

27-57(569.441=134.2)''14/15''

27-57(569.441=134.3)''14/15''

Primljeno: 6. 10. 2020.

Prihvaćeno: 14. 5. 2021.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v40i61.12169>

*Krešimir Kužić**

Jeruzalemski hodočasnici s Iberskoga poluotoka u hrvatskim krajevima (1400. – 1650.)

U radu su prikazani hodočasnici iz Španjolske, odnosno njezinih nekadašnjih kraljevstava Kastilje, Aragonije, Navare, te Portugala koji su prošli hrvatskim krajevima i gradovima na Jadranu tijekom plovidbe u Svetu zemlju. Kratko su prikazana politička i vjerska zbivanja na tom prostoru te stavljena u korelaciju s istovjetnim fenomenom u ostatku Europe. Opisani su njihovi motivi za odlazak, staleška pripadnost te doživljaji tijekom putovanja. Osim geografskih i političkih specifičnosti, koje su najviše utjecale na njihovu brojnost, primjetna je niska zastupljenost građanstva. Relativno dobru zastupljenost pisanih svjedočanstava ne prati razmjerni broj kontakata s osobama iz hrvatskih krajeva, a od toga odstupaju pripadnici franjevačkoga reda glede pojedinih zaslužnih članova zajednice u Jeruzalemu. Ukupan dojam govori da su španjolski i portugalski hodočasnički zapisi u usporedbi s djelima drugih hodočasnika kasnoga srednjeg vijeka i ranoga novog doba najviše usmjereni na Jeruzalem i ostala sveta mjesta, pa su tranzitni krajevi ostali zakinuti u tekstovima.

Ključne riječi: Španjolska, Portugal, hodočasnici, franjevci, Sveta zemlja, Hrvatska, Jadran

Uvod

Vojne i trgovačke veze kršćanskih stanovnika Iberskoga poluotoka sa Svetom zemljom sežu još u križarsko razdoblje, a posebno su bile intenzivne u posljednjoj fazi – fazi sutona i nestanka križarskih državnica. Upravo u to vrijeme dogodio se nezaustavljivi razvoj pomorskih veza aragonskih gradova, posebice Barcelone,

* Krešimir Kužić, Gredička 34, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: kresimir.kuzic@zg.t-com.hr

s Levantom.¹ Ako to usporedimo s Genovom i Venecijom, otkrit ćemo mnoge sličnosti, ali, barem u tim stoljećima (13., 14. i 15.), i glavnu negativnu značajku – mnogo veću udaljenost od gospodarskih osovina.² Ostale iberske države bile su usmjerene na Atlantski ocean, pa se u to nadmetanje nisu ni upuštale. Glede crkvene upravne organizacije, gustoće redovničkih zajednica i općenitoga vjerskog stanja Kastilja i Aragonija te Portugal prednjačili su ispred mnogih dijelova „stare” Europe. Nakon uspješno provedene *reconquiste* oživljeni su stari crkveni centri, podignuti su samostani, a novi redovi – franjevci i dominikanci, našli su također srdačan prijam u svim slojevima društva. Vjerska kohezija, dobrim dijelom naslijeđena iz ratova s Arapima, sada je još više učvršćena djelovanjem prosjačkih redovničkih zajednica. Upravo su se franjevci posebno istaknuli u propagiranju hodočašćenja u Svetu zemlju.³ Europsko katoličko kršćanstvo, institucionalno i laičko, prihvatilo je i postavilo tri glavna hodočasnička odredišta: Jeruzalem, Rim i Compostelu. Ovaj treći grad, s relikvijama apostola sv. Jakova Starijeg, nalazi se na tom prostoru, na sjeverozapadu, u pokrajini Galiciji. Ta okolnost zacijelo je utjecala na to da se pobožno pučanstvo, osobito ako nije raspolagalo većom količinom novca, većinski opredijeli za hodočašće sv. Jakovu. Rim je bio primamljiv zbog više razloga, uključujući i proglašene svete godine⁴, ali prije svega tu su bile moći mnogih svetaca i naposljetku – tu je stolovao rimski prvosvećenik. Iako je Sveta zemlja bila najdalja i unatoč svim prirodnim i ljudskim opasnostima koje su prijetile, osobe potaknute istinskom bogobojažnošću kretale su na to putovanje, a neki među njima perom su ovjekovječili svoje doživljaje. Za ovu temu nepovoljna je činjenica što su se iberski hodočasnici mogli izravno ukrcati u vlastitim ili posredno u južnofrancuskim i talijanskim tirenskim lukama te se u njihovim tekstovima nisu ni spominjali hrvatski krajevi.⁵ Na

¹ Charles E. Chapman, *A History of Spain* (New York; London: The Free Press; Collier-Macmillan, 1966), 176-179. Vidi primjer obitelji Marquet u: Maria Teresa Ferrer i Mallol, „Una familia de navegants: els Marquet”, u: *El „Libre de consell” de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: Les eleccions municipals*, ur. C. Battle i Gallart, M. T. Ferrer i Mallol, M. C. Mañé i Mas, J. Mutgé i Vives, S. Riera i Viader, M. Rovira i Solà (Barcelona: Consell superior d’investigacions científiques, Institució Millà i Fontanals, Departament d’estudis medievals, 2007), 157-159, 175-179.

² Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (London: Harper Collins, 1992), 88-91; Bernard Doumerc, „Il dominio del mare”, u: *Storia di Venezia IV. Il Rinascimento – Politica e Cultura*, ur. Alberto Tenenti i Ugo Tucci (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996), 113-115.

³ Niz rukopisa iz 14. stoljeća, kao i ranih tiskanih knjiga, oslikava nam ozračje. U ritualu iz Vicha naslovljenom *Benedictio illorum qui peregre proficiscunt ad Hierusalem...* opisana je ceremonija blagoslova u kojem je nakon pokorničkih psalama i litanija poimenično spomenut svaki putnik. Vidi: Josep Gudiol, „De peregrins i peregrinatges religiosos Catalans”, *Analecta sacra Tarraconensia* 3 (1927): 112.

⁴ Christian Fichtinger, *Lexikon der Heiligen und Päpste* (Frankfurt/M; Berlin: Ullstein, 1995), 76, 213.

⁵ Antonio del Castillo, *El devoto peregrino, y viaje de Tierra Santa* (Madrid: Imprenta Real, 1656), 98. Primjerice, Pedro Escobar Cabeza de Vaca isplovio je 1584. iz Messine. Vidi: Víctor de Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem – los viajes a Tierra Santa en los siglos XVI y XVII* (Madrid: Biblioteca Nacional de España, 2017), 124.

sreću, Venecija je barem do kraja 15. stoljeća slovila kao neupitna kraljica mora (Portugalac Aveiro, pripadnik nacije koja je u 16. stoljeću imala *de iure* vlast nad polovicom novootkrivenih zemalja i svjetskih mora, nazvao ju je *senhora & princesa do mar Adriatico*⁶), a još dugo nakon toga raskoš njezinih građevina i sjaj njezine moći nije izbljedio. Stoga su mnogi Španjolci i Portugalci odabrali grad na lagunama za polaznu točku plovidbe prve etape putovanja kopnom ili morem do apeninskih obala.⁷ Tadašnja je navigacija, bilo na galijama, bilo na jedrenjacima, zbog reljefa obale i meteoroloških prilika neizbježno bila oslonjena na hrvatsku obalu Jadranskoga mora, što im je davalo priliku da upoznaju hrvatske krajeve i puk koji je u njima obitavao. Ipak, valja imati na umu da je u fokusu hodočasnika bio Jeruzalem – taj grad bio je središte svijeta i čovječanstva. Oni su u njemu prepoznali mnoge nacije – velik dio onih čija su imena bila nasljeđe antičkih pisaca, ali i mnoge sa stvarnim imenima. Među njima su bili i Hrvati.⁸

⁶ Giuseppe Gullino, „Le frontiere navale”, u: *Storia di Venezia IV. Il Rinascimento – Politica e Cultura*, ur. Alberto Tenenti i Ugo Tucci (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1996), 27, 38-40, 56-63, 84; Luciano Pezzolo, „The Rise and Decline of a great power: Venice 1250-1650”, *Working Paper* 26 (2006): 5-14; Reinhold Röhrich, *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande* (Innsbruck: Verlag des Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1900), 10-12.

⁷ Zapadnoeuropski i sjevernoeuropski hodočasnici (od Škota i Engleza preko Francuza i Nijemaca do Danaca i Šveđana) većinom su putovali preko nekoga od alpskih prijevoja i odatle do Venecije. Vidi: Krešimir Kužić, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.* (Split: Književni krug, 2013), 14, 326, 493; Krešimir Kužić, „Nordijski hodočasnici u hrvatskim primorskim krajevima (14. – 17. stoljeće)”, *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 131; Jean Palerne, *Peregrinations du S. Jean Palerne, Foresien, Secretaire de François de Valois Duc d'Anjou, & de Alençon* (Lyon: Jean Pillehotte, 1606), 7.

⁸ Manuel Vilmaro Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa do padre frey António Soares da Albergaria” (doktorska disertacija, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005), 34. ... *Aly se achão peregrinos de diversas nações que vão buscar a Xpo (Christo) em sua terra e os mais que estão aa sua obediencia, Franceses, Flamenguos, Ingreses, Judescos, Umguaros, Pollonios, Bohemios, Corvaticos, Italianos, Esclavões e doutras muytas partes...*; Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 122-123. Rodrigo de Yepes 1583. nabraja: ... *Indios, Scythas, Bractianos, Hircanos, Cappadoces, Armenios, Sarmatos, Asiaticos, Cilicios, Cyprios, Syros, Assyrios, Caldeos, Medos, Persas, Parthos, Arabes, Cyrenenses, Marmaticos, Mauritanos, Eypcios, Afros, Numidas, Lybicos, Ethiopes, Garamantas, Españoles, Hibernos, Inglesas, Scotos, Franceses, Alemanes, Normandos, Irlandos, Schondos, Gotthos, Danos, Bohemos, Polonos, Pannonos, Silicos, Dalmatas, Italianos, Sardos, Corzos, Siculos, Cretenses, Peloponesos, Epirotas, Macedonios, Traces, Moesos, Moscouios, Bulgaros, Tartaros, Iudios...* Po tematici gotovo identičan popis daje i Švicarac Stockar 1519. godine: ... *In der halgen Statt Jerusalem sind die siben und sibetzyg Sprachen, die da gebrucht werdend, und es wonatt da alerliag Folck, das uff Ertterich ist under dem Himmel, und das sind die Natzsionen, die hiernach stond: Kristen, Lattinest und Hebrejast und Kriechast, und Armanita und Indianer und Sirianin und Jacobittar und Jorjani und Hiaden und Dürgen und Mameluckain und Sarracenen, und Juden und Sarabian, und von Sant Phals, und von Düschlanden und von Rom und us Franckenrich, und von Genow und von Fenedig, und Daljoner und Florandiner, und Spanier, und us Schwabenland und us Schwitzerland, und us Ungerlanden, und us Windisch-Land, und us Boland, und us Behmen, und us Kracken, und us Dalmacia und us Schlafunia, und us Rusen und us Brüsen und us Schwediam, und us der Marck und us Flandern und us Braband und us Niderland, und us Zipern und us Kandia und us Osterichen und us allen Landen uff Ertterich, von der Sunnen Uffgang bis zu Sunan-Nidergang, von Mitdag bis zu Mitternacht...* Zoran

Kako je rasla pokretljivost, tako su u početno isključivo vjersko tkivo sve više počele urastati svjetovne teme i fantastične priče. Njihova je klica posijana u ranijim stoljećima (sjetimo se dogodovština viteza Mandevillea, iznimno popularnog u svim društvenim slojevima srednje i zapadne Europe 14. i 15. stoljeća).⁹ Većina nositelja ovoga podžanra bili su mladi, avanturizmu skloni plemići i u njihovim djelima izranja neuništiv i nadasve privlačan pojam maravillas (čuda).¹⁰ Najbolji primjer je kraljević Pedro, za koga je zapisano: „... bio je jako željan vidjeti svijeta...”¹¹ Svjetovno nastrojeni istraživački putopis ubrzo se odvojio u samostalni književni ogranak, čiji su autori većinom dolazili iz krugova starih iskusnih vojnika, ali kad su odlučili zabilježiti svoje hodočasničke doživljaje, uspijevali su stvoriti rado čitana djela kao prijelazni oblik prema isključivo vjerskim temama.¹² U skladu s tim vjerske aspekte preuzeli su franjevci ili neki drugi pripadnici Crkve. Čitateljstvo je iskazivalo trajan interes za putopisno štivo, što se vidi iz broja izdanja počevši od Breidenbachova djela iz 1486. na latinskom i prvoga španjolskoga, Cruzadova iz 1501., do Guerrerova iz 1693. godine. Njegova uspješnica tiskana je 23 puta, a Encini i Riberi (djela su im uvijek tiskana zajedno) 10 puta.¹³

Svako putovanje iziskivalo je relativno mnogo novca za pokrivanje troškova, koje dijelimo na etape: I. i IV. od prebivališta do Venecije i od nje do zavičaja te II. i III. od toga grada do Svete zemlje (eventualno Sinaja) i natrag. Iz dovoljnoga broja raspoloživih tekstova saznajemo cijene tih putničkih aranžmana (u pravom smislu te riječi) u dukatima. No pripadnicima franjevačkoga reda dobrohotniji (pobožniji) paruni ponekad su omogućavali besplatan prijevoz. Dakle, stanje je bilo sljedeće: Tafur, 1437. godine – 35/20 dukata; de Lisboa, 1507. – 72; Enríquez, 1519. – 45; Aranda, 1529. – besplatno; Albergaria, 1554. – 35.¹⁴ Dakako da su na cijenu utjecali i vanjski faktori: redovna i izvanredna galija, trgovački jedrenjak, način i vrsta prehrane, sigurnosno stanje i dr. Nažalost, cijena je ponekad znala biti i život hodočasnika jer su na putu prijetile svakojake neugodnosti i štoviše opasnosti

Ladić, „Some remarks on Medieval Croatian pilgrimages”, *Croatica Christiana periodica* 21 (1997), br. 39: 20-22.

⁹ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 46-47.

¹⁰ Pedro Tena Tena, „Estudio de un desconocido relato de viaje a Tierra Santa”, *Dicenda* 9 (1990): 195.

¹¹ Gómez de Santisteban, *Historia del infante don Pedro de Portugal en cual anduvo las siete partidas del mundo* (Barcelona: Viuda Pla, 1842), 3. ... *i era muy deseoso de ver el mundo...*

¹² Vidi primjer širine interesa u: Aurora Egido Martínez, „Señas de un libro encontrado: La Peregrinación de Pedro Manuel de Urrea”, u: *El Condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, ur. María José Casaus Ballester (Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2009), 174-175.

¹³ Víctor de Lama de la Cruz, „Los viajes a Tierra Santa en los Siglos de Oro: entidad y fortuna de un género olvidado”, *Revista de filología española* XCIX (2019), br. 1: 105-109.

¹⁴ U usporedbi s podatcima njemačkih hodočasnika vidimo mnogo cjelovitije omjere: 1418. godine – 48 dukata; 1440. – 38; 1453. – 35; 1472. – 30; 1476. – 45; 1483. – 42; 1492. – 44; 1498. – 50; 1507. – 42; 1517. – 48; 1519. – 46; 1527. – 45; 1550. – 50; 1565. – 60. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 263, 279, 288, 312, 319, 343, 370, 417, 423, 427, 434, 455, 459, 493.

– od oluja i gusara do kuge. No vratimo se na ono što je činilo motivaciju pravoga hodočasnika: Guerrero (1588.) svoj je zanos dočarao u opisu boravka:

„... to je mjesto velike pobožnosti. Ne može se izraziti velika pobožnost koja se ovdje nalazi, imajući u vidu da je sve što je rečeno u Evanđelju učinjeno na ovom najsvetijem mjestu. Ovaj boravak na svetoj gori Kalvariji toliko je ugodan i posvećen duši i tijelu da nas ne zamara biti na njoj te se čini da smo u raju...”¹⁵

Nešto kasniji Castillo (1628.) izrazio je to riječima:

„... Prije svega, pobožni kršćanin želi učiniti to sveto putovanje u Jeruzalem da naš Gospodin bude služen i bude zadovoljen, i zasluži to što ga temeljno čini hodočasnikom, i da to čini čisto za ljubav Božju, bez gledanja na bilo koju drugu stvar osim ove, ne zbog radoznalosti i upoznavanja drugih krajeva, nego zbog obožavanja i štovanja svetih mjesta, posvećenih krvlju Božanskoga Jaganjca prolivenom u njima, zalijevanih suzama i posvećenih Njegovom božanskom nazočnošću i suverenim koracima u razdoblju od trideset i tri godine, rođenjem, životom i smrću Kraljice anđela, apostola, svetih patrijarha i proroka, i tolikih mučenika koji su trpjeli na njima...”¹⁶

U lepezi standardnih razloga za hodočašćenje¹⁷ vrlo je malen broj izričitih pisanih izjava, no dvije potječu sa samih vrhova društvene piramide. Prva dolazi od Ivana I., kasnijega portugalskoga kralja (João I., 1385. – 1433.), poznatog po titulu *Mestre de Avis*. On je krajem 14. stoljeća, dok je čamio u tamnici, dao zavjet i obećao Bogu da će, ako ga oslobodi, otići u Jeruzalem i hodočastiti na Sveti grob.¹⁸ No nije to učinio osobno, nego je to obavio njegov izvanbračni sin. Drugu je dao španjolski kralj Filip II. *El Prudente* (1556. – 1598.). Zbog bolesti sina nasljednika kralj se zavjetovao da će hodočastiti u sva velika i niz drugih svetišta, no kao suveren nije to mogao obaviti osobno, pa je određen zamjenik (oba slučaja vidi dalje u tekstu).¹⁹

Glede intenziteta hodočašćenja ne postoji jasna (de)motivacijska prijelomnica za koju bi se moglo ustvrditi da je prouzročila negativan trend u broju hodočašćenja. Prije svega, reformacija je prošla malone bez odziva, za što nije zaslužna isključivo inkvizicija nego i Dvor, koji je visokom plemstvu onemogućio vođenje

¹⁵ Francisco Guerrero, *El viage de Hierusalem que hizo Francisco Guerrero, Racionero, y Mastro de Capilla de la santa Iglesia de Sevilla* (Valencia: Juan Navarro, 1593), 35.

¹⁶ Castillo, *El devoto peregrino*, 95. Usporedi s izjavom dominikanca Felixa Fabrija iz Ulma. Vidi u: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 11.

¹⁷ Ludwig Schmugge, „Kollektive und individuelle Motivstrukturen im mittelalterlichen Pilgerwesen”, u: *Migration in der Feudalgesellschaft*, ur. Gerhard Jaritz i Albert Müller (Frankfurt; New York: Campus Verlag, 1988), 273-275; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 12.

¹⁸ Fernão Lopes, *Chronica de El-Rei D. Fernando I.* (Lisboa: Escriptorio, 1895), 90-91.

¹⁹ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 129-130.

polunezavisne politike (vidi dalje u tekstu). Stoga je izostao golem pad kakav se primjerice dogodio u njemačkim zemljama (vojvodstvima i kneževinama), a što su primjećivali i suvremenici.²⁰ Drugo očekivano razdoblje počelo je Cortezovim, da Gaminim i Cabralovim osvajanjima. U kontekstu ukupne pokretljivosti Španjolaca i Portugalaca nakon tih preoceanskih teritorijalnih akvizicija, broj putovanja u Svetu zemlju održao se, ali je postao zanemarivo malen u usporedbi s odlascima u Novi svijet.²¹ Međutim, ta zbivanja i susljedno osnivanje trgovačkih emporija te misionarski rad otvorili su novi, dotad neviđeni smjer pristupa svetim mjestima – s istoka iz Indije.

Španjolska (Kastilja, Aragonija, Navara)

Stjecanje titule *Reyes Católicos de las Españas* (katolički kraljevi Španjolske) bilo je postignuće koje je nosilo dalekosežne posljedice. Izvorno su ju dobili Izabela I. Kastiljska i Ferdinand II. Aragonski, a službeno ju je 1496. godine proglasio papa Aleksandar VI.²² bulom *Si convenit*. Oslobođanje Andaluzije, istjerivanje Francuza iz južne Italije te otkrivanje i osvajanje „Zapadne Indije” otvorilo je put k uspostavi španjolske monarhije, a onda se u taj koloplet političkih i vojnih uspjeha rodbinskim vezama uključila vladarska kuća Habsburgovaca.²³ Unutarnje staleške razmirice u državi smirene su povlasticama za seljaštvo, kao i smanjenjem uloge plemstva, osobito nižega, kojemu je preostalo da uđe u kraljevsku vojsku ili da potraži sreću u novim kolonijama. Cervantes je zabilježio poslovicu: *Il' u crkvu, il' na more, ili pak na carske dvore*. Dakle, glavni dobitnici bili su Kruna s centralističkim tendencijama i Crkva, čiji su predstavnici bili glavni poticatelji protjerivanja muslimanske i židovske manjine.²⁴ Inkvizicija (istraživanje) ili službeno *Santo Oficio de la Inquisición* počela je djelovati u biskupijama Sevilla i

²⁰ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 30, 455.

²¹ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 25-26.

²² Krsno mu je ime bilo Rodrigo de Borja (1430. – 1503.) i bio je Aragonac. Vidi: Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 30-32.

²³ Tim su putem španjolski kraljevi iz te kuće počevši od Karla I. (kao car, Karlo V.) do Filipa III. u svoju titulu uvrštavali Kraljevstvo Hrvatsku i druge hrvatske zemlje. Vidi: Feliciano Barrios, *La Gobernación de la Monarquía de España* (Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales; Boletín Oficial del Estado; Fundación Rafael del Pino, 2015), 23-25, 78. Zahvaljujući *reconquisti* i sveučilištima utjecaj kastiljskoga jezika nadvladao je lokalne idiome Galicije i Leona, uporaba latinskoga jezika u službenim državnim ispravama također je prekinuta, a strana djela redovito su prevedena. Vidi: Chapman, *A History of Spain*, 180-185. U Aragoniji je među Kataloncima razvoj išao također tim smjerom, uz jednu specifičnost – jače vezivanje na provansalsku književnost. Vidi: Chapman, *A History of Spain*, 187-191.

²⁴ Chapman, *A History of Spain*, 202-217, 234-235; Miguel de Cervantes Saavedra, *Bistri vitez don Quijote od Manche I*, prev. Iso Velikanović i Josip Tabak (Zagreb: Globus media, 2004), 291.

Córdoba odlukom pape Siksta IV.²⁵ na molbu kraljice Izabele, a poslije se proširila na sve zemlje Krune.²⁶

Uspom Španjolaca na kršćanski vojno-politički vrh, kojemu su glavni smrtni neprijatelj bili Osmanci²⁷, stvorio je hodočasnicima mnoge nenadane probleme. Već početkom 16. stoljeća zabilježena je na Levantu realna opasnost od osvetnički raspoloženih osoba koje su znale španjolski jezik, a to su mogli biti ili Židovi ili *moriscos* prognani iz Španjolske.²⁸ Osim toga, nasljeđe gotovo trajnoga ratnog sukoba tih velesila stvorilo je stav osmanskih vlasti, ali i muslimanskoga puka, da su Španjolci špijuni koji pod raznim izlikama prikupljaju podatke da bi usmjerili napade svoje vojske te ih treba uhititi.²⁹ Stoga su se hodočasnici predstavljali kao pripadnici drugih naroda.³⁰ Povrh svega ozbiljna prijetnja nastala je i kao posljedica europske vjerske i imperijalne politike, posebice Filipa II., koja se očitala u žestokim sukobima s protestantima (anglikancima, kalvinima i luteranima).³¹

Držeći se dosadašnje staleške podjele putnika u Svetu zemlju na zemaljsko plemstvo, svećenstvo i građanstvo te seljaštvo, valja napomenuti da su crkvene osobe aristokratskoga roda svrstane u crkvene hodočasnike.³² Prednjače dakle pripadnici klera, ali ne u apsolutnoj većini (38,8 %), a među njima oni iz nižih slojeva. Zatim dolazi građanstvo (25,9 %), što govori o njegovoj imovnoj jakosti, a posebno tu valja istaknuti nekolicinu vrhunskih intelektualaca: književnika, kazalištaraca, skladatelja i slikara. Plemstvo predstavlja lijep broj velikaša, što

²⁵ Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 352.

²⁶ Ludwig Pastor, *The History of the Popes IV* (London: Keegan, Trench, Trübner & Co., 1900), 398-405; Bartolomé Bennassar, *Inquisición española: poder político y control social* (Barcelona: Editorial Crítica, 1984), 40-51, 91, 254-256; Franjo Šanjek, „Inkvizicija”, *Croatica Christiana periodica* 24 (2000), br. 46: 225-228.

²⁷ Smatram nepotrebnom uporabu uobičajenoga turcizma „Osmanlije” jer ni za Mlečane (Venecijance), Austrijance ili Ugre ne rabimo nazive iz njihovih jezika. Alternativni sinonim „Turci” nosi povijesnu tradiciju jer je od samih početaka bio uobičajen u hrvatskim krajevima. Držim da je S. Traljić to dovoljno argumentirao, a tu su i drugi. Seid Traljić, „Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru XVIII* (1971): 361; Paula Sutter Fichtner, *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526-1850* (London: Reaktion Books, 2008), 7; Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It* (London; New York: I. B. Tauris, 2004), 33, 38, 40; Miguel Ángel de Bunes Ibarra, „La defensa de la Cristiandad: las Armadas en el Mediterráneo en la edad moderna”, *Cuadernos de Historia Moderna V* (2006): 80, 84-86.

²⁸ Fadrique Enríquez de Ribera, *El viage de la Tierra Santa* (Madrid, 1748), 22.

²⁹ Guerrero, *El viage de Hierusalem*, 32.

³⁰ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 19-20; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 472-473.

³¹ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, 190. ... *Estava ho padre Guardiãõ muyto scandalizado de certos alemães, e tudescos, hos quaes naõ hyaõ com fee de peregrinos, pois cometerãõ tal deshonestidade, em a cova onde nosso Senhor suou gottas de sangue (stando orando, e sperando per Judas) que se naõ pode dizer...* Vidi o tom slučaju zapis iz protestantskoga kuta: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 469-471.

³² Španjolska specifičnost je velik broj osoba koje su tijekom života mijenjale stalež.

uz niže plemiće iznosi 15,3 %, no protekom vremena uočljiva je njihova sve manja zastupljenost. Donekle slično slučaju njemačkoga hodočasništva, izračun nije sveobuhvatan jer neki putopisci nisu istaknuli stalešku pripadnost suputnika koji su ih pratili, a nedostaju i točni brojevi hodočasnika.³³

Visoko plemstvo	Niže plemstvo	Biskupi	Svećenici	Redovnici	Građanstvo	Nepoznato	Ukupno
4	9	0	18	15	22 (9 s ³⁴)	17 + n ³⁵	85 + n
13				33	22	17 + n	
15,3 %				38,8 %	25,9 %	20 %	100 %

Vrlo je zanimljiv udio žena u ukupnom broju hodočasnika, i to bez obzira na pripadnost crkvenim strukturama ili drugim slojevima društva. On je proporcionalno visok već unutar cjeline Iberskoga poluotoka, a posebice kad se uspoređi s brojnom hodočasničkom skupinom iz njemačkoga jezičnog prostora.

Ono što je odlikovalo španjolsko društvo bio je iznimno visok postotak sudjelovanja školovanih ljudi crkvenoga i plemićkoga staleža, a oni su poznavali i poštovali knjigu kao medij prijenosa znanja i medij širenja vjere, ali ništa manje i zabave.³⁶ Najvještiji autori znali su skladno ujediniti sve tri mogućnosti, pa je naše doba dočekaio relativno velik broj hodočasničkih literarnih djela. Španjolska je inkvizicija pak, među ostalim područjima djelovanja, pomno nadzirala sadržaj tiskanih knjiga i nijedno djelo nije moglo biti objavljeno bez odobrenja službenoga cenzora, no posljednju riječ imalo je Dvorsko vijeće. Tome su dakle bili podvrgnuti i pisci hodočasničkih putopisa.

Hodočasnici i putopisi

- 1. 1419. – oko 1425.** – Nepoznati Francuz putovao je iz Venecije jedne od godina u navedenom razdoblju u Jeruzalem i poslije na Sinaj. Tijekom plovidbe hodočasnici su bili u Puli, Zadru, Hvaru, Korčuli i Dubrovniku. Pri obilasku Svetoga groba spomenuo je da su neimenovani Španjolci (iz nenavedenoga

³³ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 48-49, 322.

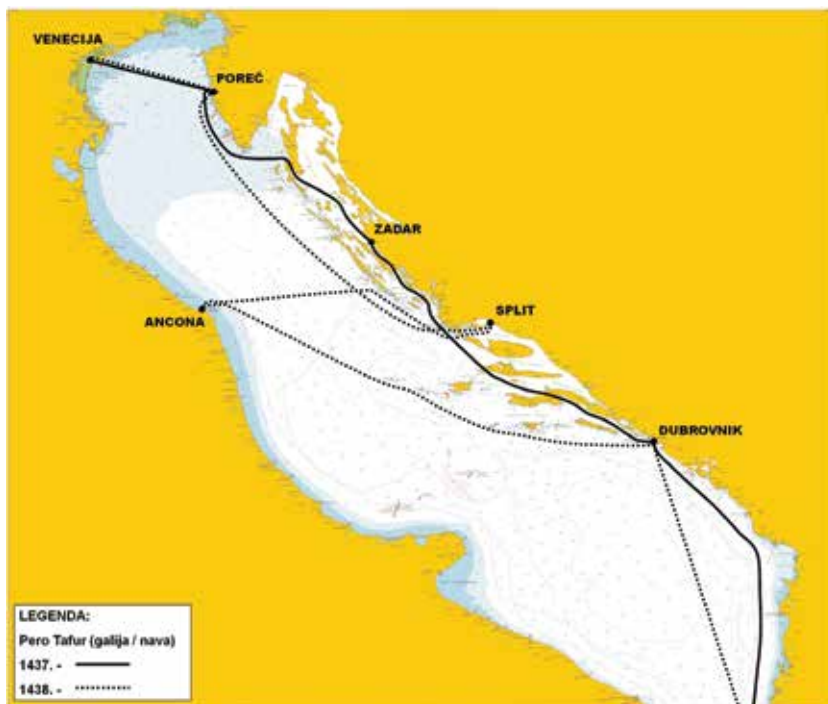
³⁴ Seljaci.

³⁵ Neizbrojeni.

³⁶ Don Fadrique Enríquez de Ribera imao je biblioteku s velikim brojem knjiga. Od njih ističemo djela grčkih filozofa, crkvenih otaca (jedno o sv. Jeronimu), historiografa, kroničara, a posebice četiri portulana te knjige Marka Pola i hodočasnika Bernharda von Breidenbacha. Vidi: María del Carmen Álvarez Márquez, „La biblioteca de Fadrique Enríquez de Ribera, I marqués de Tarifa”, *Historia. Instituciones. Documentos* 13 (1986): 8-9, 11, 15-16, 21, 27.

kraljevstva) dobili drugo mjesto u poretku.³⁷ Možda se tu radilo o Kastiljcima Pedru Sanchezu i njegovu nećaku, koji su 1420. putovali u Jeruzalem.³⁸

2. **1437.** – **Pero (Pedro) Tafur** (1410. – 1487.), kastiljski plemić (*hidalgo*) iz mjesta San Lúcar de Barrameda kod Córdoba, poduzeo je od 1435. do 1439. četiri velika putovanja,³⁹ od kojih je ono drugo za nas posebno zanimljivo jer je na njemu, krenuvši iz Venecije, preplovio Jadransko more na putu za Svetu zemlju, a tako je učinio i na povratku (slika 1).⁴⁰

Slika 1. Zemljovid s prikazom kretanja kastiljskog hodočasnika Pera Tafura duž Jadrana u odlasku i povratku.

³⁷ Henri Moranville, „Un pelerinage en Terre Sainte et au Sinai”, *Bibliothèque de l'École des chartes* 66 (1905): 72, 77-78, 82; Jörg Wettlaufer, Jacques Paviot, *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters*, Teil 2: *Französische Reiseberichte* (Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Peter Lang, 1999), 71-72.

³⁸ Jeanne Vieliard, „Pèlerins d'Espagne à la fin du moyen âge”, u: *Homenatge a Antoni Rubio et Lluch II* (Barcelone, 1936), 275, 299.

³⁹ Ángel Luis Molina Molina, „Pedro Tafur, un hidalgo castellano en Tierra Santa y Egipto”, *Cuaderno de turismo* 27 (2011): 644.

⁴⁰ Pero Tafur, *Andanças é Viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos* (Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta, 1874), 40-43.

„... U to sam se vrijeme dogovorio s parunom galije, prema običaju koji još postoji, za brodsku prevozninu i za obilno jelo, uz zalihe živeža, kako ujutro tako i popodne te navečer, kao i odlazak i povratak do same Venecije – tri-deset i pet dukata za svaku osobu. Ali dogovorio sam se s njim, jer sam mu rekao da me ostavi u Jeruzalemu, za sebe i dvojicu mojih štitonoša – šez-deset dukata, za svakoga dvadeset po osobi. (...) I tako smo krenuli onoga dana nakon što smo primili blagoslov (30. svibnja⁴¹), digli smo jedra u pod-ne i uzeli lijevi dio zaljeva, a to je Slavonija, jer je većim dijelom mletački, a još više zato što na toj obali ima mnogo sigurnih luka i otoka i mjestā za op-skrbu. Sutradan smo otišli u grad Poreč, u Slavoniji, i odatle smo se podigli i otišli do grada Zadra, također u Slavoniji i u mletačkoj vlasti. Odatle smo otišli u grad Dubrovnik, koji je u Slavoniji, i pristaje za cara, i na njegovo gospodstvo. I cijelim tim putom prolazili smo pored mnogih naseljenih i nenaseljenih otoka Slavonije. Ova je zemlja vrlo planinska, vrlo surova, vrlo visoka, a ljudi su najviše osobe koje sam ikad vidio – ali kakvi ljudi iz šume! Poslije Norveške, ovdje se uzgajaju najbolji jastrebovi na svijetu, a oni kažu da se u mnogim dijelovima ove zemlje kopa ruda srebra. Nastavili smo svoj put stalno kroz zaljev na strani Slavonije, i prošli smo pored Valone, (...) Mletački zaljev... ostavljajući Italiju s desne strane, a u tom dijelu Apuliju, koja se zove Tierra de Lavor, i na lijevoj strani Slavoniju, koja se starinski zvala Dalmacija, kao i velik dio Albanije...”

Na povratku je u svibnju 1438. uplovio u Jadran:⁴²

„... Nadalje, stigli smo na obalu Slavonije do grada zvanog Dubrovnik, koji pripada njemačkom caru, a ova zemlja Slavonija je ono što nazivaju Dalmacija. Imaju vrlo dobre jastrebove, i to je vrlo visoka i vrlo planinska zemlja, a ljudi su obično jako visokog tijela, kakvo nisam nigdje nikad vidio. U ovoj Slavoniji, u Albaniji, kažu, ima mnogo rudnika u kojima vade srebro. Ovaj grad Dubrovnik je vrlo jak, smješten na moru i bogat je trgovačkom robom, gleda na Italiju i na drugoj strani može se vidjeti Ancona i njezin teritorij. Ostali smo tamo jedan dan i otišli u Anconu jer je brod bio odatle i spremao se da istovari neke stvari i krene u Veneciju. Te smo noći imali veliku oluju, a drugi dan stigli smo navečer u Anconu, usidrili se i otišli na obalu. Na kopnu smo bili tamo četiri dana. Ovaj je grad dio crkvenoga patrimonija (...) Digli smo jedra nakon što smo četiri dana bili tamo i otišli smo u krajeve Slavonije, jer se mornari uvijek drže njih, jer ima mnogo skloništa i mnogo dobrih sidrišta, što nemaju krajevi Italije. I ploveći obalom Slavonije među mnogim otocima, nekima naseljenim, nekima ne, koji su poput Arhipelaga, iako po veličini i naseljenosti nisu takvi, otišli smo u grad zvan Split, koji je u istoj Slavoniji. Tamo su rođeni

⁴¹ Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 216.

⁴² Tafur, *Andanças é Viajes*, 192-195.

sveti Jeronim i sveti Kristofor⁴³, u jednome morskom rukavu, koji prolazi pored seoceta u grad Split, kažu da je sveti Kristofor preko prenosio siromahe koji nisu imali čime platiti brod. I još uvijek pamte kuće jednoga i drugoga. U ovom zaljevu, koji ulazi u kopno, događalo se mnogo puta da su žene, kada su prale svoja platna, nestajale, a da nitko nikad nije doznao razlog za to. I kada je jednoga dana, kad su žene bile u vodi kao obično, čudovište u obliku poluribe od pojasa nadalje, a odatle nagore ljudskoga oblika s krilima poput šišmiša – taj su lik nosili po Kastilji, i po cijelom svijetu – skočilo na jednu ženu, šćepalo ju i odnijelo na dno mora. Ona je povikala, druge žene, kao i mnogi muškarci koji su bili tamo blizu, čuvši njezino zapomaganje, otrčali su na mjesto gdje se čudovište borilo s njom, ali ono ju nije htjelo pustiti, čak ni kada su ga oni napali. Ljudi su ranili zvijer i odvukli ju na obalu, i trebalo je tri sata i više da crkne. Odatle se vjeruje da je žene koje su nestale prije toga odvuklo to čudovište. I otvorili su ga, poslali i poslali mletačkom gospodstvu, tako da ga mogu poslati papi Eugenu.⁴⁴ Ja ga nisam vidio, ali rekli su mi za nj, a to je bilo kratko vrijeme nakon što se ono dogodilo. Ovo je mjesto biskupsko, a na papinu dvoru vidio sam biskupa Splita, a on je bio rodom Francuz.⁴⁵

Krenuli smo odatle i otišli u grad koji se zove Poreč, i to je rt Slavonije nasuprot Venecije, i pripada mletačkom gospodstvu. Brodovi koji žele ući u grad (Veneciju) prvo se tamo usidre kako bi sačekali vrijeme za prolazak kroz tjesnac ulaza kaštelā, i u svemu to more pruža veliku zaštitu jer svugdje postoje dobra sidrišta i dobro dno. Sutradan smo digli jedra kako bismo ušli u luku, i našli smo mnogo brodova s vanjske strane, gdje čekaju radi isplovljavanja. Među njima je bila i galija Svetoga groba, a prepoznali smo ju po zastavama, i pitali smo ih zašto čekaju s takvim nestrpljenjem? Rekli su nam, bio je to dan Uzašašća...”

3. **1438.** – Tafur opisuje kako je nakon povratka u Veneciju susreo mnoge hodočasnike iz Kastilje. Među njima imenom su navedeni: Gutierre Quixada (ili Quijada), Pedro Barba de Campos⁴⁶, Luis Vanegas i Juan de Angulo. Iako im je Tafur savjetovao da putuju svi zajedno, oni su u manjim skupinama

⁴³ Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 84-86.

⁴⁴ Eugen IV. (1431. – 1447.). Vidi: Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 118-119.

⁴⁵ Vjerojatno je Tafur zamijenio Split sa Spoletom. Naime, Jacques de Carpentras bio je Francuz iz grada u blizini Avignona, a bio je biskup Spoleta 1424. – 1427. Vidi: Konrad Eubel, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi II* (Münster: Libraria regensbergiana, 1914), 461.

⁴⁶ Pedro II., plemić iz pokrajine Leon u Kastilji. U mladosti je bio paž kralja Ivana II., a njegova je sestra bila supruga kralja Henrikea III. Spomenuti Gutierre bio je Pedrov rođak, a M. de Cervantes navodi ga kao pretka svojega glavnog junaka don Quijotea de la Mancha. Vidi: Luis de Salazar y Castro, *Advertencias historicas, sobre las obras de algunos doctos escritores modernos* (Madrid: Matheo de Llanos y Guzman, 1688), 200; Cervantes Saavedra, *Bistri vitez don Quijote*, 372, 441.

otplovili različitim galijama – hodočasničkim i trgovačkim.⁴⁷ Galija *Gritta* isplovila je 23. svibnja i, ploveći prema Zadru, morala je zbog oluje pristati u Ninu. Nešto kasnije isplovile su dvije galije prema Rodu.⁴⁸

4. **1461.** – Njemački hodočasnik doktor Hunold od Plettenberga zabilježio je neke neimenovane suputnike *aus Hispanien*.⁴⁹ Oni su nakon isplovljavanja iz Venecije na galiji zastali kod Umaga, a onda su pristali u Poreču. Zatim su se usidrili u pulskoj luci, odakle su nastavili do Zadra. Tamo su se zadržali dva dana te pored Biograda produžili mimo Dubrovnika prema Krfu. U povratku su pristali u Dubrovniku i Zadru te se nakratko zaustavili pored Poreča.⁵⁰
5. **1464.** – **Guillem Oliver** (? – ?). Aragonac, građanin Barcelone, zabilježio je na katalonskom jeziku svoje putne doživljaje. Znamo da je 13. svibnja isplovio iz Venecije na hodočasničkoj galiji kojom je zapovijedao parun *Agostí Ustrari* (Agostino Contarini), a društvo su mu pravili Baltasar Romeu i Bartomeu Castelló. Dakle: ... „iste večeri svi smo se zajedno uputili na dobro putovanje prema Rodu...”⁵¹ Suputnik im je bio Nijemac Sebald Rieter, koji je zabilježio da je Contarinijeva galija pristala u Dubrovniku.⁵²
6. **1480.** – Anonimni francuski hodočasnik iz Pariza spominje Španjolce kao suputnike na hodočašću u Svetu zemlju. Ploveći galijom paruna Agostina Contarinija, u odlasku su tijekom srpnja pristali ili se usidrili u Poreču, Zadru, Korčuli i Dubrovniku. Na povratku su u listopadu plovili suprotnim smjerom od Dubrovnika prema Veneciji. Parižanin nam je sačuvao anegdotalni događaj, kad je negdje kod otoka Murtera jednom Španjolcu vjetar odnio šešir i bacio ga u more dok je ovaj spavao na palubi.⁵³
7. **1483./1484.** – dominikanac Felix Fabri iz Ulma navodi da su u Veneciju radi hodočašća došli i neki Španjolci.⁵⁴ Osim njih susreo je i osobe iz Aragonije.⁵⁵

Iz drugoga rada doznajemo da je te godine na isti put krenuo franjevac **Antonio Cruzado**.⁵⁶ On je sastavio vodič po Svetoj zemlji *Los misterios de Jeru-*

⁴⁷ Tafur, *Andanças é Viajes*, 195-196.

⁴⁸ Marino Sanudo, *Le vite dei dogi (1423-1474)*, I Tomo: 1423-1457 ur. Angela Caraciollo Arico i Chiara Frison (Venezia: La Malcontenta, 1999), 176-177, 188.

⁴⁹ Ova geografska odrednica ne odražava tadašnje političko stanje i više je odraz antičkoga shvaćanja prostora.

⁵⁰ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 296.

⁵¹ Jaume Collell, „Romiatge de la Casa Sancta de Jherusalem fet par mossen Guillem Oliver ciudadá de Barcelona (1464)”, *Catalunya á Palestina I* (1900): 4.

⁵² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 302.

⁵³ Charles Schefer, *Le voyage de la sainte cyté de Hierusalem* (Paris: E. Leroux, 1882), 33, 42.

⁵⁴ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 350.

⁵⁵ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 350.

⁵⁶ Antonio Rodríguez Moñino, „El viaje a Oriente de Fray Antonio de Lisboa (1507)”, *Revista de Estudios Extremeños V* (1949): 37.

salem. En que se hallarán todos los lugares santos y estaciones y indulgencias que ay en toda la Tierra Santa za buduće putnike iz Španjolske, koji je doživio najmanje šest izdanja.⁵⁷

8. **1488.** – Francuz Jean de Tournay iz Valenciennesa spominje da je među brojnim hodočasnicima koji su s njim putovali bila i nekolicina iz Španjolske.⁵⁸
9. **1493.** – češki plemić Jan Hasišteinsky u opširnom poimeničnom popisu hodočasnika navodi osmoricu z *yspanij: Johan z Garsye* (Juan García?), *Petr z Sanoy*, svećenik *przewor z mora* (iz grada More), *Petr z Mittanda*, svećenik *Jan kumptor z Spadi*, svećenik *negnyra*, svećenik *Augustyn*, svećenik *ffrantisek od Swateho krzize* (Francisco de Santa Cruz?; dvojica posljednjih bili su *bosaky* = franjevci).⁵⁹ Svi su se oni ukricali na službenu galiju za Jafu kojom je zapovijedao Agostino Contarini. Put ih je vodio preko Poreča i Zadra do Hvara i Dubrovnika. Ploveći natrag prema Veneciji, pristali su u Hvaru i Zadrju, a zatim u Poreču.
10. **1507./1512.** – **Diego de Mérida** (14?? – 1518.), redovnik jeronimovac⁶⁰ iz samostana Santa Maria de Guadalupe, hodočastio je u Svetu zemlju putujući na mletačkoj navi Jadranskim morem do Krfa i dalje prema Cipru. Svoje doživljaje izrazio je u obliku epistole poslana subraći u matičnom samostanu.⁶¹
11. **1507.** – župnik Martin Wanner iz Šleske spominje među hodočasnicima iz 24 zemlje i neke Španjolce.⁶² Nakon ukrcaja na navu trgovca i paruna Bernarda della Torrea oni su se zaustavili tri dana u Puli. Nastavivši rutu duž vanjskih otoka, pristali su u Dubrovniku, gdje su se zadržali nekoliko dana. Tijekom povratka nava je nakratko zastala u Viškoj luci, a onda su pristali u Poreču.
12. **1515.** – Bernard de Mussy, frankofoni Švicarac iz Romonta, hodočastio je prema Palestini na galiji paruna Marca Antonija Dandola. S njim je putovalo nekoliko Španjolaca i Španjolki: kanonik *Alphonsus Hordogniez*, svećenik *Haryas Veneras*, redovnik *Christophorus Martin*, redovnik *Johanes Baptista*, *Didacus Sansis de Sancto Jacobo*, *Lope Biscainus*, *Ysabella Dimagis de Sancto*

⁵⁷ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 82.

⁵⁸ Lucie L. G. Polak, „The Pilgrim Book of Jehan de Tournay (1488-9) – being a critical edition of the Valenciennes MS 493” (doktorska disertacija, London, 1958), 272.

⁵⁹ Jan Hasišteinsky, *Putování k Svatému hrobu*, prir. Ferdinand Strejček (Praha: Česka akademie, 1902), 101.

⁶⁰ Redovnička zajednica nastala u 14. stoljeću u Španjolskoj na pravilu augustinaca. Poslije se red usko povezo s Dvorom i držao je Escorial. Vidi: Karl Suso Frank, „Hieronymiten, Hieronymitinnen”, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 5 (Freiburg; Basel; Rom; Wien: Herder, 1996), 89-90.

⁶¹ Antonio Rodríguez Moñino, „Viaje a Oriente”, *Analecta sacra Tarraconensia* 18/1 (1945): 120; Salvador García, „Fray Diego de Merida: Un viajero español al Oriente en el siglo XVI”, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* 4 (1968): 120, 135.

⁶² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 423.

*Jacobo, Elionora Martin, Ysabella di Civita Siniglia, Anna Nonis de Nebla*⁶³, *ivanovac Petrus Galuanus* i redovnik *Didacus de Gaona* iz Burgosa – dakle 12 osoba, od čega tri žene.⁶⁴ Nažalost, iz izvadaka nije bilo moguće rekonstruirati rutu njihova broda duž hrvatske obale. Valja spomenuti da se prvi imenovani, točnim imenom Alonso Ordóñez, istaknuo kao prevoditelj vrlo popularne komedije *Fernanda de Rojasa* iz 1515. *Tragicomedia de Calisto y Melibea*.⁶⁵

13. 1517. – Bernhard od Hirschfelda u svoj popis putnika unio je dvojicu Španjolaca, ali bez osobnih imena.⁶⁶ Krenuvši na put na navi paruna Zuana Vasalla, pristali su u Novigradu i Puli, a onda su pored Visa i Dubrovnika produžili prema Krfu. Ruta na povratku dovela ih je ravno do Poreča.
14. 1518. (ili 1519.) – **Pedro Manuel Ximénez de Urrea** (1485. – 1524.), aragonski velikaš iz Trasmorza, učeni književnik, obavio je sva tri velika hodočašća: u Rim, Jeruzalem i Compostelu. Na temelju toga napisao je djelo *La Peregrinación de las tres casas sanctas de Jherusalem, Roma y Santiago*, koje je 1551. došlo na udar inkvizicije. Putovao je preko Gaete i Rima, a u Veneciji se ukrcao na hodočasnički brod za koji znamo da je pristao u Poreču.⁶⁷
15. 1519. – **Juan de la Encina**, pravim prezimenom *de Fermoselle* (1469. – 1529.), bio je priznati pjesnik i glazbenik iz Kastilje i smatra se utemeljiteljem španjolskoga kazališta. Došavši iz Rima u Veneciju, slučajno je sreo markiza od Tarife te se pridružio njegovoj skupini. Svoje putovanje opisao je u djelu *Tribagia o Via sacra de Hierusalem*. Encina je napisao još dva poetska djela – hvalospjeva inspirirana tim hodočašćem: *Uvod divljenja* i *Popijevka o putovanju*.⁶⁸

⁶³ Odjevene u habit franjevaca trećoredaca.

⁶⁴ Max Diesbach, „Les pelerins Fribourgeois a Jerusalem (1436-1640)”, *Archives de la Société d’histoire du canton de Fribourg* V (1893): 269, 272-273.

⁶⁵ Teresa Gruber, *Mehrsprachigkeit und Sprachreflexion in der Frühen Neuzeit – Das Spanische im Königreich Neapel* (Tübingen: Narr Verlag, 2014), 147, 235.

⁶⁶ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 429.

⁶⁷ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 98-100. Djelo mi je ostalo nedostupno.

⁶⁸ Zanimljivo je da je od 464 stiha *Popijevke (Romance)* 32 posvetio hrvatskim krajevima. Enríquez de Ribera, *El viage*, 91, 102-103, 106. **Admirativo preludio de Joan del Encina:** ... „De Venecia à Jafa, que son dos mil millas, / No vimos contraste de Viento contrario, / Tormenta, Fortuna, ni menos Cosario / Nos hiço alborato, temor, ni cosquillas: / La Costa de Istria, dò son asaz Villas, / Castillos, Ciudades, i de Esclavonia / Pasamos de largo: Dalmacia, i Albania / Atràs las dejamos, sin nada sentillas. / En solo Rovniño, en Istria surgimos, / dò son las Mugerres, las mas cojas todas, / De alli no paramos, en fin, hasta Rodas / ... El Mar Adriatico, que es de Venecia, / Pasamos con tiempo pacifico à saz, / Y aun el Archipelago tambien en paz, / ... **Romance, y suma de todo el viage de Joan del Encina:** Yo me partiera de Roma, / Para Jerusalem ir, / Fuera para Venecia, / Por mejor via seguir: / ... / Dimos vela, el primer dia / De Julio, sin diferir, / Pasamos por costa de Istria, / Començando à proseguir. / Tomamos Puerto en Rovniño, / Por Provisiones pedir, / Dò, las mas de las Mugerres / Nacen cojas, sin

16. 1519. – **don Fadrique Enríquez de Ribera** (1476. – 1539.), markiz od Tarife, krenuo je na hodočašće u pratnji službenika Alonsa de Villafrance, kapelana i osmorice slugu.⁶⁹ Putujući kopnom preko Marseillea i Milana, došao je do Venecije. Dok je čekao polazak broda kojemu je parun bio Marco Antonio Dandolo, obišao je brojne crkve u kojima su mu pokazali svetačke relikvije – među njima sv. Krševana i sv. Šimuna, što je odmah usporedio sa Zadrom.⁷⁰ Nakon povratka dao je podići Seviljski križni put s udaljenostima između postaja jednakima kao što su one u Jeruzalemu.

U svoj putopis uvrstio je detaljan opis ugovora između paruna, odnosno brodarka i hodočasnika s osobitim osvrtom na prehranu, ističući da se ovaj mora pridržavati dinamike plovidbe prema kojoj nije smio nigdje stajati duže od tri dana osim u iznimnim okolnostima. U odlasku i na povratku obvezno je pristajao u Istri. Isto tako bila je propisana posada, oprema i naoružanje (spominje željezne topove *Lombardas*), a njihov brod bio je nosivosti 400 tonela⁷¹. Ugovor je bio potvrđen pred nadležnim tijelom gospode *dei Cataveri*.

„... Na našoj navi, koja se zove Coresa⁷², jer je bila nekoga Coresija podrijetlom s Egeja, koji živi u Veneciji, i s našim parunom Marcom Antonijem Dandolom, plemićem iz Venecije, imali smo osamdeset i pet hodočasnika. Na drugoj navi, koja se zvala Dolfina, jer je to bilo ime njezina gospodara Dolfina, koji joj je bio parun, a koji je bio također mletački plemić, otišlo je sto i pet hodočasnika. Naš je (brod) bio za trećinu veći...”⁷³

Dalje bilježi:

„... Digli smo jedra prvoga srpnja i stigli smo u zemlju Istru, koja je mletačka. Sutradan u subotu, 2. srpnja, iskricali smo se u mjestu koje se zove Rovinj

falir. / Todo el Golfo de Venecia / Fuimos despues, sin surgir, / Dalmacia, i Esclavonia / Pasamos, sin mas sentir, / Dò Hieronymo naciera, / El de mui alto escribir; / Ya dò està Zara, que puedo / Con qualquiera competir. / Donde à Simeon trajeron, / Y à Anastasia, à sepelir, / Y à Chrysogono con ella, / Por su amor no dividir. / Tambien es ai cerca Espola, / Gran Ciudad en presumir, / Dò està la Torre de Orlando, / Si la haveis oido decir, / De dò no pasó Alejandro, / A mas tierras proseguir: / Llamòse Señor del Mundo, / Por gran parte conquistar. / ... Y de alli hasta Parengo / No paramos al venir, / Y de Parengo à Venecia, / Fuè el pasaje à concluir. / ...”

⁶⁹ Pedro García Martín, „La Odisea al Paraíso. La peregrinación a Jerusalén de Don Fadrique Enríquez de Ribera”, *Arbor* CLXXX (2005): 568-569.

⁷⁰ Enríquez de Ribera, *El viage*, 14.

⁷¹ Mjera za brodsku nosivost kojom su se služili Portugalci, Španjolci i Talijani (Mlečani). U Španjolskoj je iznosila 920 kg. Vidi: Horace Doursther, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes* (Bruxelles: M. Hayez, 1840), 539-540, 560.

⁷² Doris Stöckly, *Le système de l'incanto des galées du marché à Venise (fin XIIIe – milieu XVe siècle)* (Leiden; New York; Köln: Brill, 1995), 30.

⁷³ Enríquez de Ribera, *El viage*, 22.

(Rubino),⁷⁴ gdje su mnoge žene kljaste. Ovdje se nalazi tijelo svete Eufemije. Odavde do Venecije ima sto dvadeset i pet milja.

Vratili smo se ukrcati u nedjelju popodne, 3. srpnja, ali nismo zajedrili do sutradan u ponedjeljak, 12. srpnja; stigli smo do Zakinta...⁷⁵

(dalje su plovili prema Kreti i Rodu; povratak je uslijedio u listopadu)

„... noću se naša nava odvojila od Delfine i svaka je otišla sama radi spasa od neke prepreke koja bi bila na putu. Bojali smo se naletjeti na njih, jer se ne bi popeli, ako ostanu, ili odu naprijed. Budući da smo uvijek imali dobre dane otkako smo napustili Rod, a noći nisu bile dobre, a vrijeme je tada bilo jako uznemireno, pa iz tog razloga, kao i za odstupanje od Kvarnerskoga zaljeva, koji je obično vrlo loš, a posebno u vrijeme koje je bilo oko svetoga Šimuna, kad je more obično jako uzburkano, krenuli smo prema Slavoniji i Dalmaciji i ušli smo u srijedu navečer u zadarske i šibenske kanale. Nava je prošla samo korak od opasnosti da ne dotakne dno, koje se zove Babac⁷⁶, a koje nije bilo ni za stopu dublje od toga koliko je nava mogla gaziti. Kopno je bilo vrlo blizu, pa ljudi nisu mogli biti u opasnosti jer je od obale do obale bilo za domet samostrijela. Prošli smo toga dana pored Biograda (Zara la Vieja), nenaseljenoga mjesta, i drugoga mjesta zvanog Vrana (Castil de Venri)⁷⁷, kao i drugih mjesta te nekoga naselja, gdje je bila rečena opasnost, a koje se zove Babac. Sva je ta zemlja čvrsta i vrlo plodna, pripada Mlečanima, koji gotovo da i nemaju primanja, ali zato iskorištavaju narod, kad je to potrebno.

Stigli smo i usidrili se u Zadru u petak navečer, dvadeset i osmog listopada. To je grad, glava Zadarskoga kotara. Ima trista šezdeset otoka i grebena, i premda se čini puno, ipak je malo, jer ima ih mnogo koji su mali. Ovdje se u crkvi njegova imena nalazi čitavo tijelo svetoga Šimuna – ne propuštajući ništa, a u glavnoj crkvi je tijelo svete Anastazije, i crkva se zove njezinim imenom, i tri grčka mučenika. Dotaknuo sam ruku sv. Šime jer su mi rekli da je meka, i (rekli su) da je to ruganje. U benediktinskoj opatiji koja se zove Sveti Krševan nalazi se njegovo tijelo, a drugi

⁷⁴ Ovaj i svi ostali toponimi uspoređeni su i identificirani prema: *Veliki atlas Hrvatske* (Zagreb: Mozaik knjiga, 2002).

⁷⁵ Enríquez de Ribera, *El viage*, 18-20.

⁷⁶ Otočić sjeverozapadno od Biograda, a Ribera misli na grebene u njegovoj blizini. *Alvise da Mosto, Il portolano del mare di Alvise da Mosto nobile Veneto nel qual si dichiara minutamente del sito di tutti i Porti, quali sono da Venezia in Levante et in Ponente* (Venezia: Presso Silvestro Gnoato, 1806), 5; Mithad Kozličić, *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana. Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća* (Zagreb: AGM, 1995), 243, 255.

⁷⁷ Iako po grafiji i zvučnosti izgleda kao Vinjerac, redosljed toponima i njihova blizina govori da se radi o kaštelu Vrani jer je Vinjerac na suprotnoj strani Ravnih kotara. Vidi: Kozličić, *Kartografski spomenici*, 123, 138, 152.

svetci, osim ovih, u dva samostana, jednom sv. Frane i drugom sv. Dominika. Od Turske je udaljen dvadeset milja, što je sedam liga.⁷⁸ Ima vrlo dobru luku i vrlo sigurnu u koju se mogu smjestiti mnogi brodovi, a može se zatvoriti lancem. Vrlo je lijepo mjesto – a nekad je bilo i više, dok Turci nisu suzili zemlju. Široke ulice, mnogo dobrih kuća, rano se zatvara, kao pogranično mjesto. Za njegovo čuvanje Gospodstvo ima tri utvrde, i u svakom ima po stotinu na konju. (To) je nadbiskupija: služba Božja je u skladu s onom latinskom, osim nekih malih misa, koje govore slavenskim jezikom, kao i pjevanih, koje govore latinskim jezikom. Evanđelje se čita dva puta, jedanput na latinskom, recitirano, a nakon njega na slavenskom jeziku pjevano, jer ga ljudi razumiju. Bili smo ovdje u ovom gradu sve do nedjelje u ponoć, kada smo digli jedra. Ova dva dana dok smo bili ovdje svaki smo dan nakon jela odlazili spavati na navu misleći da će vrijeme biti dobro, a budući da nije bilo, ujutro bismo izašli. Ancona je odavde stotinu milja, a Venecija dvjesto.

Stigli smo u Poreč, (u) zemlji Istri, u srijedu, na Dušne dane, što su dva dana u mjesecu studenom, a onda smo se poslijepodne ukrcali na barku i za stotinjak milja, koliko ima odatle do Venecije, trebalo nam je dva i pol dana. Prvu noć otišli smo spavati u Umag, udaljen dvanaest milja, koji je prekrasno mjesto, okruženo morem i u blizini je bilo još jedno mjesto, koje se zvalo Novigrad.

Sutradan u četvrtak prošli smo ispred Caorlea, to je još jedno okruženo mjesto, i otišli smo spavati u eremitažu, koja se nalazi na obali rijeke, a koja se zove Santa Maria de Livenza, i išli smo sutradan sigurno po toj rijeci. U Veneciju sam stigao četvrtoga studenog, trebalo je četiri mjeseca i četiri dana...⁷⁹

Osim Španjolaca putovali su i neki Flamanci, Nijemci i Talijani.⁸⁰

17. 1519. – Švicarac Hans Stockar među mnogim hodočasnicima na brodu navodi i neke Španjolce.⁸¹ Putovali su na brodu paruna Alvisea Delfina, a na povratku su najprije pristali u Korčuli, gdje su ostali pet dana. Sljedeći grad u kojem su zastali bio je Poreč.
18. 1521. – Vojvoda Ott Heinrich imao je za suputnike veći broj hodočasnika iz Španjolske.⁸² Istim brodom iz Venecije je putovao i Španjolak Andrija Klement

⁷⁸ Jedna kopnena liga (*legua legal*) iznosila je u Španjolskoj 4175 m, opća liga (*legua comun*) 5511 m, a pomorska liga 5568 m. Vidi: Doursther, *Dictionnaire universel*, 210.

⁷⁹ Enríquez de Ribera, *El viage*, 71-73.

⁸⁰ Enríquez de Ribera, *El viage*, 19, 23.

⁸¹ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 434.

⁸² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 439.

de Turrecremata (*Andrés Clemente de Torrecremata*), franjevac trećoredac i profesor teologije iz Córdoba imenovan za duvanjskoga biskupa.⁸³ Tijekom plovidbe iz Venecije pristali su samo u Rovinju, a na povratku su zastali u Poreču.

- 19. 1523.** – **Iñigo Lopez de Loyola / Eneko Lopez Loiolakoa** (1491. – 1556.) bio je plemić i vojnik iz Guipúzcoe, po etničkom podrijetlu Bask. Nakon što je bio teško ozlijeđen u bitki kod Pamplone odlučio je hodočastiti u Jeruzalem. Došavši u Veneciju, dobio je mjesto na brodu *Negrona*, na kojemu je parun bio Benedetto Ragazzoni. U povratku je plovio malim jedrenjakom maranom, a u Veneciju je stigao tek nakon više od dva mjeseca putovanja, u siječnju 1524. godine. U jednom pismu nešto je pisao o svojim doživljajima, ali taj je spis izgubljen.⁸⁴ Zahvaljujući tome što je njegov suputnik Švicarac Peter Fűßly vodio dnevnik znamo za mnoge pojedinosti. Dakle, na brodu su bila osmorica hodočasnika, od kojih četvorica Španjolaca.⁸⁵ Njihova ruta išla je preko Rovinja, a onda su bili usidreni nedaleko od Pule. Odatle su nastavili pored Otoka sv. Andrije prema Krfu. Iste podatke dao je i Philipp od Hagen, koji je također putovao tim brodom.⁸⁶ Osim njih i kroničar Sanudo zapisao je polazak Ragazzonijeve nave.⁸⁷

Hodočasnik Iñigo promijenio je 1537. ime u Ignacio, 1543. osnovao je Družbu Isusovu, a 1622. papa Grgur XV. proglasio ga je svetim.⁸⁸

- 20. 1525.** – Nizozemac Arent Willemsz iz Delfta zapisao je imena dvojice Španjolaca koji su doplovili s njim u Svetu zemlju. To su bili *Frans zans* (Francisco Sanz) i *Jan peltier* (Juan Pellizer), obojica svećenici.⁸⁹ Njihov smjer plovidbe u odlasku išao je preko Rovinja i Poreča te pored Jabuke, a vraćajući se plovili su sredinom Jadrana do Poreča.
- 21. 1527.** – Nijemac Gabriel od Rattenberga iz franjevačkoga samostana u Ormožu spominje u putopisu jednoga svećenika iz Španjolske. Tijekom plovidbe iz Venecije prešli su Jadran bez zaustavljanja, a na povratku su zastali dva dana u Rogozničkom zaljevu te su nastavili pored Zadra do Poreča.⁹⁰

⁸³ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 186.

⁸⁴ Candido de Dalmases, *Obras Completas de San Ignacio de Loyola* (Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 1963), 110-111, 114-115. Nažalost, on nam u svojoj biografiji nije ostavio spomena o hrvatskim krajevima. Vidi: Ignacij Lojolski, *Romarjeva pripoved – Avtobiografija*, prev. na slovenski France Baraga (Ljubljana: Družina, 1990), 63-65, 71-72.

⁸⁵ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 448.

⁸⁶ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 452.

⁸⁷ Marino Sanudo, *I diarii di Marino Sanuto XXXIV* (Venezia: a spese degli editori, 1892), 299.

⁸⁸ Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 154, 172, 190.

⁸⁹ Cornelis J. Gonnet, „Bedevaart naar Jerusalem volbracht en beschreven in het jaar 1525, door Meester Arent Willemsz., barbier tot Delft in Hollant”, *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem* 11 (1884): 174.

⁹⁰ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 455.

22. 1529./1531. – **Antonio de Aranda** (14?? – 1555.), franjevac iz Arande na Dueru u Kastilji, podrijetlom iz Portugala. Studirao je u Alcalá de Henaresu. Nakon što je stigao u Veneciju ukrcao se na mletački brod kojim je zapovijedao Hrvat *Nicolao de Vera*. On je odlučio Arandu i njegove pratitelje prevesti – *por amor de Dios* – besplatno. Kao član franjevačke zajednice, proveo je duže vrijeme u Svetoj zemlji, na temelju čega je napisao opširan priručnik, tiskan prvi put 1531. godine. Zbog toga je opis putovanja sveden na nekoliko redaka:⁹¹

„... Na dan Presvetoga Trojstva godine, izrekom, tisuću petsto trideset i prve ukrkali smo se na novi, veliki mletački brod čiji se parun zvao Nicolao de Vera, Slavonac po naciji: koji je zbog ljubavi Božje, ne želeći drugu dobit, primio na svoj brod moju pratnju i mene. Na takav način se dobro odnosio prema nama da nas je odveo u svoju komoru i uvijek nas hranio za svojim tanjurom i stolom, gotovo dva i pol mjeseca koliko nam je trebalo da stignemo do luke Limassol⁹² (...) Toliko je trajalo jer smo neprestano imali suprotan vjetar ili utihu...”

23. 1532. – Francuzi, svećenik Denis Possot i plemić Charles Philippe, navode da je među hodočasnicima na njihovu brodu bila i jedna Španjolka, Isabela. Oni su pod parunom Polom Biancom ploveći duž Jadrana pristali u Poreču i Rovinju, a na povratku u Hvaru.⁹³

24. 1533. – Francuski plemić Greffin Affagart krenuo je na hodočašće iz Venecije ukrcao na brod Pierrea Tournaya iz Marseillea. Među nekolicinom putnika u Svetu zemlju bio je jedan neimenovani svećenik iz Španjolske. Tijekom plovidbe pristali su samo u Poreču. Na povratku se Španjolac koristio drugim brodom.⁹⁴

25. 1546. – Češki plemić Oldřich Prefát z Vlkanova u svojem je putopisu zabilježio među suputnicima četvoricu Španjolaca, od kojih su dvojica bila svećenići. Ukrkali su se na navu kojoj je parun bio *Antonio Diaganzi*, Jadranom su plovili bez zaustavljanja pored Poreča i Visa te između Lastova i Korčule, a dalje su nastavili prema Krfu. Putujući natrag, pristali su u Poreču.⁹⁵

26. 1549. – Parižanin Antoine Regnaut za vrijeme hodočašća u Svetu zemlju susreo je 10. kolovoza u Jeruzalemu neke Španjolce koji su doplovili iz Venecije.⁹⁶

⁹¹ Antonio de Aranda, *Verdadera informacion de la tierra santa segun la dispucion que enel año de mil y quinientos y treynta. El muy reverendo padre F. Antonio de Aranda de la orden de sant Francisco Provincial de la Provincia de Castilla la vio y paseo Agora nuevamente enesta ultima impresion muy corregida y enmendada* (Alcala: Francisco de Cormellas; Pedro de Robles, 1563), 266v.

⁹² Na otoku Cipru.

⁹³ Charles Schefer, *Le Voyage de la Terre Sainte composé Par Maitre Denis Possot et achevé Par Messire Charles Philippe Seigneur de Champarmoy et de Granchamp* (Paris: Ernest Leroux, 1890), 155.

⁹⁴ Jules Chavanon, *Relation de Terre Sainte (1533-1534) par Greffin Affagart* (Paris: Librairie Victor Lecoffre, 1902), 48, 59.

⁹⁵ Oldřich Prefát z Vlkanova, *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestyny* (Praha: Vesmir, 1947), 50, 54, 61-63.

⁹⁶ Antoine Regnaut, *Discours du voyage d'outremer au Sainct sepulcre de Jerusalem, et autres lieux de la terre Saincte* (Lyon: Vlastita naklada, 1573), 65.

27. **1552.** – **Joan Perera / Juan Perera** (15?? – 1580.), podrijetlom iz Batee u Kataloniji (Aragonija), bio je kanonik u Chiapasu (Meksiko). Pererine bilješke objavio je njegov nećak Sessé 1619. kao poglavlje svoje knjige pod naslovom *Camino y peregrinacion que hizo el Canonigo Iuan Perera mi tio, desde Roma a Ierusalem, y toda la Siria hasta Egypto*. Isplovio je iz Venecije u smjeru Cipra. U Antiohiji je sreo jednoga janjičara iz hrvatskih krajeva.⁹⁷
28. **1561./1562.** – grof Albrecht od Löwensteina imao je kao suputnike na brodu pet osoba iz Španjolske: dvojicu svećenika, jednu redovnicu, jednoga starog vojnika i jednoga seljaka.⁹⁸ Isplivivši iz Venecije na navi paruna Giacoma Dressana Vicentina, prošli su pored Poreča, Pule i Visa, a pristali su u Dubrovniku.
29. **1565./1568.** – Švicarac Peter Villinger navodi da je na hodočašće u Svetu zemlju krenula iz Venecije i jedna franjevka iz Španjolske.⁹⁹ Svi skupa plovili su na brodu *Balanzero*, kojim je zapovijedao neimenovani Hrvat, a ruta im je išla jadranskom pučinom.
30. **1569.** – Nijemac Hans von Hirnheim među putnicima na navi *Trincabella* zabilježio je dva (ili tri) Španjolca, od kojih se jedan zvao *Jerónimo Santasto*. Parun Girolamo Terribile plovio je uz Jabuku i Vis duž Jadrana bez pristajanja.¹⁰⁰
31. **oko 1576.** – **Pedro Ordóñez de Ceballos** (oko 1556. – 1636.) došao je iz Jaéna u Kastilji, a tijekom života bio je vojnik, *conquistador*, gusar, trgovac i svećenik. Između 1589. i 1593. oplovio je svijet krenuvši iz Quita (Ekvador). Na hodočašće je odlučio krenuti dok je bio stacioniran u Tunisu. Putovao je na turskoj galiji u smjeru Krfa, odakle su nastavili ploviti pored Dubrovnika. Onda ih je oluja bacila prema albanskoj obali. Za Dubrovčane je zapisao: „... upoznao sam te ljude, koji su samo imenom kršćani, i kad žele ili trebaju nešto, oni su vazali mletačkoga gospodstva, a kad im (nešto drugo) treba, i samoga Turčina. I tako oni kažu: Mi smo slobodni – na što bismo mogli odgovoriti: Koliko slobodni, toliko oslobođeni života i običaja...” Uslijed nepogode izišli su iz Jadrana, vratili se u Tunis i odande nastavili prema Palestini.¹⁰¹
32. **1581.** – Švicarac iz Freiburga, svećenik Sebastian Werro, zabilježio je među suputnicima dvojicu Španjolaca: *Alphonse de Gongora* (Alonso de Góngora?) i *Rodrigue Galonson*. U odlasku su plovili na navi *Nana*. Na povratku su se

⁹⁷ Josep de Sessé, *Libro de la cosmographia universal de mundo, y particular descripcion de la Syria y tierra Santa* (Zaragoza: Juan de Larumbe, 1619), 58v, 67v; Enric Querol Coll, „Pere Perera i el llibre del viatge a Terra Santa: un text poc conegut del segle xvi”, *Recerca* 12 (2008): 287.

⁹⁸ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 485.

⁹⁹ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 495.

¹⁰⁰ Ferdinand Khull, *Des Ritters Hans von Hirnheim Reisetagebuch aus dem Jahre 1569* (Graz: Verlags-Buchhandlung „Styria”, 1897), 16-22, 29, 42.

¹⁰¹ Pedro Ordóñez de Ceballos, *Viage del mundo* (Madrid: Luis Sanchez, 1614), 8v-9r.

- ukrcali na navu *Ragazzona*.¹⁰² Tijekom plovidbe u odlasku su pristali u Rovinju, a na povratku u Novigradu.
33. **1583.** – knez Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis iz Litve (poznatiji pod poljskim imenom Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka) spominje među suputnicima isusovca Ignacija iz Španjolske.¹⁰³ Nakon što su isplovili zastali su u Poreču, a zbog suprotnoga vjetra usidrili su se uz otok Kornat i posjetili mjesto Sali na Dugom otoku. Odatle su nastavili prema Krfu.
34. **1587./1589.** – Samuel Kiechel iz Ulma putovao je brodom na kojem je bilo oko 200 putnika, a među njima i nekoliko Španjolaca.¹⁰⁴ U smjeru Krfa njihov brod *Nana* nije se nigdje zaustavio, a ploveći natrag bili su se usidrili kod Hvara i naposljetku su pristali u Rovinju.
35. **1588.** – **Francisco Guerrero** *El Maestro* (1528. – 1599.) rođen je u Sevilli, gdje je i umro od kuge. Bio je jedan od trojice najvećih španjolskih madrigalista (slika 2).

Slika 2. Francisco Guerrero El Maestro (1528. – 1599.)

¹⁰² Diesbach, „Les pelerins Fribourgeois”, 230, 234-236.

¹⁰³ Krešimir Kužić, „Hodočasnici *palmieri* iz Poljske i Litve u hrvatskim primorskim krajevima (1400. – 1600.) uz osvrt na Latvijce i Estonce”, *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 54: 121.

¹⁰⁴ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 536.

U ranoj mladosti imao je viziju Kristova rođenja u Betlehemu, a poslije je kroz svoje glazbeno stvaralaštvo pokušavao dočarati taj događaj i Svetu zemlju u cjelini (ističe se himna *Urbs beata Hierusalem*). Naposljetku je u podmaklim godinama odlučio osobno otići na ta mjesta.¹⁰⁵ Putovao je zajedno s Franciscom Sanchezom preko Genove, a kad je stigao u Veneciju, saznao je da uskoro isplovljava brod za Tripoli u Libanonu:

„... i tako smo se sretno ukrkali četrnaestoga dana u mjesecu kolovozu, godine tisuću petsto osamdeset i osme, u šezdesetog godini mojega života, bez straha od mora i od tolikih neprijateljskih naroda koliko ih ima na ovom hodočašću, jer zadovoljstvo koje sam imao na ovom putovanju napravilo je da sve bude lako i glatko.

... Sljedećega dana, koji je bio petnaesti dan toga mjeseca, i dan Uznesenja Gospe, počeli smo jedriti nešto polako jer je vjetar bio pomalo slab, a nakon što se vrijeme popravilo stigli smo do grada Poreča, koji se nalazi u pokrajini Istri. Nakon što smo otišli odavde započeli smo s uspješnom plovidbom, prolazeći pokraj obale Dalmacije, zemlje i domovine blaženoga svetog Jeronima, te pored Slavonije i Albanije, i za petnaest dana stigli smo na otok Zakint...¹⁰⁶

Na povratku im se pridružio franjevac Julian Español.

„... Iz Zakinta smo otišli na otok Krf; ovdje smo proveli Božić...

Prolazeći obalom Slavonije, Albanije¹⁰⁷ i Dalmacije, stigli smo do gracioznoga otoka i grada, koji se zove Hvar (Lezna). Pet dana bili smo u franjevačkom samostanu jer je na moru bila velika oluja. Ovdje se govori slavonski jezik, iako razumiju talijanski. Premda je grad malen, ima jako dobre i jake kuće, a postoji i dobra luka. Odavde smo došli duž istarske obale u grad i biskupiju pod nazivom Poreč. Ovdje smo napustili brod i jednom barkom stigli do Venecije, koja je (udaljena) četrdeset liga, gdje smo stigli milošću Božjom u zdravlju i dobro željenom radošću. Zahvalili smo Bogu što nas je odveo i izveo s takva svetoga putovanja – putovanja opasnog i morem i kopnom. Šezdeset šest dana putovali smo od Tripolija do Venecije. U grad smo ušli devetnaestoga siječnja, godine tisuću petsto osamdeset i devete. Bili smo na cijelom ovom putovanju, od dana kad smo napustili Veneciju pa sve do nje, pet mjeseci i pet dana...¹⁰⁸

¹⁰⁵ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 126-128.

¹⁰⁶ Guerrero, *El viage de Hierusalem*, 7-9.

¹⁰⁷ Za teritorijalno protezanje Albanije vidi: Lovorka Čoralić, „U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran”, *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 37: 18-19.

¹⁰⁸ Guerrero, *El viage de Hierusalem*, 38, 47.

- 36. 1590.** – **Diego de Salazar**, pravim prezimenom Marañón y Porres (1539. – 1596.), rodom iz okolice Cuence. Tijekom studija pročitao je Arandin putopis, iz čega je nastala želja da hodočasti u Svetu zemlju. Postavši isusovac, obnašao je razne dužnosti u Družbi, a onda je 1587. na prijedlog dvorskoga kapelana, kardinala Garcije de Loayse, izabran da provede u djelo zavjet kralja Filipa II. U rujnu 1590. Salazar je isplovio iz Venecije te se duž Jadrana uputio prema Jeruzalemu.¹⁰⁹
- 37. 1595.** – **Juan Ceverio de Vera** (oko 1540. – 1600.), podrijetlom s Gran Canarije (Kanarski otoci), tijekom života boravio je u španjolskim kolonijama u Americi, gdje je doživio mnoge opasnosti, a poslije je bio svećenik akolit u službi pape Klementa VIII.¹¹⁰ Na njegovu brodu bilo je još troje hodočasnika iz Španjolske – dva muškarca i jedna žena iz Baskije.

„... Za šest dana došao sam iz Rima u Svetu kuću u Loretu (...) Anđeli su ju prenijeli iz grada Nazareta u pokrajinu Slavoniju, ostavivši temelje u Galileji, a u njoj je provela mnogo godina s velikim činjenjem čuda. A kad je umro sveti biskup Slavonac, anđeli su prešli iz Slavonije u Italiju, u ankonitansku marku, (...) A kad su ju anđeli iz Slavonije premjestili u Italiju, mnogi Slavonci došli su živjeti i umrijeti uz nju...

... Došao je i željeni dan Tijelova, kada se mnogi hodočasnici okupljaju u Veneciji zbog Jeruzalema – nas se okupilo sedamnaest različitih naroda, Francuzi, Flamanci, Nijemci, Englezi, Talijani i dva Španjolca...

Uime Boga, našega Gospodina, hodočasnička je družina otputovala iz grada Venecije osmoga lipnja, brodom koji ide u Siriju...

Plovili smo po lijepom vremenu Jadranskim morem, ostavljajući Kraljevstvo Napulj s desne strane, a Slavoniju s lijeve strane, a da bismo izašli iz zaljeva, naš se brod držao uz provinciju Apuliju...

Mletački zaljev napustili smo za osam dana...¹¹¹

... Glava XXIX. O putovanju do grada Dubrovnika, i od Slavonije do Venecije

Sunarodnjaci su otišli s otoka Krfa po lijepom vremenu ... Bojeći se sjevernih vjetrova, brodovi su otišli uz obalu prema Slavoniji, ostavivši Drimski zaljev s desne strane, s otokom Ulcinjem, koji je u prošlom ratu

¹⁰⁹ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 129-130. Salazar je napisao djelo naslova *Libro de las peregrinaciones del Cathólico Rey Philippe segundo de gloriosa memoria, que mandó hazer al padre Diego de Salazar Marañón, de la Compañía de Jhesús por la salud, vida y felice successión de su querido y amado hijo y nuestro rey nuestro señor, don Philippe*, koje je ostalo u rukopisu.

¹¹⁰ Klement VIII. bio je papa od 1592. do 1605. godine. Vidi: Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 94-95.

¹¹¹ Juan Ceverio de Vera, *Viaie de la Tierra Santa, y descripcion de Ierusalen* (Pamplona: Mathias Mares, 1598), 2v, 5v, 7v, 14rv-15r.

Turčin osvojio od Mlečana. Stigli smo do grada Budve, koji je mletački, i želeći uploviti u luku, zapuhala je tramuntana ili sjeverac s tolikom silom da nas je bacio na ulaz u Kotorski zaljev, koji je mletački. Tamo Turčin ima tvrđavu, koju zovu Herceg Novi, kako bi u vrijeme rata spriječio ulaz u grad Kotor, koji je mletački. On je na kraju uskoga zaljeva, koji ulazi u kopno oko dvije lige, a širok je jedan lig, pa kažu da je unatoč tvrđavi, prekriven mrakom noći, mletački general ušao s tisuću ljudi ... grad koji je bio okružen turskom vojskom, pa je morao otići prije dana da bi spasio grad, svoj život i galijske, jer su Turci te noći, znajući za njihov ulaz, postavili topništvo u tjesnacu zaljeva. U grad Kotor prelazi pošta iz Carigrada kopnom 850 liga¹¹², a odatle morem do Venecije još 160. Stigli smo do grada Dubrovnika, a naš brod nije ušao u njegovu malu luku, koju su zatvorili lancem, jer je došao vrlo opterećen. S parunom sam otišao na obalu da vidim to gospodstvo. Grad ima dvanaest tisuća stanovnika, a nalazi se na obali Jadranskoga mora u pokrajini Slavoniji. I vrlo blizu Mlečani imaju tvrđavu na stijeni, koja svojim topništvom može spriječiti ulazak u grad. I želeći je Dubrovčani kupiti, ponudili su uzeti cijelu stijenu zlatnim cekinima, jer ne žele Veneciju, jer su im postavili tako čvrste uzde. To gospodstvo je tributar Turčinu, pri čemu plaća svake godine dvadeset tisuća dukata. I vidjevši Turčin da, kad bi im oduzeo grad, ne može ga toliko iznajmiti, pušta ih. To je opora i uska zemlja jer je sva njezina nadležnost četrdeset sela. Zbog toga se oni ljudi Dubrovčani kojima nedostaje posjeda daju na more, ploveći na svojim jakim brodovima i prelazeći Zapadom uglavnom prema Španjolskoj, prema kojoj pokazuju veliku sklonost. I budući da sam Španjolac, ugostili su me u kući plemenitoga senatora, rekavši da su Španjolci njihova braća i da su od katoličkoga kralja primali dobra djela. Tim gospodstvom upravljaju svi – vijeća, vojvoda i senatori kao i u Veneciji, i svakih šest mjeseci biraju svojega vojvodu. On ima prihod od jednoga moceniga¹¹³ za dan, a to su dva reala¹¹⁴, i to kratko vrijeme živi u velikoj palači, nosi odjeću vojvode, ostavljajući svoje da miruje. I stave mu rog poput vojvodi Venecije, jer ne žele da u čemu budu ispred. Oni su veliki neprijatelji Mlečana i kažu da je njihovo gospodstvo plemenitije i starije od Venecije.

Otpušteni od vojvode, otišli smo u grad koji se zove Gruž, koji je jednu ligu od Dubrovnika, gdje smo naš brod našli u najboljoj i najsigurni-

¹¹² Uzmemo li u obzir kopnenu ligu (4175 m), to bi iznosilo oko 3550 km. Vidi: Doursther, *Dictionnaire universel*, 210.

¹¹³ Vrsta mletačkoga srebrnog novca kovanog prvi put u doba dužda Tomasa Moceniga (1414. – 1423.). Vidi: Nicolò Papadopoli, *Le monete di Venezia* (Venezia: Ferdinando Ongania, 1893), 242, 248, 251, Tav. XIV/6.

¹¹⁴ Vrsta španjolskoga srebrnog novca kovanog prvi put u doba kralja Pedra III. (1350. – 1368.). Vidi: Albert R. Frey, *Dictionary of Numismatic Names* (New York: Barnes & Noble, 1947), 198.

joj luci te države. Digavši jedra prošli smo između kopna i otoka Mljeta, koji pripada tom gospodstvu, i ima četrnaest liga do tamo. Tako i otoke Korčulu, i Hvar, i Vis, koji su mletački, a sve je siromašni slavonski puk. Svaki od njih je biskupija s pet stotina dukata prihoda. Prije dolaska u pokrajinu Istru prošli smo kroz ulaz maloga zaljeva koji zovu Kvarner. Zbog nemara naših mornara zahvatio nas je bijesni vjetar, jer su ostavili sva jedra u zaljevu, pa smo riskirali da propadnemo. Jadransko more je vrlo opasno, jer ima kopno posvuda uokolo i zbog vjetrova koji silaze sa snježnih planina nadvojvode Austrije, koje su na vidiku. Provincija Istra je plodna i ravna, i u njoj nadvojvoda ima neke gradove, papa samo jedan, a ostatak je mletački. Prošli smo pokraj grada Rovinja i stigli smo u grad Poreč, gdje brodovi koji plove do Venecije moraju čekati dok ne dobiju ispitano pilota, zbog spomenute opasnosti. Naš je brod poslao po jednoga u grad, a hodočasnici su krenuli na obalu da bi prešli u barku za Veneciju, do koje je bilo trideset liga plovidbe. Grad Poreč, koji je glavni u Istri, bio je dobro naseljen, ali prije jedanaest godina opustošila ga je kuga, jer jedva da je ostavila nekoga tko ga naseljava. Sa suosjećanjem sam vidio da su mnoge glavne kuće napuštene. U ponoć smo unajmili barku i u društvu još dvoje otišli smo u Veneciju, i napuštajući zaklon kopna zahvatio nas je hladan vjetar iz Tršćanskoga zaljeva. Dvije barke nisu se usudile prijeći, a naša je prošla s toliko mora i vjetra da je za pet sati prešla trideset liga. U nedjelju, devetoga studenog, ušli smo u veliki grad Veneciju zahvaljujući Bogu našem Gospodinu...¹¹⁵

- 38. 1600.** – **Pedro de Santo Domingo** (15?? – 16??) bio je dominikanski redovnik rodом iz Seville. Prilikom boravka u Rimu tijekom Svete godine¹¹⁶ odlučio je obaviti pobožnosti u Loretu. Našavši se tako blizu Venecije, probudila mu se stara želja da hodočasti u Jeruzalem. Ukrcao se na trgovački jedrenjak, na kojemu su mu suputnici bili ... *italianos, griegos, turcos, franceses, ingleses, moros, judíos y yo solo español...*¹¹⁷
- 39. 1614./1615.** – **Bernardo Italiano** (15?? – 16??), franjevac podrijetlom iz mjesta Garovillas de Alconétar. Na hodočašće je krenuo iz Messine, a pri povratku je njegov brod zašao u Jadran i ploveći duž obala Dubrovačke Republike dospio pred poluotok Monte Gargano, a onda se okrenuo i vratio u Napulj.¹¹⁸
- 40. 1615.** – **Blas de Buiza** (1585. – 1647.), franjevac iz Kastilje, motiv za pisanje svoje knjige dobio je ne samo od tematske cjeline hodočašćenja nego i od

¹¹⁵ Vera, *Viaie de la Tierra Santa*, 130rv-132r.

¹¹⁶ Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 76, 213.

¹¹⁷ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 136-137.

¹¹⁸ Bernardo Italiano, *Viaje á la Santa Ciudad de Jerusalem – Verdadera y nueva descripcion suya de toda la Tierra santa y peregrinacion al santo monte Sinay* (Napoli: Egidio Longo, 1632), 34, 506-508.

problema provedbe prijenosa velike svote gotovine (15.989 reala) namijenjene franjevačkoj zajednici u Svetoj zemlji. Buiza nas izvješćuje i o vojno-političkim poteškoćama do kojih je došlo 1615. između Španjolske i Mletačke Republike, kada je napuljski potkralj, vojvoda od Osune, uplovio eskadrom u Jadransko more.¹¹⁹ Međutim, pri kraju knjige Buiza se, pišući o zlostavljanjima koja su Turci provodili nad svećenicima i franjevcima, poziva na poznatoga Hrvata Bartola Jurjevića (oko 1506. – oko 1566.)¹²⁰ – transkribira ga kao *Bartolome Jorge Viz*, a što je još netočnije, etnički ga identificira kao Ugrina. To je tim začudnije ako se zna da se Jurjević u svojim knjigama nije nikad tako deklarirao.¹²¹

- 41. 1644. – Francisco de la Cruz** (1585. – 1647.), karmelićanin iz More, bio je prva osoba u povijesti koja je hodočastila u sva tri kršćanska hodočasnička svetišta noseći veliki križ na ramenima. U Jeruzalem se uputio smjerom Pamplona – Toulouse – Montpellier – Firenca – Rim – Loreto – Venecija. Ukrcao se 24. lipnja na brod kojim je preplovio Jadran s odredištem prema Levantu, odnosno Aleksandriji. Na povratku se u istoj luci ukrcao na mletački brod, kojim je ponovo preplovio Jadransko more od Krfa do Trsta. Negdje na pučini doživio je strašnu oluju u kojoj je brod izgubio glavni jarbol i kormilo.¹²²

Portugal

Nedugo nakon konsolidiranja nove vladarske kuće Avis Portugal je početkom 15. stoljeća započeo proces širenja. Prvi korak bila je Ceuta (na afričkoj strani tjesnaca Gibraltara), a već osamdesetak godina poslije, 1498., njegovi pomorci stupili su na tlo Indije. Najzaslužniji za to nije bio neki okrunjeni vladar, nego treći sin kralja Ivana I., Henrik Pomorac (Henrique o Navegador).¹²³ No gotovo je nepoznata činjenica da su Portugalci došli do Indije deset godina prije, 1488., koristeći se (dijelom) uhodanom rutom hodočasnika koji su putovali u Svetu zemlju preko Aleksandrije i Sinaja. Tamo su oni preko Crvenoga mora uspostavili veze s Adenom, a odatle s Indijom.¹²⁴ Upravo na tom prostoru Portugal se početkom

¹¹⁹ Bunes Ibarra, „La defensa de la Cristiandad”, 91.

¹²⁰ Stjepan Krasić, „Đurđević, Bartul”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 760-761.

¹²¹ Blas de Buiza, *Relacion nueva, verdadera, y copiosa, de los sagrados lugares de Ierusalem, y Tierras-anta* (Madrid: Alonso Martin, 1622), 2v-3r, 61v, 67v, 68v, 120r.

¹²² Sebastian Muñoz-Suarez, *Vida de el venerable siervo de Dios Fr. Francisco de la Cruz, religioso de vida activa del orden de N. Señora del Carmen, de la Antigua, y Regular Observancia. El Primer hijo de la iglesia que hizo Peregrinacion à los Santos Lugares de Gerusalem, Roma, y Santiago de Galicia con Cruz acuestas* (Madrid: Diego Diaz de la Carrera, 1667), 73r, 87rv, 90rv, 91rv, 106v-107rv.

¹²³ Harold V. Livermore, *A History of Portugal*, vol. I (Cambridge: University Press, 1947), 183-191, 230-231.

¹²⁴ Livermore, *A History of Portugal*, 221.

16. stoljeća nametnuo kao hegemon pobijedivši osmanske snage.¹²⁵ U matičnoj zemlji, slično postupku kastiljskih susjeda, proveden je progon i na kraju izgon Židova.¹²⁶ Za vrijeme vladavine Manuela I. činilo se da su dvor i država stabilizirani, no ni sto godina nakon uspostave kolonijalnoga, vojno-trgovačkoga carstva došlo je do sloma. Portugal i njegove teritorije 1580. osvojila je vojska kralja Filipa II., koji se pozivao na nasljedna prava proistekla iz bračnih veza njega i njegovih kastiljskih predaka s portugalskim kraljevnama.¹²⁷

Nakon *reconquiste* crkvena organizacija bila je vrlo solidno izgrađena i utvrđena djelovanjem kraljevskih samostana, kao i novoosnovanih franjevac i dominikana. Njihov utjecaj bio je iznimno jak i na dvoru, a još više u nižim slojevima društva.¹²⁸ Ideal svjedočenja vjere pretočen je u propagiranje odlaska u Svetu zemlju, što je izazvalo jak i iskren odziv posvuda. Hodočasnici u Svetu zemlju bili su ponegdje toliko brojni u svojim sredinama da su mogli osnovati bratovštine *palmiera*, kao što je bila ona u Évori, čiji su bratimi hodočastili tijekom 15. stoljeća.¹²⁹ No mi ne možemo na ovoj razini istraživanja utvrditi jesu li oni putovali iz Venecije, a tako je nažalost i u cijelom nizu zapisa o portugalskim hodočascima, među kojima ističemo hodočašćenja koja su učinili fra António de Monsanto, Vasco Rodrigues, Diogo Gonçalves, Paulo de Portalegre (1493.) i Jerónimo Rodrigues.¹³⁰

Prema staleškoj zastupljenosti, Portugalci imaju 15 % pripadnika plemstva (ravnomojerno visokoga i nižega) te 20 % crkvenih osoba, unutar kojih su bila čak dvojica aktualnih biskupa.¹³¹ Ipak, zbog prevelikoga broja hodočasnika bez staleške atribucije podatci ne daju pravu sliku stanja, osobito glede građanstva, na što nas upućuje i postojanje bratovština kao izraza vjersko-socijalnoga udruživanja urbanih sredina.

Visoko plemstvo	Niže plemstvo	Biskupi	Svećenici	Redovnici	Građanstvo	Nepoznato	Ukupno
4	5	2	2	8	1	38 + n	60 + n
9				12	1	38 + n	
15 %				20 %	1,7 %	63,3 %	100 %

¹²⁵ Faroqhi, *The Ottoman Empire*, 47-48, 85.

¹²⁶ Livermore, *A History of Portugal*, vol. I, 174, 216, 224-226.

¹²⁷ Livermore, *A History of Portugal*, 205.

¹²⁸ Livermore, *A History of Portugal*, 108-110, 112-114, 125, 130, 134-135.

¹²⁹ Mário Martins, *Peregrinações e Livros de Milagres na nossa Idade Media* (Lisboa: Broteria, 1957), 141-145, 160.

¹³⁰ Francisco de Santa Maria, *O Ceo Aberto Na Terra: Historia Das Sagradas Congregações dos Conegos Seculares* (Lisboa: Manoel Lopes Ferreyra, 1697), 658-662, 798-799, 846-864. Vasco Rodrigues bio je pjevač zbora katedrale u Bragi. Portalegre je napisao vodič *Itinerário que se faz à Terra Santa*, ali nije sačuvan.

¹³¹ Usporedi s njemačkim biskupima. Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 48, 274, 395.

Zastupljenost žena unutar hodočasničke cjeline bila je iznimno velika, a unatoč tome što su većinom dolazile iz redovničkih zajednica, to je vrlo vrijedna pojava. U tom kontekstu pozornost izaziva slučaj Marije, franjevke trećoretkinje i mučenice iz 1578. godine.¹³² Ostaje neprimijećena i s ovim primjerom nekomparirana epizoda o kojoj piše poljsko-litavski hodočasnik, velikaš Radziwiłł/Radvila. On je naime 1583. u Jeruzalemu susreo Poljakinju Dorotu Siekirzecku, koja je već nekoliko godina boravila ondje i možda bila svjedokinja brutalnoga akta turskih vlasti.¹³³

Hodočasnici i putopisi

1. **1406.** – **Afonso**, vojvoda od Bragançe (1370. – 1460.), izvanbračni sin portugalskoga kralja Ivana I., putovao je na hodočašće iz Venecije. Senat je vojvodi dodijelio jednu od trgovačkih galija određenih za Bejrut, na koju se ukrcao u pratnji 25 osoba. Njegov zapovjednik bio je Andrea Capello, koji je dobio zapovijed da hodočasnike preveze ravno do Jafe.¹³⁴ Uobičajeno je bilo da te galije pristanu u Puli i Zadru, pa je tako i Afonso bio u tim gradovima.¹³⁵ Zadovoljan mletačkim susretljivim odnosom prema sinu, kralj je poslije zahvalio Senatu.
2. **prije 1411.** – **João Esteves de Azambuja** (oko 1340. – 1415.), plemić iz okolice Lisabona. Do zrele dobi postigao je uspjehe u vojnoj karijeri, a onda je, postavši najprije biskup Silve pa Porta¹³⁶, kao poslanik kralja Ivana I. sudjelovao 1409. na koncilu u Pisi. Nedugo poslije „... otputovao je u Jeruzalem kako bi posjetio sveta mjesta...”, odakle je na povratku svratio u Bolognu na grob sv. Dominika donoseći neke relikvije. Protupapa Ivan XXIII.¹³⁷ imenovao ga je 3. lipnja 1411. za nadbiskupa Lisabona i kardinala.¹³⁸
3. **oko 1418.** – **oko 1428.** – **Pedro de Avis** (1392. – 1449.), barcelonski grof i portugalski infant (kraljević), sin kralja Ivana I. Na put je krenuo iz Barcelone prema Lisabonu, a odatle je malteškim brodom isplovio prema Jadranu u pratnji desetorice službenika, od kojih je Alvaro Vaz d'Almada bio najugledniji, Gómez de Santisteban napisao je putopis, a Garcia Ramírez bio je tumač „... koji je znao sve jezike svijeta...” U Veneciji se infant ukrcao na brod iz Holandije (?) iz

¹³² Víctor de Lama de la Cruz, *María mártir – pasión y muerte en la hoguera de una Española en Jerusalén (c. 1578)* (Coruña: SIELÁ, 2016), 11-13, 47-48.

¹³³ Kužić, „Hodočasnici palmieri iz Poljske”, 116.

¹³⁴ Newett, *Canon Pietro Casola's*, 46-47.

¹³⁵ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 267, 269-270.

¹³⁶ Eubel, *Hierarchia catholica*, 406, 452.

¹³⁷ Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 202.

¹³⁸ Luis de Sousa, *Historia de S. Domingos particular do reino, e conquistas de Portugal, segunda parte, livro primeiro, cap. I* (Lisboa: Panorama, 1866), 30-31; Martins, *Peregrinações e Livros*, 142; Eubel, *Hierarchia catholica*, 507.

Bebalfordasa / Bernal Fordasa, kojim je za 27 dana doplovio do Cipra.¹³⁹ Njegov motiv bio je obuhvaćen u dvije rečenice: „... U ime Svemogućega Boga, Oca i Sina i Duha Svetoga, amen. Jer svi ljudi prirodno žele poznavati sve stvari na svijetu i imaju zadovoljstvo vidjeti nove stvari...”¹⁴⁰ Vjerodostojnost njegova hodočašćenja posve narušava navodni susret s Timurom Lenkom (umro 1405.), kao i s jeruzalemskim gvardijanom fra Estevanom, jer u tom razdoblju među navedenim franjevačkim čelnicima nema nijednoga pod tim imenom.¹⁴¹

4. **1437.** – **Afonso** (1402. – 1460.), markiz od Valençe, sin vojvode od Bragançe,¹⁴² istaknuo se u diplomatskim misijama (slika 3).

Slika 3. Afonso (1402. – 1460.), markiz od Valençe – Slika vitezova (detalj). Dio poliptiha slikara Nuna Gonçalvesa u crkvi São Vicente de Fora. Druga polovica 15. st. [https://pt.wikipedia.org/wiki/Painéis_de_São_Vicente_de_Fora#/media/Ficheiro:Painéis_de_São_Vicente_de_Fora_-_Painel_dos_Cavaleiros_\(MNAA,_inv._1](https://pt.wikipedia.org/wiki/Painéis_de_São_Vicente_de_Fora#/media/Ficheiro:Painéis_de_São_Vicente_de_Fora_-_Painel_dos_Cavaleiros_(MNAA,_inv._1)

¹³⁹ Alfredo Coelho de Magalhães, *Chronica d'El-Rei D. Duarte de Ruy de Pina* (Porto: Renascença Portuguesa, 1914), 102, 230; Santisteban, *Historia del infante*, 3, 5; Elena Sánchez Lasmariás, „Edición del Libro del infante don Pedro de Portugal, de Gómez de Santisteban”, *Memorabilia* 11 (2008): 1, 12.

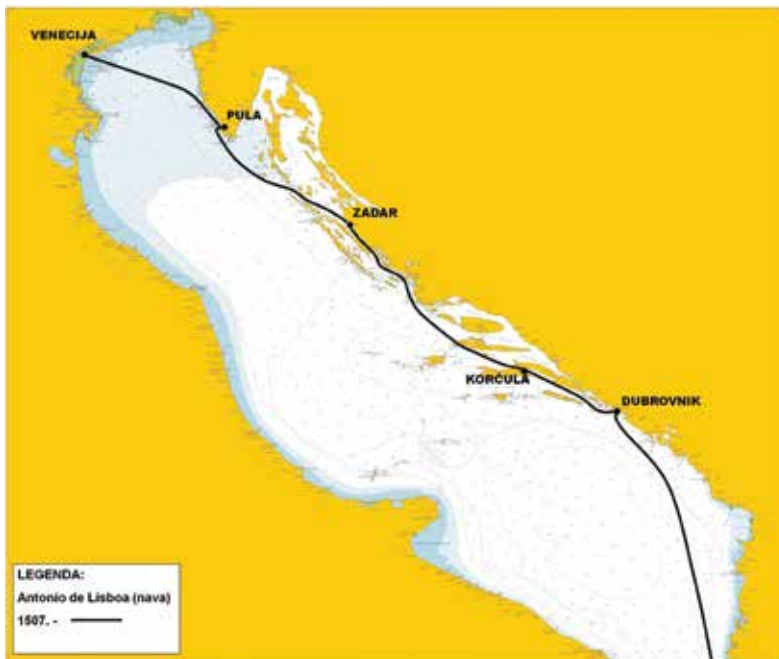
¹⁴⁰ Sánchez Lasmariás, „Edición del Libro”, 11.

¹⁴¹ Sánchez Lasmariás, „Edición del Libro”, 19, 21; Girolamo Golubovich, *Serie cronologica dei reverendissimi Superiori di Terra Santa* (Gerusalemme: Convento di San Salvatore, 1898), 20-22.

¹⁴² Diogo Barbosa Machado, *Bibliotheca Lusitana Historica, Critica, e Cronologica. Tomo I* (Lisboa: Antonio Isidoro da Fonseca, 1741), 21.

Tijekom života poduzeo je četiri velika putovanja: 1429./1430. u Englesku i Flandriju, 1436. u sjevernu Italiju i Njemačku, 1437. u Palestinu, Siriju i Egipat te 1452. u Rim, gdje je organizirao vjenčanje portugalske kraljevine Leonor i Fridrika III. Habsburgovca, kasnijega cara.¹⁴³ Na put u Svetu zemlju krenuo je iz Basela, gdje je sudjelovao na koncilu kao politički predstavnik Portugala. U Veneciji se u rujnu ukrcao na galiju u pratnji Airesa Ferreire, Gonçala de Souse i Dioga Gila. Vratio se vjerojatno početkom 1438. godine. O njegovu putovanju ne postoji zasebni zapis.¹⁴⁴

5. **1507.** – **Antonio de Lisboa**, pravim prezimenom Moniz da Silva (14?? – 1551.), bio je redovnik jeronimovac iz samostana Santa Maria de Guadalupe. Krenuo je 8. veljače iz grada Tomara skupa s bratom Pedrom, a onda je preko Zaragoze i Avignona došao u Torino. Ondje je kupio barku kojom se za pet dana spustio u Veneciju,¹⁴⁵ a onda je s parunom neke nave nosivosti 600 bačava dogovorio prijevoz (slika 4).

Slika 4. Zemljovid s prikazom kretanja hodočasnika fra Antonija de Lisboe duž Jadrana u odlasku.

¹⁴³ Alexandra Leal Barradas, „D. Afonso, 4º Conde de Ourém – Viagens, Cultura Visual e Formação de um Gosto”, *Medievalista on line 2* (2006), br. 2: 7-12, 21.

¹⁴⁴ Mendes dos Remédios, *Chronica do Condestabre de Portugal Dom Nuno Alvarez Pereira* (Coimbra: F. França Amado, 1911), 199; Barradas, „D. Afonso, 4º”, 13-14, 20-21.

¹⁴⁵ Rodríguez Moñino, „El viaje a Oriente”, 31, 37, 39. Njegov putopis napisan je na kastiljskom jeziku s dosta portugalskih riječi.

„... da svaki hodočasnik plati sedamdeset dva zlatna dukata za teret ili brodarinu broda i za sva ostala prava koja Mauri daju u Svetoj zemlji jeruzalemskoj hodočasnicima nestrpljivima da vide Sveti grob, kao i za pravo prolaza te za jahaće životinje koje spomenuti Mauri daju hodočasnicima da odu od jednoga mjesta u drugo kako bi posjetili sveta mjesta nakon što se iskrcaju u luci Jafa ... išli smo svih sto i trideset hodočasnika na dan Tijelova ... svi smo se ukrkali sljedećega petka (4. lipnja¹⁴⁶) na spomenuti brod.

Napustili smo Veneciju, kao što je rečeno, krećući za Jeruzalem i, propuтовavši stotinjak milja od Venecije, stigli smo do plemenitoga i drevnoga grada zvanog Pula, koji se nalazi na otoku u moru pod gospodstvom Mlečana.

Ovaj grad Pulu sagradio je car Julije Cezar, a Latini su ju nekoć zvali Pietas Julia, a ime je dobila po tome što je neki rimski car razorio i opustošio sve gradove i pučanstvo koje ju okružuju. Vidjevši kako je tako lijep i blag grad i tako divne građevine, sažalio se zbog rušenja i zapovjedio da se ne sruši.

Danas ovaj grad nije toliko naseljen kao što je bio u davnim vremenima. U njemu je Kolosej¹⁴⁷ u obliku i izgledu onoga koji se nalazi u Rimu. Na trgu ovoga grada Pule nalazi se kamen od mramora s grčkim slovima na kojem piše Grisopolis, što našim pučkim jezikom želi reći Zlatni grad.¹⁴⁸ S jedne strane grada, na vratima koja se zovu Aclina, vidjeli smo slavoluk. To je vrlo stara i lijepa građevina. S vanjske strane ispred ovih vrata nalazi se mnoštvo suhozidova na kojima se vidi da je u prošlosti, pod njim, sagrađen još jedan grad. Blizu ovoga grada su neke drevne građevine, a za jednu kažu da je bila kuća u kojoj je Roland¹⁴⁹ živio i boravio sve vrijeme dok je osvajao Mauritance.

Relikvije koje su nam pokazali u glavnoj pulskoj crkvi su:

- kosti kralja Salomona¹⁵⁰ smještene u kovčeg
- kosti svetoga Grgura pape¹⁵¹

¹⁴⁶ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 220.

¹⁴⁷ Krešimir Kužić, „Odrizi antike i germanskog ranog srednjeg vijeka na hrvatskoj obali u djelima njemačkih hodočasnika (od 14. do 17. stoljeća)”, u: *Dani Stjepana Gunjače 2. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa „Dani Stjepana Gunjače 2”*. Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, međunarodne teme, Split, 18.-21. listopada 2011., ur. Tomislav Šeparović (Split: MHAS, 2012), 180.

¹⁴⁸ Vidi analizu!

¹⁴⁹ Polulegendarni srednjovjekovni junak iz vremena franačkoga cara Karla Velikog.

¹⁵⁰ Dragutin Nežić, „Istarski sveci”, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 267-270.

¹⁵¹ Grgur I., papa od 590. do 604. godine. Vidi: Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 142-143.

- kosti svetoga Demetrija
- kosti svetoga Teodora
- trn iz krune našega Otkupitelja Isusa Krista.

Otišavši zatim iz grada zvanog Pula išli smo duž obale Slavonije i krenuli duž spomenute obale te smo vidjeli Zadarsko gorje (Sierra de Zara) s lijeve strane, u kojem gorju je grad Zadar, gdje je tijelo pravednoga Šimuna, koji svoje ime uzima od spomenutoga gorja.

Nastavljajući dalje, došli smo na pogled do drugoga grada zvanog Korčula, koji je također pod mletačkim gospodstvom.

Idući našim putom uz obalu Slavonije, ugledali smo dalje slijeva planinu koja se zove Dangelo (?), i nastavljajući put duž spomenute obale, pristali smo u grad Dubrovnik.

Ovdje valja napomenuti da je Slavonija velika pokrajina, koja je podijeljena na tri dijela, a posjeduju je tri gospodara, to valja znati: Mlečani, kralj Ugarske i Turčin, a dio koji je u vlasništvu Turčina najveći je, najbolji i najbogatiji.

Zatim smo stigli (kao što rekoh) u grad Dubrovnik, do kojega smo od Venecije udaljeni petsto milja, tamo smo uzeli luku i otišli na kopno. Ovaj grad Dubrovnik naseljavaju kršćani, koji žive bez podložnosti ikojem gospodaru, i upravljaju vrlo dobro i uredno preko senatora i dostojanstvenika na način Venecije. Ono što se među stanovnicima čini najplemenitijim jest to što ljudi od časti uvijek imaju zapovjedništvo i vlast, a obični ljudi razumiju ih u svojim imanjima, poslovima i službama. Budući da se ovaj grad nalazi na kopnu među Turcima, zbog potrebe da vlada mir oni Turčinu plaćaju svake godine ostatke i danak od dvanaest tisuća dukata¹⁵², čak i ako ih favoriziraju Mlečani, preporučuju im se.

Položaj ovoga grada Dubrovnika nalazi se na podnožju vrlo visoke i surove planine, i taj grad je vrlo moćan, bogat i vrlo jak, a ima vrlo izvrsne zidine s vrlo jakim kulama, i vrlo dobrim i lijepim građevinama u većini kuća ovoga grada.

Na ulazu u ovaj grad Dubrovnik vrlo je dobra morska luka, koja je jaka i vrlo sigurna jer se ulaz zatvara lancem koji se baca s jedne strane na drugu.

U ovom gradu postoji arsenal u kojemu imaju vrlo dobre galije.

Stanovništva grada Dubrovnika može biti do pet tisuća ljudi, i imaju vrlo malo zemlje, ali je zato vrlo plodna i bogata.

¹⁵² Dubrovnik je tih godina plaćao 12.500 dukata. Vidi: Vesna Miović, „Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 42 (2004): 56-57.

Ovaj se grad neko vrijeme zvao Epidaur, koji je svoje ime dobio po drugom gradu istoga imena, koji je bio u provinciji Albaniji¹⁵³, a koji su Goti potpuno uništili i razrušili, a stanovnici spomenutoga grada Epidaura, došavši u ovaj grad Dubrovnik, naselili su ga godine utjelovljenja Gospodnjega 457. (cccclvii)¹⁵⁴, i navedeni stanovnici Epidaura nazvali su ga imenom svojega prvoga grada koji su Goti uništili i razvalili. Izgubivši, međutim, to ime Epidaur se danas naziva Dubrovnik.

Mnogo i vrlo dobrih crkava ima u ovom gradu Dubrovniku, i dva samostana: jedan reda svetoga Frane i drugi svetoga Dominika.

Relikvije koje sam vidio u glavnoj crkvi su sljedeće:

- ruka, s nadlakticom, svetoga Ivana Krstitelja
- glava svetoga Petra mučenika
- glava i ruka dobro otisnutog svetoga Vlaha, koja je vrlo bogato optočena zlatom, i Dubrovčani ga drže s velikim poštovanjem jer imaju svetoga Vlaha kao svojega zaštitnika
- noga svetoga Pankracija
- veliki komad drva križa našega Otkupitelja, kojem je raspon od dlana i pol
- povoji za koje se kaže da su oni isti na kojima je sveti starac Šimun primio u svoje ruke našega Otkupitelja na prikazanju u Hramu.¹⁵⁵ Točno je da se na viđenju ovoga blagoslovljenog platna opaža mnogo jedinstvene pobožnosti, te se ne može utvrditi je li izrađeno od lana ili svile ili što jest.

Vrativši se zatim ukrcali smo se ovdje u Dubrovniku kako bismo nastavili sveto putovanje. Upravo smo prošli cijelu obalu Slavonije i stigli do obale Albanije¹⁵⁶, koja je kopno u blizini Grčke...¹⁵⁷

- 6. 1507.** – Spomenuti Martin Wanner spominje neke Portugalce koji su hodočastili u Jeruzalem.¹⁵⁸ Prema tim zapisima, njihova nava (parun joj je bio Bernardo della Torre) pristala je u Puli i Dubrovniku. Ploveći natrag Jadranom, usidrili su se u Viškoj luci, a pristali su u Poreču.

¹⁵³ Vidi analizu!

¹⁵⁴ Usp. Natko Nodilo, *Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 14 (Zagreb: JAZU, 1883), 3, 173-174.

¹⁵⁵ Nodilo, *Annales ragusini*, 19-20, 197-198; Joško Belamarić, „Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika”, *Dubrovnik*, n. s. V (1994), br. 5: 31-33.

¹⁵⁶ Čoralić, „U okrilju Privedre”, 18-19.

¹⁵⁷ Rodríguez Moñino, „El viaje a Oriente”, 79-86.

¹⁵⁸ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 423.

7. **1527.** – Franjevac Gabriel, Nijemac iz Ormoža, tijekom svojega hodočašća imao je za suputnika nekoga velikaša iz Portugala.¹⁵⁹ Nava (njezin parun bio je Marco Antonio Dandolo) kojom su plovili Jadranom u odlasku nije nigdje pristala. Na povratku su se nakratko usidrili u Rogozničkom zaljevu, a pristali su u Rovinju i Umagu.
8. **prije 1540.** – **Margarida Fernandes** (? – 1540.), dominikanska trećoretkinja iz Estremoza, hodočastila je na sveta mjesta u Palestini. Na povratku je ostala u Bologni.¹⁶⁰
9. **prije 1551.** – **anonimni hodočasnik**, vjerojatno iz Portugala (jer u naslovu rukopisa ističe „... za svaku osobu koja iz Kraljevstva Portugala želi ići na Sveti grob...”, krenuo je iz Lisabona u Englesku, a odatle je preko Francuske stigao u Veneciju te dalje otplovio Jadranom prema Palestini.¹⁶¹
10. **1554.** – **António Soares da Albergaria** (1523. – poslije 1592.), pripadnik reda sv. Bernarda iz kraljevskoga samostana Alcobaça.¹⁶² Svoje hodočašće započeo je 1552. u Lisabonu, a onda je preko Toleda došao u Cartagenu, gdje se ukrcao na brod koji ga je prevezao u Genovu. Nastavio je do Rima i Padove te tamo sreo fra Bonifacija s Lopuda, gvardijana samostana u Jeruzalemu.¹⁶³ Nakon što su dobili blagoslov otišli su u Veneciju. Pišući svoj putopis, oslanjao se na Arandino djelo prevedeno u rukopisu iz 1530. pod naslovom *A Verdadeira Informatiza de la Tierra Santa*.¹⁶⁴ Odlazeći iz Padove, hodočasnik za sebe i sudrugove navodi:

„... Potaknuti za Sveti grob blagoslovom našega oca sv. Ante, krenuli smo u Veneciju istim putom kojim smo došli do Padove. Hodočasnički je brod bio već izabran, a i mnogi drugi su se htjeli ukrcati, ali je već bio pun. Nava se zvala Rica i bila je spremna za sve, sigurna od oluja i gusara i imala je sve vrste obrambenoga oružja i za napad. Malo previše za svoje mletačke pojmove: trideset i pet komada topova i sve od bronce. Najprije sedam bombardi od sedam libara, i četiri od dvadeset libara i dvije od trideset libara, i dvije od šest libara i sedam falkoneta od tri libre i dvanaest mušketa i dvije [perijere], s nama je bilo šest topnika, i svi s iskustvom od više godina. I bili su u zatočeništvu kod gusara u istom poslu. Zapovjednik broda bio je poznati pomorac Petar iz Hvara¹⁶⁵, Slavonac. Suvlasnici

¹⁵⁹ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 455.

¹⁶⁰ Manoel da Esperança, *Historia serafica da Ordem dos Frades Menores de S. Francisco na Provincia de Portugal II* (Lisboa: Antonio Craesbeeck de Mello, 1566), 633.

¹⁶¹ Lama de la Cruz, *Urbs beata Hierusalem*, 113.

¹⁶² Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, VIII-IX.

¹⁶³ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, XXXV; Golubovich, *Serie cronologica*, 52, 54.

¹⁶⁴ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, I.

¹⁶⁵ Petar Fazanić (15?? – 1566.), pomorac i brodovlasnik iz Hvara, naseljen u Veneciji. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 177-178. Fazanić je 1556. prevezio i njemačkoga hodočasnika Wolfganga

trgovačke robe bila su dva mletačka plemića koja su ostala u gradu. Moji sudrugovi odredili su da se ukrcaju na ovaj brod te su otišli k španjolskom konzulu, mislim Kastiljcu, koji je također bio dužan napraviti listove Portugalcima, kao i drugim pravim ljudima, što poslanik Kastilje nije propustio učiniti za njih.

Svaki je od njih imao malo više od jednoga cruzada¹⁶⁶ i parunu je morao platiti samo prijevoz bez hranjenja, tako da su mu bili dužni platiti trideset pet cekina¹⁶⁷. Bez ijedne od ove dvije prevoznine bila je muka tražiti da ne ide nijedan hodočasnik. Moji će sudrugovi podmiriti račun na kraju te će mu novac dati u ruke, a ja sam se složio sa sionskim fratrima. Ukrcali smo se 10. srpnja godine Gospodnje 1554. sa stvarima i svim potrepštinama za nesiguran put morem. I ploveći mnogo dana nakon što smo se ukrcali na brod, saznali smo razlog zašto nas je parun dovodio u zabludu, govoreći svakoga dana da podiže jedra.

22. dana spomenutoga mjeseca, dana blažene Magdalene, odvezavši se sada, ali ne i prerano, stigla je fregata s upozorenjem duždu. I većem broju gospode što su išla na Kandiju, od strane Vijeća desetorice, da je Torghud (Dragut)¹⁶⁸ sa svojom eskadrom bio pred nama kod otoka Korčule, zbog čega svi mi nismo otišli. (...)

Tamo ćete naći hodočasnike iz raznih naroda koji odlaze potražiti Xpo [Krista] u njegovoj zemlji: Portugalce, Kastiljce i ostale koji su im podređeni, Francuze, Flamance, Engleze, Židove, Mađare, Poljake, Čehe, Hrvate, Talijane, Slavonce i mnoge druge. Kad je svečanost¹⁶⁹ završila, održan je sastanak s parunom hodočasničkoga broda. (...)

Müntzera von Babenberga. Mnogo više podataka dala je: Lovorka Čoralić, „Hvarski prinos mletačkoj toponomastici, 'Corte Piero da Lesina'”, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 16 (2000): 86-88; Lovorka Čoralić, „Iz pomorske prošlosti istočnoga Jadrana: tragovima hrvatskih kapetana i paruna brodova u Mlecima”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 19 (2001): 144, 149-150.

¹⁶⁶ Vrsta portugalskoga zlatnog novca kovanog od 1457. do 1555. godine. Vidi: Frey, *Dictionary of Numismatic Names*, 58.

¹⁶⁷ Vrsta mletačkoga zlatnog novca kovanog prvi put u doba dužda Giovannija Dandola (1280. – 1289.) pa do 1554. i dalje. Naziv *zecchino* (cekin) smatra se sinonimom naziva dukat. Vidi: Giancarlo Rossi, *Catalogo delle monete Italiane medioevali e moderne* (Roma, 1880), 390, 399, 422.

¹⁶⁸ Gusar u službi Osmanskoga Carstva. Vidi: Nodilo, *Annales ragusini*, 139; Bunes Ibarra, „La defen-sa de la Cristiandad”, 84-85; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 71.

¹⁶⁹ Soares misli na blagdan Tijelova, koji je te godine bio 24. svibnja. Vidi: Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 210.

POGLAVLJE XIV. O OPASNIM KOPNENIM PUTOVIMA DO SVETE KUĆE I O PRAVOME MORSKOM PUTU.

... Tko pak želi poduzeti ovaj pothvat iz Njemačke, Mađarske, Češke ili Poljske, a da ne ide u Italiju, proći će kroz nevjernike i kradljivce. Po Bosni i po Traciji, a potom u Konstantinopol, vidjet ćete mnoge zemlje, ali one najzapuštenije, prolazeći kroz Skoplje, Plovdiv i Jedrene, a odatle ćete otići u Galipolje i prevesti se u Aziju, vidjeti poznate gradove Grčke ili otići do Konstantinopola i krenuti svojim putem za Jeruzalem. Vjerujem da će svima njima trebati mnogo vremena da stignu u Svetu kuću. (...)

POGLAVLJE [1] XV. KAKO JE KRISTOVOM MILOŠĆU REDOVNIK HODOČASNIK IMAO BRODOLOM NA POGLED OTOKA KRFA...

Odlazeći dakle s gorespomenutim odredbama ovoga grada Venecije 9. kolovoza 1554. godine, uoči Sv. Lovre u četvrtak, imali smo malo vjetra do subote popodne i kada nas je uhvatila mala oluja, što je bio izazov te smo tako proveli noć. Ali kad je došla nedjelja ujutro, ugledali smo Gospu od Loreta, koju smo pozdravili s tri muškete i gledajući ju cijeli smo dan išli vrteći se, dolazeći od zvijezda, također s mora, s povoljnim vjetrom, koji nismo mogli koristiti nego samo s trinketom¹⁷⁰ čekati drugi brod koji je Gospodstvo poslalo za naš odlazak. U ponedjeljak popodne našli smo se pored otočića Sv. Andrije i cijelu noć čekali taj drugi brod. U utorak u zoru vidjeli smo blizu jedan otok koji se zove Vis, gdje se mnogo love srdele, ali za onoliko koliko je Gospodstvo zapovjedilo da bismo znali za brodovlje Velikoga Turčina u Hvaru. Došli smo na Gospin dan (15. kolovoza¹⁷¹) u blizinu ovoga grada pet lega.¹⁷² Poslali smo barku do njih i ubrzo je došao njihov guverner, koji je bio Venecijanac [patricij]¹⁷³, i rekao nam da je neprijatelj otišao iz Apulije nakon zauzimanja Viesta i da je u Valoni distribuirao plijen i da je poslao galije da se vrate drugi put u Apuliju. Savjetovao nam je da plovimo prema Mljetu, koji je dubrovački otok. Istoga dana naše Gospe, u tri sata popodne, protiv volje crkvenjaka spustio je jedra želeći staviti jednu od barki koja je na brodu, ali bilo je toliko neugodno da je to izgledalo kao opasnost. Napokon je morao raditi s *onom* koloturom s kojom je bio zaglavljen. Imali smo lijepo vrijeme, a s protivnim otišli smo sljedeći dan, u osmini Sv. Lovre (17. kolovoza¹⁷⁴), na pogled brda zvanog Rt

¹⁷⁰ Vrsta jedra. Vidi: Benedikt Kotruljević, *De navigatione = O plovidbi*, prev. Damir Salopek (Zagreb: Ex libris, 2005), 106-107.

¹⁷¹ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 200.

¹⁷² Mjera za daljinu, a ukupna udaljenost bila je oko 30-31 km. Vidi: Doursther, *Dictionnaire universel*, 207, 209-210. Dalje vidi analizu!

¹⁷³ Mletački knez bio je Piero Vitturi. Vidi: *Hvarski statut*, prev. Antun Cvitanić (Split: Splitski književni krug, 1991), 351.

¹⁷⁴ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 210.

Lovišće¹⁷⁵, a od njega do Dubrovnika. Mlečani su rekli da je bilo sedamdeset milja od dana kada smo ugledali Apuliju. Žalili smo se svi zašto nas stavljaju u ruke Draguta (bilo je govora o zločestoći). Kad je bio drugi dan, vidjeli smo grad Monopoli koji se nalazi u Apuliji. (...)

POGLAVLJE [2] XVI. O PRAVOM PUTU ZA KOJI SMO ČULI DA IDEMO

... A s mora se vide stvari koje vrijedi primijetiti, kao što je u Dalmaciji Poreč (koji je) stotinu talijanskih milja od Venecije. Kažu da je Paris tamo prošao kad je sa svojom flotom išao ukrasti Helenu i da je tamo popravio svoje fuste. I sjetivši se ovoga grada kad se vratio s Helenom, došao je tamo da se odmori i dao mu je ime Paradino, ali poslije se čulo ime Parens, koje će Talijani izreći Parenco. Na povratku iz Svete kuće milošću Gospodnjom čuo sam kojih su običaja Porečani i kako izgledaju stvari. Poslije smo mogli vidjeti Pulu na rtu Istre, a zatim Zadar stotinu milja od Poreča. U tom Zadru je, kako su mi rekli, jedna ruka onoga blaženog Šimuna koji je primio dječaćića Isusa na njih govoreći: Nunc dimittis itd. (...) Vidio sam i Hvar, koji su (prema onome što mi je rečeno) Dubrovčani dali Mlečanima na popravak. Kad je svanulo, pred Dubrovnikom je (bio) jedan otok s utvrdom obojenih ploča ili dasaka koje su izgledale stvarno i napravljene od kamenja. I s galijama pokraj njega koje su slučaj povećale. Toj utvrdi je dodano, danas se naziva utvrda Malpaga. Zatim možete vidjeti Korčulu. Dalmatinski otok, gdje smo im rekli da su nas Turci pustili prve iz Venecije, i svi su ti gradovi pokorni Gospodstvu. Ali Dubrovnik je izdržao. Nalazili smo se u Cavtatu blizu Herceg Novog, koji je zbog naših grijeha turski. Kotor se također može vidjeti da je podložan Svetome Marku, ali i Grčka koja slijedi. Tu je otok Krk. (...)¹⁷⁶

(povratak)

„... U Veneciji sam vam ispričao kako je otac fra Bonifacije Dubrovčanin, gvardijan samostana na Sionu, koji je poslije postao nadbiskup svojih zemalja¹⁷⁷, vrlo poslušno prihvatio pismo koje sam mu donio od svojega generala fra Clementea de Moneglia Đenovljanina¹⁷⁸, koji je kasnije bio R(everendissi)mo kardinal imenovan Ara Coeli. I kako me uveo na račun

¹⁷⁵ Prema opisu, riječ je o rtu Lovišće, krajnjem zapadnom rtu poluotoka Pelješca, a fra Antonio ga imenuje u skladu s portulanima u kojima nosi ime *Cumano*. Vidi: Mosto, *Il portolano del mare*, 7; *Portolano per i naviganti* (Venezia: Bernardino Rizo de Novaria, 1490) (bez oznake stranica); Kozličić, *Kartografski spomenici*, 31, 35, 71.

¹⁷⁶ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, 23-24, 28, 31-32, 34-35, 37, 39-43.

¹⁷⁷ Pogrešno. Vidi u analizi!

¹⁷⁸ Pravo mu je ime Clemente Dolera, a rođen je u mjestu Moneglia. Kardinalom s titulom Santa Maria in Ara Coeli imenovao ga je 1557. papa Pavao IV. Vidi: Anna Maria Giraldu, „Dolera, Clemente”, u: *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 40 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1991), 738-741.

dvojice redovnika u Veneciji dogovorivši s dioničarima broda da to sakriju. (...)

... Nagovarao je paruna, a tako i sa svim plemićima da uzmu luku Dubrovnik ili bilo koju drugu. (...) Bojali smo se kopna s desne strane, kamo nas je odnio veliki vjetar, i već su mnogi ljudi počeli gledati naš kraj ove sfere (kao što sam rekao) voljom Gospodina Boga. Ta je opasnost trajala toliko da nas je taj vjetar ostavio goniti dijelom kuda nam je trebalo jer smo vidjeli da smo u blizini Dubrovnika. Poslao nam ga je u krmena jedra, ali u taj mah nas je upozorio Saõ Gynes.¹⁷⁹ Ipak jedra nisu bila spuštена kad je s obale došao još jedan protivni (vjetar) koji nam je mogao učiniti kao što bi to učinio ovom hodočasničkom brodu u luci Bianco kod rta Spada¹⁸⁰ da nije rekao da je opasnost. Na upozorenje svetca, uskoro smo se morali vratiti do otoka Mljeta. A onda još jedan odlazak u Slavoniju (viđali smo na svakom koraku mnogo oblaka, kako kažu, glava oluje), a zatim protivni vjetrovi (kao što uistinu kažemo da mornari ne znaju kamo da se okrenu). Mnogo puta kretali smo se po krmi i uvijek bismo gledajući jarbole vidjeli svetca. On je to vidio i tada je počelo više po pramcu. Bilo je to sve. Rekli bismo ovdje prirodi da nam je taj isti vjetar uzrokovao ovu viziju, vratili smo se na Korčulu, ali mogli smo i manje uzeti. Bilo je to uoči Sv. Katarine (25. studenog¹⁸¹). I kad je došla noć, pokazalo je da bi sutra na dan svete mogla biti velika oluja, kako se gotovo uvijek događa na taj sveti dan, kako kažu. Ali vaše zasluge to neće dopustiti. Prije njezina dana imali smo na desnu ruku kopno Slavonije, a bili smo blizu otočića Sušca¹⁸², Kopišta¹⁸³ i otoka Lastova. S lijeve strane imali smo Apuliju i ugledali smo Monte Gargano. Ali satima prije noći pokrenulo se protivno vrijeme, pa smo došli do kopna, zbog čega smo zbog noći uhvatili vjetar za bilo koju luku. Ali u utorak je na nas došlo jako jugo, koje je činilo da prođemo Korčulu, Sušac i Kopište te Vis, ostavljajući na desnu ruku zemlju Slavoniju i Hvar, a u desetom satu dana stigli smo do Jabuke. Ona je mala, i na takvu otočiću ne može se dosegnuti dno, ipak se nalazi mnogo sokolova. Svake godine donosi jednome mletačkom plemiću u ovoj trgovini više od pedeset cruzada. Bili smo u smjeru ulaska u Zadar, ali Saõ Gynes nam je dao upozorenje i vratili smo se do spomenute

¹⁷⁹ Sveti Genezije, Genesius Sciarensis ili španjolski Ginés de la Jara (prije 8. stoljeća), iz okolice Cartagene, zaštitnik od oluje.

¹⁸⁰ Rt na Peloponezu kod luke Modon. Vidi: Mosto, *Il portolano del mare*, 24.

¹⁸¹ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 200.

¹⁸² Mosto, *Il portolano del mare*, 30, 42. – *Caça*. Pod tim ili sličnim imenom spominju ga i drugi hodočasnici. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 308, 445, 491, 504, 550.

¹⁸³ *Caçol*. Pod tim ili sličnim imenom spominju ga i drugi hodočasnici. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 445, 491, 504, 550.

Jabuke¹⁸⁴. Po meni smo bili blizu Visa i Hvara i vidjeli smo Split, gdje je rođen car Dioklecijan, koji je tamo napravio stvari za pamćenje do današnjega dana, a tu su bile i neke druge koje su propale kao i kristalni svod, gdje sada stoji jedna crkva.

Rečeno mi je da se Sclavonia u starini zvala *Eslavonija*, pa sam se pobrinuo da možda imam neku komunikaciju sa Slavoncem, podsjetivši se da sam nosio velečasnog Silicea¹⁸⁵, nadbiskupa iz Toleda, za grb dljeto na vrhu stijene iz koje je izbijao plamen vatre (oko ovih slova savjetovao me Slavonac). Tamo se nalaze usta koja se nazivaju Boka kotorska. Što mi je također donijelo sjećanje na don Ercolea Podecatara¹⁸⁶ iz ovih usta u kojem se nalazi dobra tvrđava, vrlo blizu gradu Dubrovniku. A odatle do Kvarnerskoga zaljeva (pored Osora i Cresa) zove se Dalmacija, dijelom terra ferma, a dijelom otoci sa svojim biskupijama i biskupima. Gradovi i samostani na način da smo prolazili od Hvara i Splita ispred Trogira, Šibenika, Zadra, Nina, Paga, Raba, Krka, Osora i Cresa. I pored Kvarnerskoga zaljeva (za koji smo čuli kako proždire svojom suvošću) i prolazeći otok Unije¹⁸⁷ koji se zove Rt Slavonije, ušli smo u Istru (u kojoj pokrajini, kao što rekoh u drugom poglavlju druge knjige, nalazi se [Poreč]) i da se u tom Poreču uzima pilot radi ulaska u Veneciju. Ukratko kažem da smo, jer nam je nedostajao vjetar i trebale su nam namirnice, uzeli luku na otocima Mljeta i kako se čuva od istoka zbog kuge, mnogi su otišli na nj, a odatle je otišao iz ovoga kraljevstva Luis de Matos i došao u Rim dajući zapovjedniku sve potrebno s tim da bi došao poštom da javi vijesti koje sam poslao u Kairo. U Anconi se s njim susreo i portugalski hodočasnik po imenu Bastião Roiz¹⁸⁸, kojega je odgojio velečasni don fra Baltasar Limpo nadbiskup Brage¹⁸⁹ koji je u slavi. Sve ovo navodim kao svjedočanstvo. Nisam želio izaći sljedećega dana ujutro, ali su oni digli jedra na slabom vjetru i ne baš sigurnom, a nakon dva sata sunca stigao je jedan protivni, koji nas je natjerao da se vratimo u luku. Ali kad smo skupili jedra od protivnog u pramac, ubrzo je nastala grego tramuntana s kojom smo željeli zauzeti vrh otoka, ali nismo mogli zbog naporne bure koja mi je, kako rekoh, stvorila probleme u Kvarnerskom zaljevu, koliko god

¹⁸⁴ Mosto, *Il portolano del mare*, 23, 42. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 306, 311, 450, 466, 542.

¹⁸⁵ Juan Martínez Silíceo, nadbiskup 1545. – 1557. Vidi: Eubel, *Hierarchia catholica*, 460.

¹⁸⁶ Pripadnik plemićke obitelji s otoka Cipra. Vidi: Emmanuele Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni Veneziane IV* (Venezia: Giuseppe Picotti, 1834), 143-146, 758.

¹⁸⁷ Mosto, *Il portolano del mare*, 4, 22. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 348, 511, 553.

¹⁸⁸ Portugalski kipar iz 16. stoljeća. Vidi: „Bastião Roiz”, Statues – Hither & Thither, <https://statues.vanderkrogt.net/object.php?webpage=ST&record=ptac148> (pristup ostvaren 20. 2. 2020.).

¹⁸⁹ Eubel, *Hierarchia catholica*, 139.

je on velik samo trideset milja, a mnogo je veća opasnost bila od prolaska usta spomenutoga zaljeva. Napokon smo prošli Unije te Kvarner, Medulin i Budavu, i Fažanu,¹⁹⁰ da bismo uzeli pilota u Rovinju. I prolazeći [Vrsar], koji je papin, prošli smo Poreč, a da ga nismo vidjeli, jer smo iz iste zemlje doveli pilota. Ali Istrani ne žele ući drugačije nego s tramuntanom i tihim morem po kojem su na Vratima ljudima prodavali sve. (...) od kojeg je bilo prošlo više od šezdeset dana i da je sada iz Salinasa na Cipru išao XXVI. navedenog mjeseca i da smo u Veneciju ušli na dan Začeca Gospe (8. prosinca¹⁹¹), što su čak 44 (dana).¹⁹²

- 11. 1561./1562. – Jorge Henriques** (? – ?), kanonik katedrale u Viseu, oduševljen primjerom sv. Teutonija, priora samostana Santa Cruz u Coimbri, krenuo je na hodočašće u Svetu zemlju isplovivši iz Venecije. Napisao je putopis pod naslovom *Itinerário da jornada que fez de Viseu a Jerusalém até se restituir à sua pátria, de 1561 a 1562*, koji je ostao u rukopisu.¹⁹³
- 12. 1563. – Pantaleão de Aveiro** (16. stoljeće), franjevac iz samostana Xabregas u Lisabonu. Na hodočašće je krenuo u kontekstu događanja oko Tridentskoga koncila, a nakon odlaska iz Venecije u Svetu zemlju proboravio je tri godine. Njegovo djelo tiskano je tek trideset godina nakon hodočašćenja, ali je unatoč tomu steklo veliku popularnost.¹⁹⁴

...

„POGLAVLJE III.

KAKO SMO OTIŠLI IZ VENECIJE ZA SVETU ZEMLJU

Na dan blažene svete Barbare, čiji se blagdan slavi 4. prosinca, ukrcali smo se u luci Malamocco, pet milja od grada Venecije, na brod po imenu Sanuda, prije zore i u isto vrijeme kad smo ušli, s povoljnim vjetrom dignuta su jedra, zaplovili smo s radošću i zadovoljstvom svih. Njime smo putovali dok nismo prošli cijelu Istru, i u vrijeme kada smo započeli ploviti duž obale Dalmacije, domovine blaženoga pape i mučenika sv. Kaja¹⁹⁵, i slavnoga doktora sv. Jeronima. Nosio nas je jugozapadni vjetar, tako jak i oštar da nas je natjerao da uzmemo luku, i uzeli smo ju na mjestu zvanom

¹⁹⁰ *Portolano per i naviganti* (bez oznake stranica); Mosto, *Il portolano del mare*, 4, 32, 40; Kozličić, *Kartografski spomenici*, 121, 173. – *Caça*. Pod tim ili sličnim imenom spominju ga i drugi hodočasnici. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 308, 445, 491, 504, 550.

¹⁹¹ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 206.

¹⁹² Costa Pereira, „*Itinerário à Casa Santa*”, 67, 411-414.

¹⁹³ Diogo Barbosa Machado, *Bibliotheca Lusitana Historica, Critica, e Cronologica. Tomo II* (Lisboa: Ignacio Rodrigues, 1747), 807-808.

¹⁹⁴ Martins, *Peregrinações e Livros*, 155; Pantaleão de Aveiro, *Itinerario da Terra Sancta, e suas particularidades* (Lisboa: Casa de Simão Lopez, 1593), 182rv, 260r.

¹⁹⁵ Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 81.

rt Sv. Petra¹⁹⁶. Tamo smo spustili sidro jer smo bili vrlo blizu kopnu, a zatim smo poslali neke van radi traženja osvježnja. Ali prevarili smo se po vlastitoj želji, jer je to bila vrlo gruba zemlja, pogodnija za spas nego za ljudsku rasonodu. Sljedećega dana, kako je vjetar rastao i smanjivao se, vratili smo se drugi put na obalu da bismo uživali na kopnu, koje je, iako se činilo toliko oporije, činilo nam se ugodnije od vraćanja na brod, i otišli smo u selo nedaleko od mora, čije su kuće bile napravljene od kamena i gline te kamenih blokova, prekrivenih slamom. Ljudi se u svemu jako razlikuju od svih drugih koje sam u to vrijeme vidio. Svi su, kako muškarci tako i žene, visokoga stasa, suhi, blijedi, bos i loše odjeveni. Ženska nošnja, i u haljini i u pokrivalu, u obliku je redovnica svjetovnjakinja sv. Klare, koje se zovu **veleira**, i izlaze van, a isto tako rade i muškarci, kao žene obučene u smeđe sukno. Tako sam bio jako zadovoljan tim čednim odijelom jer me je podsjetilo u iskrenom sjećanju na naš Portugal, a naljutio sam se, i još skandalizirao vidjevši nečasne nošnje u Italiji, gdje sve žene hodaju tijelom, a ne s čednošću koja im odgovara, budući da svaka zemlja ima svoje običaje. Saznali smo da se stanovnici te zemlje jako razumiju u ribolov, u onome kako bi podnijeli bijedu svojega života. Otkrili smo kod tih ljudi veliku prisnost i iznimno domaćinstvo. Uopće ih nismo razumjeli, jer je njihov dalmatinski jezik vrlo, vrlo sličan grčkom i dubrovačkom, ali kako Mlečani sa svim tim narodima imaju svoju trgovinu i ugovore, uvijek se razumije iz jednoga i drugoga dijela, ako ne sasvim, barem djelomično u zajedničkim stvarima. Sa znakovima velike ljubavi pozvali su nas u svojem siromaštvu i postavili nam stol u tri dijela, izvan vrata kuća, s grožđicama i suhim smokvama, i vrlo grubim kruhom, i više nego što imaju. Uz veliku neugodnost zamolili su nas i uzeli sa sobom da bi svakoga od nas prihvatili i pružili nam ugošćenje i zadovoljstvo u svojoj milosrdnosti. Odlazeći od njih i zahvaljujući na ljubavi i prisnosti koje su nam iskazali, vratili smo se na brod već popodne s nadom da ćemo otići te noći jer je gotovo prestao sav bijes vjetra, a pokazao se drugi u našu korist. U ponoć je Gospodin želio udovoljiti našim željama tako što nam je vratio zapadnjak, pa smo počeli dizati sidro, a na jarbolima jedra, i slijedili smo naš put s dobrim vjetrom s kojim smo prošli cijelu Dalmaciju, Bosnu Srebrenu, Zadar, Vis, Korčulu i Mljet, Kotor s mnogo otoka i krajeva podložnih gospodstvu Dubrovnika. Došli smo ploveći u Makedoniju, Epir, Albaniju i Valonu ... Jezici svih njih većim dijelom su različiti, osim što Dubrovčani i Dalmatinci razumiju jedni druge zbog stalne komunikacije. (...)¹⁹⁷

¹⁹⁶ Otoci Ilovik i Sv. Petar. Vidi analizu!

¹⁹⁷ Aveiro, *Itinerario da Terrasancta*, 5v-6rv.

... kako sam ga vidio da ide s ocem Bonifacijem u posjet guverneru (...) U vrijeme dok sam bio u Jeruzalemu, guverner Slavonac iz iste domovine oca Bonifacija i obojica prijatelji imenovali su se rođacima i kao takvima se prema njima postupalo u mnogim stvarima i obojica su govorila na svojem slavonskom jeziku (...)

... s njima je bio fratar iz naše jeruzalemske obitelji, koji je došao iz Alepa, gdje ga je otac gvardijan poslao na pregovore od važnosti, jer je on drago-voljac i s velikom porukom. Zvao se fra Nikola, rodom Makedonac...

... Nalazi se na ravnom rtu u podnožju planine Libino, na onom dijelu gdje se zove Mons Pardorum, i vrlo blizu mora, iako je luka uvučena dobru milju, što je vrlo dobro. Posjećena je iz svih istočnih dijelova mora, a posebno Egipta i Konstantinopola, odakle su bili mnogi brodovi u vrijeme dok smo bili tamo. Tu su i Dubrovčani, i Albanci¹⁹⁸, i Francuzi, kojih tamo nikad ne manjka. Od trgovačke robe nalaze se sve vrste svile i kamalota...¹⁹⁹

- 13. 1564.** – **João Soares da Albergaria** (1507. – 1572.), biskup Coimbre, sudjelovao je na Tridentskom koncilu te se nakon toga uputio u Palestinu. U dvama djelima spominje se njegovo hodočašće: jedno je napisao Francisco Carvalho (u rukopisu), koji je pratio biskupa na putu, a u drugom je to opjevao M. Pimenta.²⁰⁰
- 14. 1569.** – Nijemac Hans von Hirnheim spominje da su s njim putovali neimenovani Portugalac i njegova supruga.²⁰¹
- 15. oko 1577.** – **Maria**, franjevačka trećoretkinja, vjerojatno iz Portugala, uputila se na hodočašće iz Venecije. U Jeruzalemu su ju 1578. turske vlasti osudile i živu spalile jer je propovijedala kršćanstvo među muslimanima.²⁰²
- 16. 1599.** – **Isabel de San Pedro**, rodnom iz Guimarãesa, pohodila je Svetu zemlju, odakle se vratila s nekim relikvijama.²⁰³

¹⁹⁸ Radi se o pomorcima iz Kotora, Budve i Bara. Vidi tekst!

¹⁹⁹ Aveiro, *Itinerario da Terrasancta*, 110r, 199v, 228v, 251r.

²⁰⁰ Francisco Carvalho, *Itinerário da jornada, que o bispo de Coimbra fez a Trento, e a Palestina, onde relata tudo quanto vio, e lhe aconteceu*. Vidi: Machado, *Bibliotheca Lusitana Historica II*, 129. „DISCURSO – PELO IRMAO MANUEL PIMENTA: ... E, dali, do triste peito deixou sair estas palavras: / Ó grande bispo, vieste até as terras da Palestina; / Já entras nos nobres edificios de Jerusalém e nos templos de Sião; / E abraças e de beijos cobres as grutas; E o elevado oitero...” Vidi: Manuel Pimenta, S. J., *Opera Omnia. Tomo II*, ur. António Guimarães Pinto i Sebastião Tavares de Pinho (Coimbra: Universidade de Coimbra, 2020), 289.

²⁰¹ Khull, *Des Ritters Hans*, 42.

²⁰² Lama de la Cruz, *María mártir*, 11-13, 48, 53, 68-69, 119, 125.

²⁰³ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, III.

17. **1606.** – **Gaspar Rodrigues de São Bernardino** (15?? – 16??), franjevac iz Lisabona.²⁰⁴ Uputio se kao misionar na Daleki istok, ali je doživio brodolom te se spasio došavši u Mombasu (Kenija). Tamo je odlučio obaviti hodočašće te je brodom došao u Hormuz, a onda je preko Bagdada, Sirije i Cipra stigao u Svetu zemlju. Na povratku je brodom plovio do Venecije. O svojim doživljajima napisao je djelo *Itinerario da India por terra até o Reyno de Portugal com a descripção de Hierusalem*.²⁰⁵
18. **1611.** – Englez George Sandys spomenuo je u svojem putopisu da se u njegovoj grupi koja je boravila u Jeruzalemu nalazio jedan neimenovani Portugalac – sudeći prema datumima, vjerojatno je to bio Álvaro da Costa.²⁰⁶
19. **1614./1617.** – **Jéronimo Calvo** (1575.? – 16??), kao osoba nemirna duha proputovao je Europu, sudjelovao u napadu na Alžir te u ratnim zbivanjima u Flandriji i Holandiji. Krenuvši iz Londona preko Njemačke, ukrcao se u Veneciji, kamo se i vratio tri godine poslije ploveći Jadranom.²⁰⁷

Hrvatska obala

Predodžba „drugosti”, to jest stereotipa jedne zajednice o drugoj, počesto je u razdoblju razmaha tiska bila posljedica pročitanih knjiga i jednokratnih izravnih, ali površnih dojmova njihovih autora. Kako se humanizam, koji je oživio antička znanja, razvijao paralelno s golemim razmahom mobilnosti ljudi, nerijetko su oni u svojim djelima rabili tradicionalnu teritorijalnu podjelu Rimskoga Carstva da bi čitateljima objasnili gdje su bili. To se događalo unatoč tome što su postojali dugogodišnji pomorsko-trgovački kontakti i, još više, što je habsburška dinastija bila poveznica Španjolske i Hrvatske. Glede naseljenosti španjolski i portugalski hodočasnici spomenuli su na hrvatskoj obali Jadranskoga mora nekoliko naselja urbanoga i ruralnoga karaktera, a njihovi su opisi nastali ipak manje na temelju saznanja prikupljenih iz tuđih radova, a više iz osobnoga iskustva tijekom putovanja. Od Istre do Boke pristali su i posjetili Umag (1 Španjolac), Poreč (6 Španjolaca), Rovinj (1 Španjolac), Pulu (1 Portugalac), Ilovik (1 Portugalac),

²⁰⁴ Nikica Talan, „Putopis kao *modus vivendi* portugalske i (luzo-)brazilske književnosti kroz stoljeća”, *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 51 (2019), br. 194 (4): 67.

²⁰⁵ Gaspar de Sao Bernardino, *Itinerario da India por terra até este Reino de Portugal com a descripcam de Hierusalem* (Lisboa: Vicente Alvares, 1611), 4v. ... *donde parti pera Corfu, ou Golphu. Entrey o mar Adriatico, & tocando Veneza...*; Machado, *Bibliotheca Lusitana Historica II*, 337-338.

²⁰⁶ George Sandys, *A Relation of a Journey begun An. Dom. 1610. – Foure Bookes* (London: W. Baret, 1615), 200.

²⁰⁷ Ana Carolina Subtil Pereira, „O lugar em que estás é uma terra santa visões e percepções da Antiguidade Oriental e Bíblica nos relatos de viagem portugueses (sécs. XVI – XVII)” (doktorska disertacija, Faculdade de ciencias sociais e humanas Universidade nova de Lisboa, 2019), 4, 20, Prilog 8; Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, XLVI.

Zadar (2 Španjolca), Split (1 Španjolak), Hvar (1 Španjolak) i Dubrovnik (3 Španjolca i 1 Portugalac). Ipak, to ne znači da su svi izravno kontaktirali s autohtonim stanovnicima. Jezična barijera, osobito u predmletačkom i ranomletačkom razdoblju, kad venetski talijanski još nije postao razgovorni jezik pomorstva i trgovine²⁰⁸, bila je prejaka i u gradovima, a kamoli po selima. Štoviše, ni hodočasnici crkvenoga zvanja i znanja latinskoga jezika nisu mogli komunicirati s hrvatskim glagoljaškim svećenstvom.²⁰⁹ Stoga ne iznenađuje činjenica da se među informacijama iz druge ruke ne može pronaći nijedno ime grada smještenog u kopnenoj unutrašnjosti, pa je u stvarnosti njihovim zapisima osvijetljeno samo plitko primorsko pročelje Hrvatske. Valja priznati da su se hodočasnički putopisi većinom odlikovali iskrenošću u zapažanjima, što nam daje jako dobru sliku o stanju nekoga grada i/ili njegove ruralne okolice. Izuzev geografskoga nazivlja, španjolski i portugalski putnici unosili su vrlo malo antičkih podataka o hrvatskim krajevima, no i ti kratki osvrti dopunjavali su primarni osjećaj zajedništva nastao na vjerskoj osnovi. Naime, prepoznati antički supstrat njima je bio od sekundarnoga značenja, ali ipak dovoljno jak pokazatelj davnoga mediteranskog jedinstva.

Političko uređenje i etnička pripadnost

Hodočasnici su od samih početaka toga vjerskog fenomena pažljivo pratili politička zbivanja na putu kojim su trebali proći od svojega grada, a posebice od Venecije do Levanta. Tako su postupali i Španjolci i Portugalci, a već od sredine 15. stoljeća Osmansko Carstvo, odnosno Turci prepoznati su kao glavni nositelji vjerske, fizičke i imovne prijetnje.²¹⁰ No pomno su zabilježeni i međukršćanski odnosi i sukobi. Za mletačku vlast aristokrat Enríquez bez sustezanja je izjavio: „... Imaju vladu bolju od bilo kojega (drugog) gospodstva...”, ali malo kasnije izrijekom je zaključio da u Dalmaciji „... iskorištavaju narod...”²¹¹ Na Jadranu je Venecija bila čimbenik koji su susretali, poštovali i smatrali prihvatljivim, prije svega jer je bila kršćanska. U tom kontekstu politička Hrvatska, odnosno Kra-

²⁰⁸ Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World*, 96.

²⁰⁹ Gotovo je anegdotalno mrmljanje i protivljenje puka s otoka Prvića da njemački svećenici 1483. održe misu na latinskom jeziku u njihovoj seoskoj crkvi. Vidi: Stjepan Krasić, „Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483/84. godine”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 162, 165-166; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 347, 355. Hrvatskim učenicim krugovima značaj Španjolske i Portugala bio je sasvim jasan, ali s mnogo većim razmjerom prve države. Uzmimo primjer Marulića i Palmotića: Marko Marulić, *Latinska djela I* (Split: Čakavski sabor, 1979), 68; Marko Marulić, *Versi harvacki* (Split: Čakavski sabor, 1979), 173; Armin Pavić, prir., *Djela Gjona Gjora Palmotića*, dio II, Stari pisci hrvatski XIII (Zagreb: JAZU, 1883), 4, 34, 499, 526.

²¹⁰ Vasco Díaz Tanco, *Libro intitulado Palinodia, de la nephanda y fiera nacion de los Turcos, y de su engañoso arte del cruel modo de guerrear, y de los imperios, reynos, y provincias, que ban sujetando, poseen inquieta ferocidad* (Orense: Vlastita naklada, 1547), 40, 46.

²¹¹ Enríquez de Ribera, *El viage*, 13.

ljevstvo, gotovo da je izmakla vidokrugu hodočasnika. Jedina nejasna aluzija su „nadvojvodine snježne planine”, što iz rute plovidbe i vremena nastanka može biti jedino Velebit. Dakle, nadvojvoda je Ernst, a te planine su dio Hrvatske vojne krajine, kojoj je on bio zapovjednik i koja je počela funkcionirati u punom smislu upravo u vrijeme Dugoga rata (1592. – 1606.).²¹² Naposljetku, nitko nije osobu prepoznatu kao Hrvat smjestio u neki njezin teritorijalni okvir. S druge strane etnička Hrvatska (pod imenom Slavonija) na sjeverozapadnom rubu identificirala se ponekad već od obala Istre²¹³, ali češće od Kvarnera, a jugoistočnu granicu stavljali su joj kod Ulcinja, ali ipak više na rubu Dubrovnika, odnosno na ulazu u Boku, gdje je obično počinjala Mletačka Albanija.²¹⁴ Po poznavanju, ali više političke stvarnosti (jer je u geografskom smislu nedorečen), ističe se de Lisboa, lucidno uočivši koji je dio „Slavonije” bio najvrjedniji – onaj u osmanskim rukama (napisano 1507. godine!). Zbrku je dodatno pojačavala „Dalmacija”. Iako Tafur objašnjava da se „... Slavonija, ... starinski zvala Dalmacija...”, dakle ravnopravno, drugi ju izdvajaju u zasebnu podcjelinu u sastavu Slavonije.²¹⁵ Ovdje se valja pitati koliko je utjecaja na njihove delimitacije imala španjolska, koliko mletačka kartografija, a koliko – humanizam.²¹⁶ Geografsku indolenciju oslikava jedan dopis Dubrovačke Republike gradu Barceloni iz 1446., u kojemu upozorava Aragonce da Dubrovčani nisu Talijani nego Dalmatinci.²¹⁷ Aveirova „Makedonija”, koju on sudeći prema redoslijedu locira poslije Dubrovnika, a prije Epira, jasan je primjer kontaminacije stvarnoga stanja antičkim podacima i nepreciznostima, odnosno Ptolemejevim kartama i njihovim tadašnjim reprodukcijama.²¹⁸ Nevjerojatno je da je Portugalac učenoga i prodornoga fra Bonifacija Stjepovića (rodom s Lopuda, a tada biskupa u Stonu) smjestio u Makedoniju, za što zacijelo ne bi trebalo kriviti domaćega čovjeka. Naime, taj franjevac (početak 16. st. – 1581.) bio je zacijelo najistaknutiji i ujedno najzaslužniji Hrvat koji je jedno vrijeme svo-

²¹² Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata III/1* (Zagreb: Matica hrvatska, 1911), 366, 398.

²¹³ Ovdje navedeni putopisi odlično će se uklopiti u djelo: Slaven Bertoša, Antonio Giudici, „Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća”, *Tabula* 11 (2013): 8-16.

²¹⁴ Čoralić, „U okrilju Privredre”, 18-19.

²¹⁵ Njemački hodočasnici bili su mnogo bliži stvarnosti – postojanju Kraljevstva Hrvatske, predjela Hrvata (zaleđa Zadra) i posebnih veza Dubrovnika s Hrvatskom. No tu treba uzeti u obzir da su takvi njihovi zapisi nastali do 1522., dokad se iza tankoga teritorija mletačke Dalmacije nalazila stara politička Hrvatska s banskim gradom Kninom. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 259, 263, 283, 304, 306, 333 itd.

²¹⁶ O istaknutim hrvatskim humanistima: Koriolanu Cipiku, Jurju Šižgoriću, Ludoviku Crijeviću Tuberonu i Vinku Pribojeviću, koji su obilno rabili antička imena, vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 78-79.

²¹⁷ Antonio de Capmany y de Montpalau, *Memorias historicas sobre la marina comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (Madrid: Antonio de Sancha, 1779), 270-271.

²¹⁸ Kozličić, *Kartografski spomenici*, 16, 50, 59, 68, 87. Tu se posebno ističe Pribojević sa svojom naivnom panslavističkom geografijom. Vidi: Vinko Pribojević, *De origine successibusque Slavorum = O podrijetlu i zgodama Slavena* (Zagreb: JAZU, 1951), 80, 184.

jega zemaljskog služenja redu, pastvi i Crkvi proveo u Svetoj zemlji. Iako nije bio jedini gvardijan i kustod iz naših krajeva,²¹⁹ u svoja četiri mandata (1551. – 1560. te 1563. – 1565.) postigao je najviše spasivši postojanje Kustodije. Nakon što su turske vlasti izbacile franjevce iz dotadašnjega samostana fra Bonifacije je redu pribavio novo sjedište, a hodočasnici prenoćište, a zatim je pokrenuo obnovu ključnih vjerskih objekata – među njima kapelice Kristova groba. Upravo radi pribavljanja novčane pomoći poslao je fra Ivana iz Slavonije k papi Pavlu IV. i španjolskom kralju Filipu II.²²⁰ Zbog svega učinjenog imenovan je stonskim biskupom²²¹, a na temelju iskustva iz Svete zemlje napisao je djelo *De perenni cultu Terrae Sanctae et de fructuosa eius peregrinatione* iz 1573. godine.²²² Svoj beskompromisni stav potvrdio je i u sukobu sa zavičajnom Dubrovačkom Republikom, a život je okončao kao misionar među kršćanima u Turskom Carstvu.²²³

Više Španjolska, a manje Portugal imali su dugu povijest sukoba s Osmanskim Carstvom, stoga ni hodočasnici nisu mogli propustiti zabilježiti posljedice ratova s Turcima u jadranskom zaleđu.²²⁴ U pogledu Zadra iskusni Enríquez uočio je sigurnosne mjere, ali i teritorijalne gubitke, no oni bi se trebali odnositi na Hrvatsko Kraljevstvo u dubljoj pozadini prema Bosni, pa ne odgovara stvarnosti ni onih 20 milja / 7 liga (oko 30 km) od grada do „granice”.²²⁵ Opsadu Herceg-Novog i njegov ponovni pad 1539. Albergaria lapidarno objašnjava „našim grijesima”. Angažman Španjolske u tom pothvatu bio je samo dio ukupnih napora prve Svete lige, a ona se raspala upravo zbog međusobnoga trvenja saveznika, pa je time Portugalac dijelom u pravu.²²⁶

²¹⁹ Pijo M. Pejić, „Dubrovački franjevci u Svetoj zemlji”, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, ur. Justin J. Velnjić (Zagreb; Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost; Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985), 260; Ivica Prlender, „Gučetić”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), 284; Pejo Čošković, „Gundulić, Ivan”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), 314; Anto Lešić, „Corsetti, Bonaventura”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2 (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1989), 706.

²²⁰ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, 409.

²²¹ Bonifacije Stjepović, biskup Stona 1564. – 1581. Vidi: Eubel, *Hierarchia catholica*, 304.

²²² Antun Šimčik, *Hrvat obnovitelj Božjega Groba* (Zagreb: Odbor za Svetu zemlju, 1936), 6-13, 22-23.

²²³ Cecilijan Stanislav Brlek, „Drkolica, Bonifacije”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 612-613; Ivan Djamić, Pijo Pejić, „Drkolica, Bonifacije”, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 2010), 147-148.

²²⁴ Tanco, *Libro intitulado Palinodia*, 15, 21-22, 46, 59.

²²⁵ Do 1519. zadarski distrikt nije imao teritorijalnih gubitaka, ali je demografski jako stradao. U isto vrijeme banska Hrvatska izgubila je sve utvrde istočno od crte Vrlika – Klis, koja je udaljena oko 100 km. Vidi: Paladije Fusko, *Opis obale Ilirika*, prev. Bruna Kuntić-Makvić, uvod Miroslav Kurelac (Zagreb: Latina et graeca, 1990), 105, 93; Tomislav Raukar et al., *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797* (Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet Zadar, 1987), 70-72, 233-236.

²²⁶ Ricardo González Castrillo, „La pérdida de Castelnuevo en 1539 según fuentes españolas”, *Anaquel de Estudios Árabes* 24 (2013): 74, 76.

Turčina dakle susrećemo kao pokrovitelja Dubrovačke Republike, i samo s tim u svezi Ceballos je u pravu, no on nije uočio krhkost Grada. Mišljenje koje nam iznosi otkriva nam tipični stav vojnika, općenito nesklonog i neupućenog u diplomaciju, a još više nepoznavatelja dubljega povijesnoga konteksta i iz toga proizišlog iznimno mučnog položaja Dubrovačke Republike. Možemo se pitati je li njegovo negativno mišljenje posljedica poznatih mletačkih difamacija²²⁷ ili vojničke usmene predaje koja seže u spomenuti neuspjeli hercegnovski pothvat.²²⁸ Mnogo precizniji u prikazu je Vera, ističući vojnički loš oblik teritorija (uskost), a Lisboa ga u tom još više nadmašuje. Opstanak je omogućavala struktura dubrovačke vlasti i Lisboa je sasvim u pravu kad kaže da ... *upravljaju vrlo dobro i uredno...* i, što je jako važno, da ih puk razumije.²²⁹ Zahvaljujući toj lojalnosti, tj. domoljublju, oslonjenom na zavidan standard, ali i urođenu mržnju spram Mlečana i Turaka, patricijat je balansirajući između zavađenih velesila sačuvao stabilnost Republike.²³⁰ Jednu stvar Dubrovčani su znali vrhunski izvesti – svakom gostu prikazati se kao prijatelji, kao primjerice Veri, ali i ostvariti svoje interese. Tafurov opis odnosa Dubrovnik s carevima Sigismundom i Albrechtom ne odgovara istini jer se svodio na formalno priznavanje njihove velevlasti, ali kao ugarskih kraljeva.²³¹ Mnogo su delikatniji bili politički odnosi Dubrovnik s Osmanskim Carstvom. Pritom su razlog i iznos harača vrlo detaljno opisivani i navođeni kod svih hodočasnika, ali i netočnosti su im varirale kao i u slučaju Lisboe i Vere.²³² Prvi od te dvojice blizu je stvarnoga iznosa koji se od 1481. godine ustalio na 12.500 cekina, a enigma je Verin pretjerani iznos od 20.000.²³³ Vera priča o tvrđavi (Lovrijencu) iz koje Mlečani blokiraju Dubrovnik. Tu neistinu,

²²⁷ Lovro Kunčević, „Dubrovačka slika Venecije i venecijanska slika Dubrovnik u ranom novom vijeku”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 14; Nodilo, *Annales ragusini*, 102, 288-290.

²²⁸ Miguel Ángel de Bunes Ibarra, „El mundo balcánico y su recepción en la cultura española del siglo XVI”, *Revista de Filología Románica* 16 (1999): 19-20; González Castrillo, „La pérdida de Castelnuovo”, 78-81.

²²⁹ Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnik*, prev. Zdenka Janeković-Römer (Zagreb: Dom i svijet, 2004), 63, 69, 78, 84-85 / 155, 159, 166, 170; Nella Lonza, „Izborni postupak Dubrovačke Republike”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 13, 18, 33, 44. Nije jasno otkud podatak o šestomjesečnome mandatu dubrovačkoga kneza. Usp. Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 361, 398, 508, 519.

²³⁰ Lovro Kunčević, „O stabilnosti Dubrovačke Republike (14-17. stoljeće): geopolitički i ekonomski faktori”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/1 (2016): 13-14, 16-17, 21, 26-29.

²³¹ Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnik*, 64-65, 156, 100, 180.

²³² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 308 (1470. – 5.000, točno), 314 (1472. – 10.000, točno), 318 (1472. – 1.000), 367 (1486. – 25.000), 372 (1492. – 20.000), 374 (1492. – 15.000), 473 (1559. – 1.400), 480 (1561. – 12.000), 519 (1579. – 12.000), 552 (1630. – 14.000).

²³³ Miović, „Turske priznanice”, 55, 57-59. Kako se vidi iz prethodne bilješke, bilo je još slučajeva preuveličavanja. Može se spekulirati o pogreškama autora, nerazumijevanju jezika, ali ne bi trebalo odbaciti i mogućnost da su sami Dubrovčani namjerno dezinformirali hodočasnike radi izazivanja suosjećanja zbog takvih dažbina.

jer od 1358. Mlečani nisu posjedovali utvrdu, očito su mu podastrli Mlečani, a iznose ju i drugi hodočasnici u različitim varijantama. Zanimljivo je da se Albergarijina priča o imitaciji kamene utvrde Lovrijenca navodno nazvane Malpaga, zabilježena 1554., gotovo potpuno slaže s redcima iz putopisa Nijemca Fürera iz 1566. godine.²³⁴ U Portugalčevoj verziji Mlečanima je u zamjenu za nju odstupljen Hvar, a u Nijemčevoj Korčula. Vjerojatno je objašnjenje u činjenici da je Albergariju prevezio parun s Hvara koji im je prenio tamošnju predaju!

Podjednako španjolski i portugalski putnici posvetili su relativno velik prostor etničkim značajkama puka u cjelini, kao i pojedinaca, a tu im se hrvatski jezik u svim svojim lokalnim idiomima pokazao vrlo zanimljiv. Pozornost Enríqueza privukli su crkveni obredi i pjevanja u Zadru, a Guerrero je, boraveći u Hvaru, zaključio da je hrvatski jezik – razgovorni jezik i franjevac i puka. Aveiro se u dva navrata osvrnuo na tu temu – prvi put kad se nakratko zaustavio na otoku Iloviku, a drugi kad je opisivao pregovore i općenito odnose između fra Bonifacija i osmanskoga sandžakbega podrijetlom vjerojatno iz Bosne. Posvema je pak pogriješio kad im je jezik nazvao makedonskim²³⁵ – što je zapravo u suglasju sa spomenutom geografskom neupućenošću. Kako smo vidjeli, hodočasnici su se susretali s jednom za njih neugodnom činjenicom iz koje je proizlazila opasnost od osoba koje su znale hrvatski jezik.²³⁶ Razni pripadnici osmanskoga vojno-upravnog aparata dolazili su iz zemalja gdje se govorio hrvatski ili njemu slični jezici, a isto je dakako vrijedilo i za druge narode iz kojih su potjecali ti islamizirani službenici. Svaki gvardijan u Jeruzalemu redovito je upozoravao hodočasnike na tu opasnost.²³⁷

Visoki stas stanovništva bio je zapanjujuća činjenica za Tafura (on je boravio u Zadru, Splitu i Dubrovniku), a onda 125 godina poslije to potvrđuje i Aveiro, obojica ističući to kao nešto neviđeno. Time su u potpunom suglasju s Pribojevićem, koji također piše da su njegovi sunarodnjaci „... prosječno ponajviše visoka stasa...”²³⁸ Međutim, pri novačenju posade za mletačku galiju 1470. u Trogiru iz

²³⁴ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 312, 367, 425, 503. U anonimovoj kronici radnja je smještena u 1018., a u Ranjininju u 1038. godinu. Vidi: Nodilo, *Annales ragusini*, 28, 212. Mletački kroničar Sanudo zabilježio je 1513. priču poslanika Santa Barbariga u kojoj se ističe detalj o zamjeni Korčule za Lovrijenac. Vidi: Marino Sanudo, *I diarii di Marino Sanuto XVI* (Venezia: a spese degli editori, 1886), 435.

²³⁵ Aveiro, *Itinerario da Terrasancta*, uvod. „... Guverner nije rekao ni riječi na svojem slavenskom ili makedonskom jeziku...” Postavlja se pitanje je li Aveiro u rukama imao Pribojevićevo djelo tiskano 1532. u Veneciji. Naime, Portugalčevo simplificirano atribuiranje u skladu je s Hvaraninovim razglaibanjem. Vidi: Pribojević, *De origine successibusque*, 51, 64, 168.

²³⁶ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, 176. ... *e ho padre Guardião fallando em sua limgoa de Selavonia que elles muyto bem emtendem aaquelle [Sepulchro], e aos mais [turcos] e Janiceros pacificou hos damdo dolho ao frade que fogisse também pera Monte Syon...*

²³⁷ Tanco, *Libro intitulado Palinodia*, 41, 55, 57; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 430.

²³⁸ Pribojević, *De origine successibusque*, 187.

pojedinačnoga opisa veslača visina je bila značajka šestorice (4,3%), krupnoća za njih 46, „običnoga” stasa bilo ih je 75, a niskoga dvanaestorica od ukupno 139 osoba.²³⁹ Vjerojatno je ta impresija iberskih putnika potekla iz usporedbe sa stanovništvom njihovih krajeva.

Crkvena organizacija i nasljeđe

U kasnom srednjem vijeku veći dio hrvatskih zemalja imao je uređenu crkvenu organizaciju sa svim elementima koji su omogućavali nesmetano funkcioniranje hijerarhije i u nju uključenih redovničkih zajednica. Posebice su se time odlikovali primorski krajevi, a to su posvjedočili i hodočasnici u svojim tekstovima. Kao antipod tom stanju istaknuta je Bosna, kao prva u nizu zemalja „nevjernika”. Dakle, počevši od Poreča pa do Dubrovnika (krajnjih točaka koje su posjetili) spomenute su gotovo sve (nad)biskupije, a u sljedećem koraku zabilježeni su i neki samostani.²⁴⁰ Kako je velik broj hodočasnika bio iz reda sv. Franje, bio je očekivan veći broj kontakata sa subraćom u zajednicama istoga reda. Ukupni izostanak je uočljiv, a objašnjenje je kratkoća boravka. Iznimka je višetjedno zajedničko putovanje A. S. Albergarije s fra Bonifacijem Stjepovićem, koje je bilo prožeto iznimnim uvažavanjem, iz čega je proisteklo i obilje podataka u Portugalčevu putopisu, a sličan učinak imao je i Aveirov boravak u jeruzalemskom samostanu u kojemu je fra Bonifacije bio gvardijan.²⁴¹ Putovanje hodočasnika bilo je i prilika da se podsjetite na neke općepoznate svetce, ali i da dobiju saznanja o lokalnim božjim ugodnicima. Sv. Šimun Bogoprimac u Zadru najpoznatiji je predstavnik maloga broja osoba koje su svojim očima gledale Isusa i zbog toga je njegovo svetište bilo beziznimno posjećivano ako su brodovi pristajali u Zadru, ili je bio barem spominjan ako su prolazili podalje. Tako visoka razina štovanja bila je svojstvena i drugim hodočasnima,²⁴² a svoje poznavanje svetčeve uloge

²³⁹ Vjeko Omašić, „Opremanje galije suprakomita Jakova Andreisa godine 1470.”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1980): 90, 94-95, 97, 101-103. Ostaje pitanje je li zapisničar procjene donosio prema sebi i donesenim mjerilima ili prema sabranoj posadi.

²⁴⁰ (Nad)biskupije: Poreč – Guerrero; Osor – Albergaria; Krk – Albergaria; Rab – Albergaria; Nin – Albergaria; Zadar – Enríquez, Albergaria; Split – Tafur, Albergaria; Hvar – Vera, Albergaria; Korčula – Vera; Trogir – Albergaria; Šibenik – Albergaria; Ston – Aveiro. Samostani: Sv. Krševan (benediktinski, Zadar) – Enríquez; Sv. Frane (franjevački, Zadar) – Enríquez; Sv. Dominik (dominikanski, Zadar) – Enríquez; bez imena (radi se o franjevačkom samostanu Gospe od Milosti, Hvar) – Guerrero; Sv. Frane (franjevački, Dubrovnik) – A. de Lisboa; Sv. Dominik (dominikanski, Dubrovnik) – A. de Lisboa.

²⁴¹ Aveiro, *Itinerario da Terrasancta*, uvod. „... gvardijan samostana na Sionu, vrlo velečasni otac fra Bonifacije, ugledan čovjek sav od znanosti, apostolski propovjednik i dugogodišnji lektor Svete teologije, a sada opet biskup Stona...”

²⁴² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 261-263, 272, 277-278, 283, 286, 298 itd.; Polak, „The Pilgrim Book”, 186; Philippe Tamizey de Larroque, *Voyage à Jérusalem de Philippe de Voisins, seigneur de Montaut* (Paris; Auch: Honore Champion; Cocharaux freres, 1883), 22. Carica Leonor iz Portugala

dokazivali su citiranjem njegovih riječi ... *Nunc dimittis (servum tuum Domine)*...²⁴³ S druge strane, ispitivački stav uz dozu nepovjerenja prema stanju zemnih ostataka sv. Šimuna što ga je iskazao Enríquez nije bio iznimka jer ga je dosta prije očitovao dominikanac Fabri.²⁴⁴

Slavni doktor, sveti Jeronim, davao je još jači osjećaj pripadnosti i zajedništva između dalekih iberskih krajeva i Dalmacije uz koju su hodočasnici plovili. Pectorica su u svojim tekstovima neupitno odredila svetčevu domovinu, čime su se pridružili i subraći iz drugih nacija.²⁴⁵ Ostali božji ugodnici kao sv. Eufemija, sv. Krševan i sv. Stošija, sv. Kajo te sv. Vlaho svakako su bili prihvaćeni kao zajednički, no ipak su bili više lokalnoga značaja, kako je i zabilježeno.²⁴⁶ Ukupan broj moći u nekom gradu govorio je o tradiciji mjesne crkve i njezinoj katoličkoj pravovjernosti, što je nekolicina hodočasnika istaknula, ali po sveobuhvatnosti najinformativniji je Lisboa.²⁴⁷ O pobožnostima prema Majci Božjoj vrlo je vrijedno Verino svjedočanstvo. On naime govori o boravku Hrvata u svetištu Gospe od Loreta i donosi donekle promijenjenu legendu o prijenosu. Vidimo nadalje da su štovanje prema njoj iskazivali i hrvatski pomorci.²⁴⁸ U njihovu tegobnom životu obilježenom olujama i gromovima, nakon što bi se sva znanja, iskustva i brodska oprema pokazali nemoćni u srazu s elementarnim silama, preostalo je jedino utjecanje Bogu i zazivanje pomoći od nebeskih posrednika. Štovanje Majke Božje kao pomoćnice diskretno je vidljivo, ali od „provjerenih” svetaca u tekstovima srećemo samo sv. Genezija, koji je bio popularan u zapadnom Sredozemlju od

pohodila je svetište sv. Šimuna 1452. godine. Vidi: Krešimir Kužić, „Carica Svetog Rimskog Carstva, Leonor Portugalska, u svetištu sv. Šimuna Bogoprimea u Zadru”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 56 (2014): 75-78.

²⁴³ *Jeruzalemska Biblija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996), Lk. 2,29, 1463.; Marijan Grgić, „Šimun Bogoprimec”, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 558; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 305, 345, 361, 419.

²⁴⁴ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 356.

²⁴⁵ Sessé, *Libro de la cosmographia*, 24r / 78r; Godefroy Ménilglaise, *Voyage de Georges Lengherand, mayeur de Mons en Haynaut, a Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinaï & le Kayre, 1485-1486* (Mons: Masquillier & Dequesne, 1861), 88; Schefer, *Le voyage de la sainte cyté*, 32; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 257, 355.

²⁴⁶ Sveti Kajo je točno atribuiran. Vidi: Fichtinger, *Lexikon der Heiligen*, 81; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 84-93. I tamo navedena literatura.

²⁴⁷ O pulskim moćima vidi: Nežić, „Istarski sveti”, 267-270. O dubrovačkim moćima: Nodilo, *Annales ragusini*, 19-20, 54, 73 / 197-198; Marijan Grgić, „Blaž (Vlaho), sveti”, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 161.

²⁴⁸ Nikola Mate Roščić, „Hrvatska hodočašćenja u Loreto”, *Croatica Christiana periodica* 7 (1983), br. 11: 93-95; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 313, 372-373, 388, 391, 431; Branko Fučić, „Loreto”, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 384.

Marseillea do Lisabona.²⁴⁹ Talijanski i hrvatski pomorci preferirali su sv. Nikolu, a njemački hodočasnici sv. Elma.²⁵⁰

Jedno višestoljetno nasljeđe izazivalo je pozornost svih hodočasnika – prije svega crkvenih osoba. Riječ je o bogoslužju na staroslavenskom jeziku, koje su zabilježili u svojim putopisima Enríquez 1519. u Zadru i Albergaria 1554. u Jeruzalemu, gdje je misu pjevao fra Bonifacije Stjepović za hodočasnike iz hrvatskih krajeva. Za razliku od Nijemca Fabrija, koji je provjeravao tvrdnju glagoljaša o Jeronimovu prijevodu Biblije na (staro)slavenski, iberski hodočasnici nisu dali svoje kritičko mišljenje o toj hrvatskoj specifičnosti.²⁵¹

Pomorske i trgovačke veze

Nezaobilazna su tema mletački trgovački konvoji, tzv. *mude* sastavljene od posebnih državnih teretnih galija (*galia grossa*). Poučeni iskustvom koje je govorilo da je pojedinačno plovilo mnogo osjetljivije na prirodne i ljudske prijetnje nego organizirane skupine, Mlečani su krajem 13. i početkom 14. stoljeća razvili sustav linijskih veza metropole s nizom odredišta, odnosno gospodarskih regija.²⁵² Sve su te *mude* prolazile duž istočne obale Jadrana i u odlasku i na povratku. Poznato je da su se hodočasnici ponekad koristili tim plovilima, no ipak se većina prevezla hodočasničkim galijama. Njihove maritimne značajke, prije svega pogon na jedra i vesla, nisu se znatno razlikovale od trgovačkih i imale su podjednako malu autonomnost u plovidbi, što znači da su često morale pristajati u lukama ili uvalama radi obnove zaliha namirnica i osobito vode.²⁵³ Stoga su Pula (poslije Poreč), Zadar, Hvar, Korčula i Dubrovnik bili luke, odnosno gradovi koje

²⁴⁹ Sveti Genezije, Genesius Sciarensis ili španjolski Ginés de la Jara (prije 8. stoljeća), iz okolice Cartagene, zaštitnik od oluje. Hagiografi ga dovode u vezu s Rolandom. Vidi: Eulogio Varela Hervías, „Historia de la San Ginés de la Jara (manuscrito del siglo XV)”, *Murgetana* 16 (1961): 87-92, 105.

²⁵⁰ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 313, 364, 378, 391, 437.

²⁵¹ Costa Pereira, „Itinerário à Casa Santa”, 215. ... *E tanto que cavalga ho padre Guardião começaõ sua procissão cantando cada hum em sua lingoa louvores a Nosso Senhor e hos nossos Gloria Laus...* Već davno prije njih dominikanac Fabri iz Ulma osvrnuo se 1483. i 1484. na glagoljanje, kao i Francuz Lengherand 1486. godine. Vidi: Konrad Dietrich Hassler, *Fratris Felicis Fabri Evagatorium I*, Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart II (Stuttgart: Lit. Verein, 1843), 349; Ménilglaise, *Voyage de Georges Lengherand*, 88; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 355.

²⁵² Stöckly, *Le système de l'incanto*, 103, 122, 145, 153, 164, 171; Claire Judde de Larivière, *Naviguer, commercer, gouverner. Économie maritime et pouvoirs à Venise (XVe-XVIe siècles)* (Leiden; Boston: Brill, 2008), 18, 66-67. U 15. stoljeću, nakon ovladavanja Jadranom, sustav je učinkovito funkcionirao, tako da je Venecija bila povezana s Flandrijom i Engleskom, Berberijom i lukama Iberskoga poluotoka, Francuskom, Grčkom, lukama Crnoga mora, Ciprom i Armenijom, Aleksandrijom, Bejrutom, a uz njih je postojala i posebna sjevernoafrička linija, nazvana *al trafego*, od Tunisa do Egipta.

²⁵³ Kotruljević, *De navigatione*, 102-107.

su hodočasnici najčešće bilježili u svojim putopisima.²⁵⁴ Galije su bile standardno plovilo, no već od samih početaka hodočasnici su znali rabiti i isključivo jedrenjake, a prvo što bi zabilježili bila je njihova ovisnost o puhanju i smjeru vjetra.²⁵⁵ Za razliku od galija, jedrenjaci su bili sposobni prevaljivati mnogo duže etape, stoga su uzimali kurs sredinom Jadrana, gdje su im orijentiri bili otoci Jabuka i Sv. Andrija.²⁵⁶ Najbolji opis broda kojim je putovao dao je A. S. da Albergaria, što pomalo iznenađuje s obzirom na to da je bio redovnik. Glede točnosti i preciznosti vrlo je blizu deskriptivne kvalitete koju su postigli neki drugi hodočasnici.²⁵⁷ Ipak, tipološke značajke nisu toliko istaknute u opisima, a ni točnost uporabe naziva za svaki brod nije pouzdana, pa se samo uvjetno može kazati da su najčešći jedrenjaci bile nave.²⁵⁸ Mletačke vlasti već su 1440. odredile Poreč ili Rovinj za sjedišta peljarske službe, pa su zbog toga svi brodovi tamo ukrcavali osobe ovlaštene da uvedu pristigli brod u neku od lagunskih luka, što su primjećivali i naši putopisci.²⁵⁹ Takav promet brodova, počesto iz luka u kojima je vladala neka epidemija, dovodio je do haranja bolesti u gradu. Prema riječima de Vere, grad Poreč bio je poharan kugom jedanaest godina prije njegova dolaska, što bi značilo 1584., ali to ne potvrđuju ni vrela ni radovi (Poreč je stradao od kuge ukupno osam puta od 1413. do 1631. godine).²⁶⁰ No smrtonosni danak intenzivnim pomorskim vezama plaćali su i drugi gradovi unatoč zaštitnim mjerama – uzmimo za primjer samo Dubrovnik.²⁶¹

Daljnji ritam zaustavljanja plovila najčešće je bio uvjetovan vremenskim (ne)prilikama. Tako je zaštićeni kanal između otokā Ilovika i Sv. Petra oduvijek pružao zaštitu brodovima u prolazu, osobito na ruti Pula – Zadar,²⁶² a to je iskusio Ave-

²⁵⁴ Stöckly, *Le système de l'incanto*, 185-187; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 16-17, 188-190.

²⁵⁵ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 261-262, 296-300, 426, 443, 500.

²⁵⁶ Mithad Kozličić, Josip Faričić, „The Significance of Sv. Andrija Island (Svetac) on a Sailing Route across the Adriatic Presented on Old Geographical Maps”, *Geoadria* 9 (2004), br. 1: 35, 38-40.

²⁵⁷ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 267-271, 408-409, 435, 456, 522-524; Krešimir Kužić, „Židovski hodočasnici na hrvatskoj obali Jadrana (15.-16. st.)”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 61 (2019): 237-239, 241.

²⁵⁸ Najbolji, hodočasticima suvremeni, opis nave dao je Kotruljević, a u naše vrijeme Kozličić. Vidi: Kotruljević, *De navigatione*, 124-131; Mithad Kozličić, *Hrvatsko brodogovje = Croatian Shipping = Le navi Croate* (Split; Zagreb: Književni krug; AGM, 1993), 148-152.

²⁵⁹ Radojica Barbalčić, „Pomorstvo Istre”, u: *Pomorski zbornik II*, ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović (Zagreb: JAZU, 1962), 1522-1523.

²⁶⁰ Bernardo Schiavuzzi, „Le epidemie di peste bubbonica in Istria”, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 4 (1888): 433-442, 447.

²⁶¹ Nodilo, *Annales ragusini*, 51, 66, 73, 78, 83, 91 itd.; Krešimir Kužić, „Pilgrims and The Plague on The Eastern Coast of The Adriatic Sea from the 14th to the 17th Century”, u: *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe – History, Religious Tourism and Contemporary Trends*, ur. Mario Katić, Tomislav Klarin i Mike McDonald, *Studies on South East Europe* 14, ur. Karl Kaser (Graz: Lit, 2014), 50, 53-54; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 354, 458, 481, 537.

²⁶² Mosto, *Il portolano del mare*, 5, 23; Zrinka Serventi, „Važnost otoka Ilovika i Sv. Petra za plovid-

iro kad se njegov brod našao na udaru jugozapadnoga vjetrova (garbinade). Dobru luku u Hvaru ističe Guerrero, što opravdava Pribojevića, koji ju je istaknuo kao sigurno pribežište za brodove u tranzitu zahvaćene olujom.²⁶³ Albergarijin brod vjerojatno se usidrio u uvali Mostir na otoku Šćedru, dakle jugoistočno od grada Hvara, što je također bilo poznato zaklonište za brodove.²⁶⁴ Portugalac nam posredno potvrđuje da je jedan od razloga dolaska brodova bio izvoz usoljenih srde-la,²⁶⁵ a to je bila vrlo tražena ribarska prerađevina o kojoj su pisali mnogi hodočasnici.²⁶⁶ Čini se da je hvatanje i dresura lovačkih ptica te trgovina njima bila opća pojava na hrvatskoj obali, no ipak Albergaria donosi konkretne podatke za Hvar i njegov otok Jabuku, na kojemu su se sokolovi gnijezdili. Tu višestoljetnu tradiciju potvrđuju i druga vrela, kao i odredbe Hvarskoga statuta.²⁶⁷ Ipak je najvažnija gospodarska djelatnost, doduše dublje u primorskom zaleđu – u Bosni, bilo kopanje srebrne rude. Ono što govori naš hodočasnik potvrđuju i drugi dokumenti, no valja kazati da je golemu dobit od trgovine srebrom izvlačio Dubrovnik.²⁶⁸ Iz toga je jasno da je sasvim utemeljeno Lisboino mišljenje da je u njegovo vrijeme Turčin držao najbogatiji dio *Slavonije* – Bosnu. Tvrđnju da je Gruž najsigurnija luka Dubrovačke Republike potkrepljuju portulani, a to se odnosi na maritimne značajke.²⁶⁹ Gradska luka ipak je bila bolje zaštićena od ljudi – lancem, zidinama i topovima, a sve da bi se omogućila glavna djelatnost Dubrovčana. Tafurova sintagma „... bogat je trgovačkom robom...”, kojom opisuje Dubrovnik, pruža sliku grada čije su brodove, kao prijevozna sredstva razmjene, naši putnici susretali širom Sredozemlja.²⁷⁰

benu rutu duž istočne obale Jadrana u svjetlu novijih istraživanja”, *Histria antiqua* 21 (2012): 405-407; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 272, 278, 349, 511, 548.

²⁶³ Pribojević, *De origine successibusque*, 202-205.

²⁶⁴ Mosto, *Il portolano del mare*, 7; *Portolano per i naviganti* (bez oznake stranica).

²⁶⁵ Pribojević, *De origine successibusque*, 200.

²⁶⁶ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 426, 445-446, 477, 491, 518; Ménilglaise, *Voyage de Georges Lengherand*, 90.

²⁶⁷ *Hvarski statut*, 145, 276; Krešimir Kužić, „Otok Jabuka u bilješkama putnika na Jadranu od 14. do 17. stoljeća – ime i izgled”, *Geoadria* 20 (2015), br. 2: 166-168.

²⁶⁸ Desanka Kovačević-Kojić, „Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države”, u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, knj. 1: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ur. Enver Redžić (Sarajevo: ANUBiH, 1987), 107, 146-150, 164.

²⁶⁹ Mosto, *Il portolano del mare*, 7.

²⁷⁰ Osim Vere i Aveira i drugi su ostavili spomene na pomorsku trgovinu. Vidi: Fusko, *Opis obale Ilirika*, 105; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 424, 481, 488, 501, 508, 516; Kužić, „Židovski hodočasnici”, 239.

Natpisi, priče i legende

Od tih egzaktnih i empirijskih podataka prijeći ćemo u područje mašte. Već u prvoj luci na hrvatskoj obali Jadrana, u Poreču, putnici su mogli čuti lokalnu legendu o Parisu, zlosretnom uzročniku Trojanskoga rata, koji je tamo navratio na putu prema Heleninoj postojbini. Kratka Albergarijina crtica ne odstupa znatnije od hipotetskoga domaćeg predloška²⁷¹ na koji su se oslanjali i drugi hodočasnici u svojim osvrtima.²⁷² Pula je uvelike najviše privlačila pozornost hodočasnika. Tako je i Lisboa obišao grad uzduž i poprijeko – jer i tada je bio pun odsjaja stare slave i veličine. Amfiteatar je usporedio s rimskim Kolosejom,²⁷³ na trgu (forumu?) pronašao je grčki natpis *Chrysopolis* (Zlatni grad),²⁷⁴ prošao je uz slavoluk kod vrata *Aclina* (?).²⁷⁵ Nadalje, Lisboin i Encinin junak Roland (u španjolskoj varijanti imena – Roldán), čiju su „kuću” ta dvojica vidjela u Puli, zapravo je franački vojskovođa iz doba Karla Velikog.²⁷⁶ Ta je „kula” bila golemi antički teatar solidno očuvan sve do početka 17. stoljeća i malokoji ga hodočasnik nije spomenuo posjetivši Pulu.²⁷⁷ Uz to bi dodali neki novi detalj – Lisboa je u priču upleo Mauritance i time točno identificirao Rolandove protivnike. Prema istom hodočasniku, Gaj Julije Cezar (100. – 44. pr. Kr.) podigao je Pulu, pa su ju Rimljani nazvali *Pietas Julia*, što je vrlo blizu istine, a o tome su nešto znali i njemački putnici.²⁷⁸

Sveti Kristofor svoj je životopis i zasluge imao opisane već u „Zlatnoj legendi”.²⁷⁹ Tafur je tu priču čuo u Splitu, a prema opisu mikrolokacije najvjerojatnije je puk

²⁷¹ Kužić, „Odrizi antike”, 179.

²⁷² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 341, 345, 373, 441.

²⁷³ Takvu su usporedbu napravila još tri hodočasnika. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 113, 403, 410; Kužić, „Židovski hodočasnici”, 241.

²⁷⁴ Naziv *Chrysopolis* nije poznat kao atribut Pule, pa se postavlja pitanje njegove svrhe i značenja. Može li on biti dio nekoga antičkog natpisa s oznakama cestovnih veza, od kojih je jedna išla do Akvileje? Naime, taj važni rimski grad navodno je imao takav dometak, dakle *Aquileia Chrysopolis*. Vidi: Maurizio Buora, „*Aquileia Chrysopolis*, Geschichte einer Legende”, *Anodos* 8 (2010): 110-111. Neki su hodočasnici navodili da je Pula grčki grad, no iz drugoga razloga. Vidi: Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 115.

²⁷⁵ Slično njemu, nizozemski hodočasnik Kootwijk 1596. spominje slavoluk, ali uz vrata *Ratta*. Usto daje mnogo detaljnije podatke o građevini i njezin crtež. Vidi: Johann van Kootwijk, *Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum* (Antwerpen: Hieronymus Verdussius, 1619), 6-7, 9. Radi se o slavoluku Sergijevaca, smještenom uz istočna gradska vrata Rata ili Aurata. Vidi: Robert Matijašić, Klara Buršić-Matijašić, *Antička Pula s okolicom* (Pula: Žakan Juri, 1996), 54.

²⁷⁶ Kužić, „Odrizi antike”, 181-182.

²⁷⁷ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 276, 317, 402, 417, 477.

²⁷⁸ Starije rimsko ime Pule od oko 45. g. pr. Kr. glasilo je *Colonia Pietas Iulia Pola*. U 2. stoljeću grad je nazvan *Colonia Iulia Pola Pollentia Herculeana*. Vidi: Matijašić, Buršić-Matijašić, *Antička Pula*, 41, 45; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 423, 499.

²⁷⁹ Theodor Graesse, *Jacobi a Voragine Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta* (Leipzig: Arnold, 1850), 430-434; Marijan Grgić, „Kristofor, sveti”, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 353-354.

svetčevo djelovanje smjestio u istočni, suženi dio Kaštelanskoga zaljeva. Ondje je u srednjem vijeku bio uređen prijevoz putnika iz Stinica (Split) u današnji Sućurac, od čega dolazi toponim Brodarica ili Barkanj.²⁸⁰ Položaj rodni kuća sv. Jeronima i Kristofora pučka mašta „prepoznala” je u nedalekim i dojmljivim ruševinama antičke Salone. U istoj sredini nastala je priča u kojoj je prisvojen sv. Juraj, a njegov boj sa zmajem navodno se odigrao u Solinu,²⁸¹ dok jedan drugi hodočasnički tekst iz 1435. svjedoči o Zadru kao pozornici Jurjeva pothvata.²⁸² Agresivno čudovište po opisu nema dijelove zmajskoga tijela – osim krila, i više predstavlja hibrid čovjeka i ribe. Djelovalo je na obalnom prostoru današnjega Kaštelanskog zaljeva. Napadi i odvlačenja pralja mogu se prema indicijama – potocima na kojima su žene prale odjeću, locirati na prostoru nekadašnjih sela Kozice, Sućurca i Smoljevca, odnosno uz tamošnje potoke.²⁸³ Uzevši u obzir neke druge suvremene zapise, jedino racionalno tumačenje može biti da je to „čudovište” bila oveća sredozemna medvjedica (*Monachus monachus*), pa je kao takvo navodno bilo poslano mletačkom duždu.²⁸⁴ Druge priče i svjedočanstva više govore o mentalitetu tadašnjih ljudi koji su u svemu neobjašnjivom i nesvakidašnjem vidjeli čudo. I Fabrijev stvor po svemu sudeći bila je sredozemna medvjedica, a *monstra* koja je Šižgorić viđao (ali ih nije opisao) zacijelo nisu ti morski perajari nego nešto drugo.²⁸⁵ Kako god bilo, u podlozi sv. Jurja i zmaja mogla je izniknuti i ova hrvatska priča, a kako je sve to pripadalo pojmu *curiositas*, hodočasnik je to neizbježno zabilježio.²⁸⁶

Glede Dioklecijana jasno je da Albergaria nije bio u Splitu, niti ga je vidio izbliza, pa je tim više zanimljivo otkud mu podatci o građevinama koje je car dao podignuti. Budući da je putovao s fra Bonifacijem iz Lopuda, moglo bi se pretpostaviti da su informacije došle od toga franjevca. No parun njegova broda bio je Petar Fazanić s Hvara, pomorac kojemu su Split i Splitski bili u dosegu, a kao plemić

²⁸⁰ Vjeko Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, sv. I (Kaštela: Muzej grada Kaštela; Bijaći, 2001), 41, 57, 216. Kult toga svetca zabilježen je u Splitu početkom 13. stoljeća. Vidi: Prvislav Petrić, „Sakralna topografija u staroj gradskoj jezgri”, *Kulturna baština* 19 (1989): 274.

²⁸¹ Josip Vajs, „Starohrvatske duhovne pjesme”, *Starine JAZU XXXI* (1905): 260.

²⁸² Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, 272; Graesse, *Jacobi a Voragine*, 259-265; Branko Fučić, „Juraj, sveti”, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 308-310.

²⁸³ Omašić, *Kaštela od prapovijesti*, sv. I, 14, 78, 225.

²⁸⁴ Tadašnji dužd bio je Francesco Foscari (1423. – 1457.).

²⁸⁵ Konrad Dietrich Hassler, *Fratris Felicis Fabri Evagatorium III*, Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart XVIII (Stuttgart: Lit. Verein, 1849), 209; Krasić, „Opis hrvatske jadranske obale”, 204; Juraj Šižgorić, *De situ Illyriae = O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, prev. Veljko Gortan (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1981), 44-45.

²⁸⁶ Werner Paravicini, „Von der Heidenfahrt zur Kavalierstour”, u: *Wissensliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, ur. Horst Brunner i Norbert Richard Wolf (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1993), 100, 105, 113.

mogao je o Dioklecijanu čuti i u komunalnoj školi.²⁸⁷ Stoga je vjerojatnije da je Albergaria tu crticu temeljio na parunovu iskazu.

Priča o nastanku Dubrovnika koju donosi Portugalac de Lisboa sasvim je pristojna za vrijeme u kojem je nastala. S obzirom na to da je godina naseljavanja 457. jednaka onima u dubrovačkim kronikama, ali da su protagonisti događaja drugačiji, može se pretpostaviti da su hodočasnici informatori poznavali drugačiju varijantu kronike.²⁸⁸ Službena historiografija još uvijek ističe prekid urbanoga kontinuiteta Epidaura kao preduvjet nastanka Dubrovnika, ali postoje hipoteze da je cijeli proces nastanka bio mnogo sporiji i bez rušilačkih, krvavih pothvata.²⁸⁹

Zaključak

Hodočasnici s Iberskoga poluotoka iz kraljevstava Kastilje, Aragonije, Navare te Portugala bili su od samih početaka putovanja u Svetu zemlju neizostavni dio europske hodočasničke rijeke koja je tekla iz Venecije u smjeru Palestine. O tome nam svjedoče mletački državni i kroničarski zapisi, ali prije svega njihovi relativno brojni putopisni tekstovi. Prvenstveno motivirani dubokim i iskrenim vjerskim osjećajima, o čemu nalazimo potvrdu u njihovim redcima, kao i općenitim biografijama, kretali su iz svih dijelova svojih država na skupo, zamorno i prečesto pogibeljno morsko putovanje. Vrlo slično njemačkim ili francuskim hodočascima, dolazili su iz svih društvenih slojeva, a negdje od sredine 16. stoljeća prevladale su osobe iz crkvenih krugova. Upravo zbog izbora Venecije za polaznu luku morali su ploviti uzduž hrvatske obale Jadrana. No neki su, koristeći se novim geografskim otkrićima, dolazili do Jeruzalema s istoka i jadranske gradove posjećivali tek na povratku. Ovisno o vrsti plovila (galiji ili nekom od pravih jedrenjaka – koki, navi, galijunu) te o službenim ili poslovnim zadacima paruna, pristajali su u lukama od Poreča do Dubrovnika. I dok su pripadnici plemstva bilježili svjetovne zanimljivosti s primjetnom težnjom za „čudima”, kler je znatni naglasak stavljao na vjerske prilike. U ovom pogledu ono što ih je obostrano obilježavalo bilo je iznenađenje u susretu s glagoljaškim bogoslužjem (pitanje je što ih se više dojmilo – misa u Zadru ili pjevanje u Jeruzalemu). Politička stvar-

²⁸⁷ Pribojević je svoje predavanje održao 1525. u Hvaru, gdje je Fazanić mogao biti nazočan. Pribojević, *De origine successibusque*, 161, 182, 188, 191, 195. Samo su još dva hodočasnika pisala o Dioklecijanu, vjerojatno čuvši priču o njemu u Puli, pa ga zbog toga i lociraju u tom gradu. Vidi: Kužić, „Odrazi antike”, 182.

²⁸⁸ Nodilo, *Annales ragusini*, 3, 173-174.

²⁸⁹ Radoslav Katičić, „*Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo*. Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa”, *Starohrvatska prosvjeta* III (1988), br. 18: 7, 11, 15, 19-20, 32; Željko Rapanić, „O počecima i nastajanju Dubrovnika. Naknadna razmišljanja”, *Starohrvatska prosvjeta* III (2013), br. 40: 82, 85-86, 93.

nost bila je prilično dobro percipirana, pa tako znaju za sve mijene – o odnosu Dubrovnika prema Svetom Rimskom Carstvu, o mletačkim posjedima od Istre do Boke te o nesnošljivosti između Venecije i Dubrovačke Republike, no politička Hrvatska izmakla im je zapažanjima. Izrastanje Osmanskoga Carstva kao smrtno prijetnje kršćanskoj ekumeni, čega su bili svjesni i u vlastitoj domovini, potvrdilo im se i na jadranskim prostorima. O vojnim sposobnostima Dubrovnika i njegovu oslanjanju na moćnu Španjolsku imamo dva, iako kontradiktorna ipak realna, osvrt. Od ostalih gradskih sredina najviše je prostora posvećeno Puli, i to zahvaljujući monumentalnim antičkim spomenicima uz koje su hodočasnici oživljavali likove iz priča i knjiga čija je tematika bila općeeuropska i susretali smo ih i kod Nijemaca, Francuza i drugih. No zajedno dijele i mračne slike propadanja ovoga grada. Kontakti s hrvatskim pukom i pojedincima nisu bili brojni, ali ipak je ostalo dojmljivo iznimno gostoprimstvo siromašnih stanovnika Ilovika, kao i znanja i vještine hrvatskih pomoraca, među kojima valja istaknuti Petra Fazanića s Hvara. Tu je svakako i impresivni prikaz djelovanja fra Bonifacija s Lopuda, za što su zaslužna njegova subraća franjevci, a potvrdu nalazimo i kod hodočasnika iz drugih nacija. Ovo izlaganje ima krajnji vremenski zahvat u izbijanju Kandijuskoga rata (1645.), što se poklapa s krajem Tridesetogodišnjega rata (1648.). Ta dva ratna sukoba označila su definitivni pad Mletačke Republike, Španjolske i Portugala među drugorazredne države, a istodobno je hodočasništvo postalo samozatajno, a putovanja na Levant (i usputno u Palestinu) posve svjetovna s pustolovnim ili znanstvenim obilježjima.

Objavljeni izvori i literatura

Álvarez Márquez, María del Carmen. „La biblioteca de Fadrique Enríquez de Ribera, I marqués de Tarifa”. *Historia. Instituciones. Documentos* 13 (1986): 1-39.

Aranda, Antonio de. *Verdadera informacion de la tierra santa segun la dispusicion que enel año de mil y quinientos y treynta. El muy reverendo padre F. Antonio de Aranda de la orden de sant Francisco Provincial de la Provincia de Castilla la vio y paseo Agora nuevamente enesta ultima impresion muy corregida y enmendada*. Alcala: Francisco de Cormellas; Pedro de Robles, 1563.

Aveiro, Pantaleão de. *Itinerario da Terra Sancta, e suas particularidades*. Lisboa: Casa de Simão Lopez, 1593.

Barbalić, Radojica. „Pomorstvo Istre”. U: *Pomorski zbornik II*, uredili Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, 1517-1534. Zagreb: JAZU, 1962.

Barradas, Alexandra Leal. „D. Afonso, 4º Conde de Ourém – Viagens, Cultura Visual e Formação de um Gosto”. *Medievalista on line* 2 (2006), br. 2: 1-30.

Barrios, Feliciano. *La Gobernación de la Monarquía de España*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales; Boletín Oficial del Estado; Fundación Rafael del Pino, 2015.

„Bastião Roiz”. Statues – Hither & Thither. Pristup ostvaren 20. 2. 2020. <https://statues.vanderkrogt.net/object.php?webpage=ST&record=ptac148>

Belamarić, Joško. „Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika”. *Dubrovnik*, n. s. V (1994), br. 5: 29-39.

Bennassar, Bartolomé. *Inquisición española: poder político y control social*. Barcelona: Editorial Crítica, 1984.

Bertoša, Slaven; **Giudici**, Antonio. „Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća”. *Tabula* 11 (2013): 7-35.

Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. London: Harper Collins, 1992.

Brek, Cecilijan Stanislav. „Drkolica, Bonifacije”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 3, 612-614. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Buiza, Blas de. *Relacion nueva, verdadera, y copiosa, de los sagrados lugares de Ierusalem, y Tierrasanta*. Madrid: Alonso Martin, 1622.

Bunes Ibarra, Miguel Ángel de. „El mundo balcánico y su recepción en la cultura española del siglo XVI”. *Revista de Filología Románica* 16 (1999): 17-27.

Bunes Ibarra, Miguel Ángel de. „La defensa de la Cristiandad: las Armadas en el Mediterráneo en la edad moderna”. *Cuadernos de Historia Moderna* V (2006): 77-99.

Buora, Maurizio. „*Aquileia Chrysopolis, Geschichte einer Legende*”. *Anodos* 8 (2010): 109-114.

Capmany y de Montpalau, Antonio de. *Memorias historicas sobre la marina comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid: Antonio de Sancha, 1779.

Castillo, Antonio del. *El devoto peregrino, y viage de Tierra Santa*. Madrid: Imprenta Real, 1656.

Cervantes Saavedra, Miguel de. *Bistri vitez don Quijote od Manche I*. Preveli Iso Velikanović i Josip Tabak. Zagreb: Globus media, 2004.

Chapman, Charles E. *A History of Spain*. New York; London: The Free Press; Collier-Macmillan, 1966.

Chavanon, Jules. *Relation de Terre Sainte (1533-1534) par Greffin Affagart*. Paris: Librairie Victor Lecoffre, 1902.

Cicogna, Emmanuele Antonio. *Delle iscrizioni Veneziane IV*. Venezia: Giuseppe Picotti, 1834.

Coelho de Magalhães, Alfredo. *Chronica d'El-Rei D. Duarte de Ruy de Pina*. Porto: Renascença Portuguesa, 1914.

Collell, Jaume. „Romiatge de la Casa Sancta de Jherusalem fet par mossen Guillem Oliver ciutadá de Barcelona (1464)”. *Catalunya á Palestina* I (1900): 1-28.

Costa Pereira, Manuel Vilmaro. „Itinerário à Casa Santa do padre frey António Soares da Albergaria”. *Doktorska disertacija, Faculdade de Letras da Universidade do Porto*, 2005.

Čoralić, Lovorka. „Hvarski prinosi mletačkoj toponomastici, 'Corte Piero da Lesina'”. *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 16 (2000): 75-91.

Čoralić, Lovorka. „Iz pomorske prošlosti istočnoga Jadrana: tragovima hrvatskih kapetana i paruna brodova u Mlecima”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 19 (2001): 143-182.

Čoralić, Lovorka. „U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran”. *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 37: 11-41.

Čošković, Pejo. „Gundulić, Ivan”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 5, 314. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

Dalmases, Candido de. *Obras Completas de San Ignacio de Loyola*. Madrid: Biblioteca de autores cristianos, 1963.

Diesbach, Max. „Les pelerins Fribourgeois a Jerusalem (1436-1640)”. *Archives de la Société d'histoire du canton de Fribourg* V (1893): 191-282.

Diversis, Filip de. *Opis slavnoga grada Dubrovnika*. Prevela Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004.

Djamić, Ivan; **Pejić**, Pijo. „Drkolica, Bonifacije”. U: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, 147-148. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 2010.

Doumerc, Bernard. „Il dominio del mare”. U: *Storia di Venezia IV. Il Rinascimento – Politica e Cultura*, uredili Alberto Tenenti i Ugo Tucci, 113-180. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996.

Doursther, Horace. *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes*. Bruxelles: M. Hayez, 1840.

Enríquez de Ribera, Fadrique. *El viage de la Tierra Santa*. Madrid, 1748.

Esperança, Manoel da. *Historia serafica da Ordem dos Frades Menores de S. Francisco na Provincia de Portugal II*. Lisboa: Antonio Craesbeeck de Mello, 1566.

Eubel, Konrad. *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi II*. Münster: Libraria regensbergiana, 1914.

Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London; New York: I. B. Tauris, 2004.

Ferrer i Mallol, Maria Teresa. „Una família de navegants: els Marquet”. U: *El „Llibre de consell” de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: Les eleccions municipals*, uredili C. Battle i Gallart, M. T. Ferrer i Mallol, M. C. Mañé i Mas, J. Mutgé i Vives, S. Riera i Viader, M. Rovira i Solà, 136-267. Barcelona: Consell superior d’investigacions científiques, Institució Millà i Fontanals, Department d’estudis medievals, 2007.

Fichtinger, Christian. *Lexikon der Heiligen und Päpste*. Frankfurt/M; Berlin: Ullstein, 1995.

Frank, Karl Suso. „Hieronymiten, Hieronymitinnen”. U: *Lexikon für Theologie und Kirche*, svezak 5, 89-90. Freiburg; Basel; Rom; Wien: Herder, 1996.

Frey, Albert R. *Dictionary of Numismatic Names*. New York: Barnes & Noble, 1947.

Fučić, Branko. „Juraj, sveti”. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, 308-310. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Fučić, Branko. „Loreto”. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, 384. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Fusko, Paladije. *Opis obale Ilirika*. Prevela Bruna Kuntić-Makvić; uvod Miroslav Kurelac. Zagreb: Latina et graeca, 1990.

García, Salvador. „Fray Diego de Merida: Un viajero español al Oriente en el siglo XVI”. *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* 4 (1968): 119-137.

Giraldi, Anna Maria. „Dolera, Clemente”. U: *Dizionario biografico degli Italiani*, svezak 40, 738-741. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1991.

Golubovich, Girolamo. *Serie cronologica dei reverendissimi superiori di Terra Santa*. Gerusalemme: Tipografia del Convento di S. Salvatore, 1898.

Gonnet, Cornelis J. „Bedevaart naar Jerusalem volbracht en beschreven in het jaar 1525, door Meester Arent Willemsz., barbier tot Delft in Hollant”. *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem* 11 (1884): 1-232.

González Castrillo, Ricardo. „La pérdida de Castelnuovo en 1539 según fuentes españolas”. *Anaquel de Estudios Árabes* 24 (2013): 73-84.

Graesse, Theodor. *Jacobi a Voragine Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta*. Leipzig: Arnold, 1850.

Grgić, Marijan. „Blaž (Vlaho), sveti”. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, 161. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Grgić, Marijan. „Kristofor, sveti”. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, 353-354. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Grgić, Marijan. „Šimun Bogoprimec”. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, 558-559. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Gruber, Teresa. *Mehrsprachigkeit und Sprachreflexion in der Frühen Neuzeit – Das Spanische im Königreich Neapel*. Tübingen: Narr Verlag, 2014.

Gudiol, Josep. „De peregrins i peregrinatges religiosos Catalans”. *Analecta sacra Tarraconensia* 3 (1927): 93-119.

Guerrero, Francisco. *El viage de Hierusalem que hizo Francisco Guerrero, Racionero, y Mastro de Capilla de la santa Iglesia de Sevilla*. Valencia: Juan Navarro, 1593.

Gullino, Giuseppe. „Le frontiere navale”. U: *Storia di Venezia IV. Il Rinascimento – Politica e Cultura*, uredili Alberto Tenenti i Ugo Tucci, 13-111. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1996.

Hasišteinsky, Jan. *Putování k Svatému hrobu*. Priredio Ferdinand Strejček. Praha: Česká akademie, 1902.

Hassler, Konrad Dietrich. *Fratris Felicis Fabri Evagatorium I*. Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart II. Stuttgart: Lit. Verein, 1843.

Hassler, Konrad Dietrich. *Fratris Felicis Fabri Evagatorium III*. Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart XVIII. Stuttgart: Lit. Verein, 1849.

Hervías, Eulogio Varela. „Historia de la San Ginés de la Jara (manuscrito del siglo XV)”. *Murgetana* 16 (1961): 77-117.

Hvarski statut. Preveo Antun Cvitanić. Split: Splitski književni krug, 1991.

Italiano, Bernardo. *Viaje á la Santa Ciudad de Jerusalem – Verdadera y nueva descripcion suya de toda la Tierra santa y peregrinacion al santo monte Sinay*. Napoli: Egidio Longo, 1632.

Jeruzalemska Biblija. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.

Katičić, Radoslav. „*Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo*. Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa”. *Starohrvatska prosvjeta* III (1988), br. 18: 5-38.

Khull, Ferdinand. *Des Ritters Hans von Hirnheim Reisetagebuch aus dem Jahre 1569*. Graz: Verlags-Buchhandlung „Styria”, 1897.

Klaić, Vjekoslav. *Povjest Hrvata III/1*. Zagreb: Matica hrvatska, 1911.

Kootwijk, Johann van. *Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum*. Antwerpen: Hieronymus Verdussius, 1619.

Kotruljević, Benedikt. *De navigatione = O plovidbi*. Preveo Damir Salopek. Zagreb: Ex libris, 2005.

Kovačević-Kojić, Desanka. „Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države”. U: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, knjiga 1: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, uredio Enver Redžić, 86-190. Sarajevo: ANUBiH, 1987.

Kozličić, Mithad. *Hrvatsko brodovlje = Croatian Shipping = Le navi Croate*. Split; Zagreb: Književni krug; AGM, 1993.

Kozličić, Mithad. *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana. Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća*. Zagreb: AGM, 1995.

Kozličić, Mithad; **Faričić**, Josip. „The Significance of Sv. Andrija Island (Svetac) on a Sailing Route Across the Adriatic Presented on Old Geographical Maps”. *Geoadria* 9 (2004), br. 1: 33-49.

Krasić, Stjepan. „Đurđević, Bartul”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 3, 760-761. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Krasić, Stjepan. „Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483/84. godine”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 133-216.

Kunčević, Lovro. „Dubrovačka slika Venecije i venecijanska slika Dubrovnika u ranom novom vijeku”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 9-37.

Kunčević, Lovro. „O stabilnosti Dubrovačke Republike (14-17. stoljeće): geopolitički i ekonomski faktori”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/1 (2016): 1-38.

Kužić, Krešimir. „Odrazi antike i germanskog ranog srednjeg vijeka na hrvatskoj obali u djelima njemačkih hodočasnika (od 14. do 17. stoljeća)”. U: *Dani Stjepana Gunjače 2. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa „Dani Stjepana Gunjače 2”. Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, međunarodne teme, Split, 18.-21. listopada 2011.*, uredio Tomislav Šeparović, 177-195. Split: MHAS, 2012.

Kužić, Krešimir. *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.* Split: Književni krug, 2013.

Kužić, Krešimir. „Carica Svetog Rimskog Carstva, Leonor Portugalska, u sveetištu sv. Šimuna Bogoprimca u Zadru”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 56 (2014): 71-89.

Kužić, Krešimir. „Pilgrims and The Plague on The Eastern Coast of The Adriatic Sea from the 14th to the 17th Century”. U: *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe – History, Religious Tourism and Contemporary Trends*, uredili Mario Katić, Tomislav Klarin i Mike McDonald, 49-63. *Studies on South East Europe* 14, uredio Karl Kaser. Graz: Lit, 2014.

Kužić, Krešimir. „Nordijski hodočasnici u hrvatskim primorskim krajevima (14. – 17. stoljeće)”. *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 127-159.

Kužić, Krešimir. „Otok Jabuka u bilješkama putnika na Jadranu od 14. do 17. stoljeća – ime i izgled”. *Geoadria* 20 (2015), br. 2: 149-173.

Kužić, Krešimir. „Hodočasnici *palmieri* iz Poljske i Litve u hrvatskim primorskim krajevima (1400. – 1600.) uz osvrt na Latvijce i Estonce”. *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 54: 101-136.

Kužić, Krešimir. „Židovski hodočasnici na hrvatskoj obali Jadrana (15.-16. st.)”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 61 (2019): 225-257.

Ladić, Zoran. „Some remarks on Medieval Croatian pilgrimages”. *Croatica Christiana periodica* 21 (1997), br. 39: 19-24.

Lama de la Cruz, Víctor de. *María mártir – pasión y muerte en la hoguera de una Española en Jerusalén (c. 1578)*. Coruña: SIELÁ, 2016.

Lama de la Cruz, Víctor de. „Los viajes a Tierra Santa en los Siglos de Oro: entidad y fortuna de un género olvidado”. *Revista de filología española* XCIX (2019), br. 1: 89-112.

Lama de la Cruz, Víctor de. *Urbs beata Hierusalem – los viajes a Tierra Santa en los siglos XVI y XVII*. Madrid: Biblioteca Nacional de España, 2017.

- Larivière**, Claire Judde de. *Naviguer, commercer, gouverner. Économie maritime et pouvoirs à Venise (XVe-XVIe siècles)*. Leiden; Boston: Brill, 2008.
- Lešić**, Anto. „Corsetti, Bonaventura”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 2, 706. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1989.
- Livermore**, Harold V. *A History of Portugal*, vol. I. Cambridge: University Press, 1947.
- Lojolski**, Ignacij. *Romarjeva pripoved – Avtobiografija*. Preveo na slovenski Franca Baraga. Ljubljana: Družina, 1990.
- Lonza**, Nella. „Izborni postupak Dubrovačke Republike”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 9-52.
- Lopes**, Fernão. *Chronica de El-Rei D. Fernando I*. Lisboa: Escriptorio, 1895.
- Machado**, Diogo Barbosa. *Bibliotheca Lusitana Historica, Critica, e Cronologica. Tomo I*. Lisboa: Antonio Isidoro da Fonseca, 1741.
- Machado**, Diogo Barbosa. *Bibliotheca Lusitana Historica, Critica, e Cronologica. Tomo II*. Lisboa: Ignacio Rodrigues, 1747.
- Martín**, Pedro García. „La Odisea al Paraíso. La peregrinación a Jerusalén de Don Fadrique Enriquez de Ribera”. *Arbor* CLXXX (2005): 559-580.
- Martínez**, Aurora Egido. „Señas de un libro encontrado: La *Peregrinación* de Pedro Manuel de Urrea”. U: *El Condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, uredila María José Casaus Ballester, 173-186. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2009.
- Martins**, Mário. *Peregrinações e Livros de Milagres na nossa Idade Media*. Lisboa: Broteria, 1957.
- Marulić**, Marko. *Latinska djela I*. Split: Čakavski sabor, 1979.
- Marulić**, Marko. *Versi harvacki*. Split: Čakavski sabor, 1979.
- Matijašić**, Robert; **Buršić-Matijašić**, Klara. *Antička Pula s okolicom*. Pula: Žakan Juri, 1996.
- Ménilglaise**, Godefroy. *Voyage de Georges Lengherand, mayeur de Mons en Haynaut, a Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinai & le Kayre, 1485-1486*. Mons: Masquillier & Dequesne, 1861.
- Miović**, Vesna. „Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 42 (2004): 53-77.
- Molina Molina**, Ángel Luis. „Pedro Tafur, un hidalgo castellano en Tierra Santa y Egipto”. *Cuaderno de turismo* 27 (2011): 641-662.
- Moranville**, Henri. „Un pelerinage en Terre Sainte et au Sinai”. *Bibliothèque de l'École des chartes* 66 (1905): 70-106.

Mosto, Alvise da. *Il portolano del mare di Alvise da Mosto nobile Veneto nel qual si dichiara minutamente del sito di tutti i Porti, quali sono da Venezia in Levante et in Ponente*. Venezia: Presso Silvestro Gnoato, 1806.

Muñoz-Suarez, Sebastian. *Vida de el venerable siervo de Dios Fr. Francisco de la Cruz, religioso de vida activa del orden de N. Señora del Carmen, de la Antigua, y Regular Observancia. El Primer hijo de la iglesia que hizo Peregrinacion à los Santos Lugares de Gerusalem, Roma, y Santiago de Galicia con Cruz acuestas*. Madrid: Diego Diaz de la Carrera, 1667.

Nežić, Dragutin. „Istarski sveci”. U: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, 264-277. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Nodilo, Natko. *Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 14. Zagreb: JAZU, 1883.

Omašić, Vjeko. „Opremanje galije suprakomita Jakova Andreisa godine 1470.” *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1980): 86-106.

Omašić, Vjeko. *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, svezak I. Kaštela: Muzej grada Kaštela; Bijaći, 2001.

Ordóñez de Ceballos, Pedro. *Viage del mundo*. Madrid: Luis Sanchez, 1614.

Palerne, Jean. *Peregrinations du S. Jean Palerne, Foresien, Secretaire de François de Valois Duc d'Anjou, & de Alençon*. Lyon: Jean Pillehotte, 1606.

Papadopoli, Nicolò. *Le monete di Venezia*. Venezia: Ferdinando Ongania, 1893.

Paravicini, Werner. „Von der Heidenfahrt zur Kavalierstour”. U: *Wissensliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, uredili Horst Brunner i Norbert Richard Wolf, 91-130. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1993.

Pastor, Ludwig. *The History of the Popes IV*. London: Keegan, Trench, Trübner & Co., 1900.

Pavić, Armin, prir. *Djela Gjona Gjora Palmotića*, dio II. Stari pisci hrvatski XIII. Zagreb: JAZU, 1883.

Pejić, Pijo M. „Dubrovački franjevci u Svetoj zemlji”. U: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, uredio Justin J. Velnić, 257-263. Zagreb; Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost; Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985.

Pereira, Ana Carolina Subtil. „O lugar em que estás é uma terra santa visões e percepções da Antiguidade Oriental e Bíblica nos relatos de viagem portugueses (sécs. XVI – XVII)”. Doktorska disertacija, Faculdade de ciencias sociais e humanas Universidade nova de Lisboa, 2019.

Petrić, Prvislav. „Sakralna topografija u staroj gradskoj jezgri”. *Kulturna baština* 19 (1989): 272-287.

- Pezzolo**, Luciano. „The Rise and Decline of a great power: Venice 1250-1650”. *Working Paper* 26 (2006): 2-31.
- Pimenta**, Manuel S. J. *Opera Omnia. Tomo II*, uredili António Guimarães Pinto i Sebastião Tavares de Pinho. Coimbra: Universidade de Coimbra, 2020.
- Polak**, Lucie L. G. „The Pilgrim Book of Jehan de Tournay (1488-9) – being a critical edition of the Valenciennes MS 493”. Doktorska disertacija, London, 1958.
- Portolano per i naviganti*. Venezia: Bernardino Rizo de Novaria, 1490.
- Prefát z Vlkanova**, Oldřich. *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestyny*. Praha: Vesmir, 1947.
- Pribojević**, Vinko. *De origine successibusque Slavorum = O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: JAZU, 1951.
- Prlender**, Ivica. „Gučetić”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 5, 281-285. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.
- Querol Coll**, Enric. „Pere Perera i el llibre del viatge a Terra Santa: un text poc conegut del segle xvi”. *Recerca* 12 (2008): 281-294.
- Rapanić**, Željko. „O početcima i nastajanju Dubrovnika. Naknadna razmišljanja”. *Starohrvatska prosvjeta* III (2013), br. 40: 81-126.
- Raukar**, Tomislav; **Petricioli**, Ivo; **Švelec**, Franjo; **Peričić**, Šime. *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*. Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet Zadar, 1987.
- Regnaut**, Antoine. *Discours du voyage d'outremer au Sainct sepulcre de Ierusalem, et autres lieux de la terre Saincte*. Lyon: Vlastita naklada, 1573.
- Remédios**, Mendes dos. *Chronica do Condestabre de Portugal Dom Nuno Alvarez Pereira*. Coimbra: F. França Amado, 1911.
- Rodríguez Moñino**, Antonio. „Viaje a Oriente”. *Analecta sacra Tarraconensia* 18/1 (1945): 115-187.
- Rodríguez Moñino**, Antonio. „El viaje a Oriente de Fray Antonio de Lisboa (1507)”. *Revista de Estudios Extremeños* V (1949): 31-102.
- Röhricht**, Reinhold. *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Innsbruck: Verlag des Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1900.
- Rossi**, Giancarlo. *Catalogo delle monete Italiane medioevali e moderne*. Roma, 1880.
- Roščić**, Nikola Mate. „Hrvatska hodočašćenja u Loreto”. *Croatica Christiana periodica* 7 (1983), br. 11: 88-96.
- Salazar y Castro**, Luis de. *Advertencias historicas, sobre las obras de algunos doctos escritores modernos*. Madrid: Matheo de Llanos y Guzman, 1688.

Sánchez Lasmarías, Elena. „Edición del Libro del infante don Pedro de Portugal, de Gómez de Santisteban”. *Memorabilia* 11 (2008): 1-30.

Sandys, George. *A Relation of a Journey begun An. Dom. 1610. – Foure Bookes*. London: W. Baret, 1615.

Santa Maria, Francisco de. *O Ceo Aberto Na Terra: Historia Das Sagradas Congregações dos Conegos Seculares*. Lisboa: Manoel Lopes Ferreyra, 1697.

Santisteban, Gómez de. *Historia del infante don Pedro de Portugal en cual anduvo las siete partidas del mundo*. Barcelona: Viuda Pla, 1842.

Sanudo, Marino. *I diarii di Marino Sanuto XVI*. Venezia: a spese degli editori, 1886.

Sanudo, Marino. *I diarii di Marino Sanuto XXXIV*. Venezia: a spese degli editori, 1892.

Sanudo, Marino. *Le vite dei dogi (1423-1474)*, I Tomo: 1423-1457. Uredile Angela Caraciollo Arico i Chiara Frison. Venezia: La Malcontenta, 1999.

Sao Bernardino, Gaspar de. *Itinerario da India por terra até este Reino de Portugal com a descripçam de Hierusalem*. Lisboa: Vicente Alvares, 1611.

Schefer, Charles. *Le voyage de la saincte cyté de Hierusalem*. Paris: E. Leroux, 1882.

Schefer, Charles. *Le Voyage de la Terre Sainte composé Par Maitre Denis Possot et achevé Par Messire Charles Philippe Seigneur de Champarmoy et de Granchamp*. Paris: Ernest Leroux, 1890.

Schiavuzzi, Bernardo. „Le epidemie di peste bubbonica in Istria”. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 4 (1888): 430-447.

Schmugge, Ludwig. „Kollektive und individuelle Motivstrukturen im mittelalterlichen Pilgerwesen”. U: *Migration in der Feudalgesellschaft*, uredili Gerhard Jaritz i Albert Müller, 263-289. Frankfurt; New York: Campus Verlag, 1988.

Serventi, Zrinka. „Važnost otoka Ilovika i Sv. Petra za ploidbenu rutu duž istočne obale Jadrana u svjetlu novijih istraživanja”. *Histria antiqua* 21 (2012): 401-412.

Sessé, Josep de. *Libro de la cosmographia universal de mundo, y particular descripcion de la Syria y tierra Santa*. Zaragoza: Juan de Larumbe, 1619.

Sousa, Luis de. *Historia de S. Domingos particular do reino, e conquistas de Portugal, segunda parte, livro primeiro, cap. I*. Lisboa: Panorama, 1866.

Stipišić, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

Stöckly, Doris. *Le système de l'incanto des galées du marché à Venise (fin XIIIe – milieu XVe siècle)*. Leiden; New York; Köln: Brill, 1995.

Sutter Fichtner, Paula. *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526-1850*. London: Reaktion Books, 2008.

Šanjek, Franjo. „Inkvizicija”. *Croatica Christiana periodica* 24 (2000), br. 46: 221-242.

Šimčik, Antun. *Hrvat obnovitelj Božjega Groba*. Zagreb: Odbor za Svetu zemlju, 1936.

Šižgorić, Juraj. *De situ Illyriae = O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*. Preveo Veljko Gortan. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1981.

Tafur, Pero. *Andanças é Viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos*. Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta, 1874.

Talan, Nikica. „Putopis kao *modus vivendi* portugalske i (luzo-)brazilske književnosti kroz stoljeća”. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 51 (2019), br. 194 (4): 61-81.

Tamizey de Larroque, Philippe. *Voyage à Jérusalem de Philippe de Voisins, seigneur de Montaut*. Paris; Auch: Honore Champion; Cocharaux freres, 1883.

Tanco, Vasco Díaz. *Libro intitulado Palinodia, de la nephanda y fiera nacion de los Turcos, y de su engañoso arte del cruel modo de guerrear, y de los imperios, reynos, y provincias, que ban sujetando, poseen inquieta ferocidad*. Orense: Vlastita naklada, 1547.

Tena Tena, Pedro. „Estudio de un desconocido relato de viaje a Tierra Santa”. *Dicenda* 9 (1990): 187-203.

Traljić, Seid. „Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* XVIII (1971): 343-377.

Vajs, Josip. „Starohrvatske duhovne pjesme”. *Starine JAZU* XXXI (1905): 258-275.

Veliki atlas Hrvatske. Zagreb: Mozaik knjiga, 2002.

Vera, Juan Ceverio de. *Viaie de la Tierra Santa, y descripcion de Ierusalen*. Pamplona: Mathias Mares, 1598.

Vielliard, Jeanne. „Pèlerins d'Espagne à la fin du moyen âge”. U: *Homenatge a Antoni Rubio et Lluch II*, 265-300. Barcelone, 1936.

Wettlaufer, Jörg; **Paviot**, Jacques. *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters, Teil 2: Französische Reiseberichte*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Peter Lang, 1999.

*Krešimir Kužić**

Jerusalem Pilgrims from the Iberian Peninsula in the Croatian Lands (1400-1650)

Summary

Pilgrims from the Iberian Peninsula, from the kingdoms of Castile, Aragon, Navarre, and Portugal, were an indispensable part of European pilgrimages from Venice to Palestine from the very beginning of travels to the Holy Land (a total of 85 persons have been recorded from the lands of the Spanish Crown and 68 of those have been identified; 60 of them came from Portugal, 32 of them known by name). This is evidenced by Venetian state and chronicler records, but above all by the relatively numerous travelogues (6 Spanish and 3 Portuguese authors have been analyzed). Motivated by deep and sincere religious feelings, of which one finds confirmation in their writings as well as in general biographies, they set out from all parts of their countries on this expensive, tiresome, and too often perilous sea voyage. Very similar to the German or French pilgrims, they came from all walks of life, but persons from ecclesiastical circles prevailed from the mid-16th century. Somewhat surprising is the large number of women, which generally differs from the situation in other ethnic groups. Due to their choice of Venice as the port of departure, they had to sail along the Croatian Adriatic coast. Some, however, used new geographical discoveries and came to Jerusalem from the east, visiting the Adriatic cities only on their return. Depending on the type of vessel (galley or one of the proper sailing ships – *cocca*, *nave*, or *galleon*) and the official or business tasks of the ship owner, they docked in various ports from Poreč to Dubrovnik. And while members of the nobility recorded secular curiosities, with a noticeable liking for “miracles”, the clergy placed considerable emphasis on the religious situation. In this respect, what united them was their surprise at the encounter with Glagolitic liturgy (the question is what impressed them more – the Mass in Zadar or the singing in Jerusalem). St Jerome was recognized as a strong link between his native Dalmatia and the distant Iberian lands. The political reality was quite astutely perceived and the pilgrims knew about all various changes – the attitude of Dubrovnik towards the Holy Roman Empire, the Venetian territories from Istria to Boka, and the intolerance between Venice and the Dubrovnik Republic – but the political Croatia escaped their observations.

The rise of the Ottoman Empire as a deadly threat to the Christian world, which they were also aware of in their own homeland, became evident to them in the Adriatic. There are two realistic accounts, albeit contradictory, of Dubrovnik’s military prowess and its reliance on the power of Spain. As for the other cities, Pula seems to have been especially interesting to them due to its monumental ancient monuments (the amphitheatre and the theatre), where the pilgrims recalled various characters from stories and books whose themes were pan-European and present also with the Germans, the French, and others. But they also experienced the dark images of decay in the city. Contacts with the Croatian folk and individuals were not numerous, but the travellers

* Krešimir Kužić, Gredička 34, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: kresimir.kuzic@zg.t-com.hr

remained impressed by the exceptional hospitality of the poor inhabitants of Ilovik, as well as the knowledge and skills of Croatian sailors, among whom Petar Fazanić from Hvar excelled. One should also mention an impressive account of the activities of Fr Boniface of Lopud, a multiple custodian of Jerusalem, for which his Franciscan brethren were credited, an opinion that our pilgrims shared with those from other countries. As is only to be expected, Spanish and Portuguese travelogue writers also left numerous notes on the weather conditions in the Adriatic. This paper ends with the outbreak of the Candian War (1645), which roughly coincides with the end of the Thirty Years' War (1648). These two armed conflicts marked the final demise of the Venetian Republic and pushed Spain and Portugal in the background, while at the same time pilgrimages became more of a private matter and travelling to the Levant (and incidentally to Palestine) was completely secularized, acquiring adventurous or scientific features.

Keywords: Spain, Portugal, pilgrims, Franciscans, Holy Land, Croatia, Adriatic